

Loomade

arstiimise õpetus.

Riigilaud

M. Treumaga

Wien-Säimä teelise loomatead.

Tartus.

Trübitud R. Mattieseni
kuluqa.

* 1891 *

216031

A-14319 II

Loomade

arstimise õpetus.

Kirjutanud

M. Creumann

Wiru-Järwa kreiside loomatohter.

Lartus.

Trükitud R. Mattieseni kulusga.

1891.

1891

1891

Дозволено цензурою. — Дерпт, 4-го Марта 1891 г.

1891

1891

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

216 031

1891

Trükitud R. Mattiesen'i juures Tartus.

1891

Gessõna.

Ustu minu armsam julgel sammul ilma ette ja wõitluse wäljale! Tah, wõitlus saab sinu tegewuse suurem takistaja olema; wõitlus nende asjatundmuse puudusega, kellede kasuks sind on loodud, ja wõitlus ebatarkade ja nende woli ja wõimu wasta. Rända siiski julgeste talust talusse ja mõisast mõisa, sest kohus ja seadus kaitsewad sind ja sinu sünnitajad, armastus ja teadus muretsewad sulle lahked wastawõtmist ja soowitawad sind!

Salwa põlwe all ägawa loomale tema haiguses ja hädas kergitust tuua, olgu sinu elu püham püie ja otstarbe —

Kunni ja rauged ja hauasse lääd,
Kust ja ei ärka, kus igawest jääd.

Rakweres, 1891.

Paamatu toimetaja.

A. Wälimised haigused.

a) Põletikuks (Inflammatio, Phlogosis)

nimetasse seesugust loomusewastalift tegewust elawas ihus, kes ennast selle kehaosa loomuliku toimetuse takistuses, kestawas walus, kõrgemas soojuses, paistetuses, punastuses, arteriate (werd jüdamest kehasse juhtiwate ja tufsumate soonte) kõwemas tufsumises ja enamist ka palawiku läbi awaldab. Mis ta aga kõigis oma peenemates elu- ja oluawaldustes on, sellest seletusest läheme üsna mööda ja nimetame teda aga teadus-
arwustujeks (theoria), kellega selles raamatufeses võimalikult wähe tegemist teha püüame, ja waatame aga weel kord tema tegewuste ehk nähtawuste peale. Meed ei ilmu ühe põletiku juures mitte kõik ühesugusel moodsul, waid tihti on üks ehk teine nendest iseäranis suurel moodsul olemas, kuna mõni neist aga hädapärast arusaadawal on.

1. **Wal**u on iga põletiku juures olemas, aga seda-mööda: kas see alles algusjärgus, oma kõrguse tipul ehk lõpe-järgus, kas põletikus haige koht ehk kehaosa were- ja sahwti-ehk üdirikas, kas kõwadest ehk pehmetest kehajagudest sisse pii-ratud ja kas närwude rikkas ehk kehwas osas olemas; on ka walu wähem ehk suurem, enamiste kaswab ta põletikuga ühel moodsul, wõib aga ka selle kõrguse tipul lühikese ajaga ilma põletiku wähenemiseta kaduda, kus ta kas algawad para-nemist ehk jälle selle kehaosa algawad surma (Brand) tä-hendab.

2. **Palawus** tõuseb ja kaswab peaaegu niisama kui walugi põletikuga ühes, kaub aga ka üsna, niipea kui haige kehaosa ja tema närwud surewad, ja on tihti ainumane

arusaadam põletiku märk (fabjapõletik), kui teised weel ei ole eluwoimule jõudnud, ehk ka juba hingusele läinud on.

3. **P a i s t e t u s** ei ilmu mitte iga põletiku tagajärjena, ja kui ta ka ilmub, on ta enamiste kahemooduline: esiteks haige koha ümbruses ja ligidal palaw, kõwa ja punetaw, teiseks enamiste allpool seda kohta ja taignamooduline, pehme, enam loomuliku ihufarwaline ja waluta. Esimest peab arstima, teist wõib enamiste tähelepanemata jätta; ta kaub iseenesest, kui ka küll tihti esimesest hiljem.

4. **P u n e t u s** ehk suurem puna on üks tähtsuse puudulistematest põletiku märkidest, sest ta jääb tihti arusaamatuks, nimelt loomulikult musta farwaliste kohtade peal, nagu musta loomade juures ja ka teiste farwaliste mustade kohtade peal (hobuse udar, soora- ehk olstriikott j. n. e.).

5. **A r t e r i a t e k ö w e m t u k s u m i n e** on iga põletiku juures leida, üksi fondi ja kondinaha (igal fondil on üks kõwa pinnaline nahk peal) põletiku juures mitte.

6. **W ö l t s t e g e w u s** on sisemiste põletikkude tundemärgiks iseäranis tähtjas, nimelt kohtades, kuhu film ei ulata nägema ega käsi katsuma. Iga tunde- ehk puduorgan suurendab oma tegewust palawiku hakatuses, aga ei awalda teda mitte ühetasaselt — kange põletik lõpetab tihti täitsa tema tegewust. Kõik niisugused organid, kellede tegewus üks iseäralik nähtaw fogu ehk wedelik on (maks walmistab sapi, sülerakud sülg j. n. e.) töötawad esiotja diete aga rohkesti, põletiku tipul aga on tihti werd nende produktides leida. Eiigutusorganide põletik takistab aga ifka nende organide waba pruukimist.

7. **P a l a w i k** (keha soojuste üleüldine tõusmine oma loomulikust piirist $37 - 38^{\circ}$ C. wälja) on ülitähtjas põletiku saatekonna liige, tihti kurnab põletiku palawik haiget nii raskesti, et algushaiguse rohitsemist peab kõrwale heitma ja selle asemel palawiku wastu sõdima hakatama. Wida pikkem palawiku hakatuses külmetuse järk, seda raskem on enamiste ka haigus — hakkab põletik mäda jünnitama, siis tõuseb jälle palawik.

Põletik wõib nii wäga mitmel kombel sündida, et tema üfsituid põhjusti ülesarutada meid üleliig pikkale wiiks, nad la-sewad ennast kõik wiide järku seada. Kõik mehhaniku, keemia, dünamia ja wiisika jõuud wõiwad teda jünnitada ja peale seda

weel võib kehas võltstegewus ise põletiku põhjusteks olla, nagu jeda edespidi näha saame. Iga põletik võib kolmel moodul lõppeda: ta võib nõnda ärakaduda, et endine terve olek jälle täieste walitseb, — ta võib ärakaduda, aga ta on jeda organi niiviisi muutnud, et selles täielik loomulik tegewus mõimatu on ja kolmandaks võib see haige olnud kehaosa ehk üks terve organ täieste ärasurra. Mida warem üks põletik rawitsemise alla saab, jeda rohkem on loota, et ta suuremate tagajärjedeta äraparaneb, mida hiljem aga, jeda raskemad on tema jäljed parandada. Surmawad lõppu on iga põletiku juures karta, kus haige looma jõud ruttu alanema näikse, kui ühe elustähtja organi tegewus wäga rifutud ja muudetud on saanud, kui soonte tuksumine nõrk ja wärisew on ja kui haige koha juremine ifka edeneb.

Põletiku mitmepoolsetest jagamistest, tema põhjuste, kestuse aja, moodu ehk loomu järele ja jedamööda, misjagustes keha organides ja kujutustes ta ette tuleb, kui ka tema üleüldistest paranduste seadustest läheme siin mööda, jeda leiame kõif tarwilikus pikkuses ja laiuses üksifute põletik-haiguste juurest, jeda nendega peab toimetatama.

I. Mäda.

Selle nimega nimetame ühte põletiku sünnitust, kes kahest peaaasjast on kokku pandud: 1) mäda wedelikust, umbes üks werewee sarnane kogu ja 2) mädarakufestest; need on kawnis were walge rakkude moodulised elementar- ehk algurakud, kelledest ifka mäda läbi ehk muu jõudude põhjustel sünnitatud õdnistused kehas äratajutud ja täidetud saawad. Mäda arwatakse kahesuguseks: heaks ja halvaks mädaks. Heaks nimetakse iga mäda, kelles rohkest neid mädarakufesi sees on ja jeda mööda paksem ja kooremoodulisem on, sandiks mädaks aga iga wesiif hallikarwalist ja nimelt pahahaisulist mäda.

Kuida juba enne ööldud, on mäda põletiku sünnitus; ükskõif, kas ta sellest sünnitud ja ümberringi weel terwest ihust jisse piiratud „mädakoopas“, ehk ühe lahtise koha peal nagu haawa sees sünnitatud saab, ifka tuleb ehk ehitab ennast temast uus ihu üles, kes koopa ehk haawa õdnistuse äratäidab ja täjub, ja jeda jellwiisi, et need rakufesed ennast koopa ehk

haawa seintest peale hakates ifka üheteise külge liidawad ja nõnda pifufesteks liha lapifesteks kaswawad, funni õõnistus täidetud, kus nende pealmised korrak ehk kihid ära kuiwawad, ennast nahaloomuliseks korraks ja täieste nahaks muudawad.

II. Brand, kõrwendus ehk kohalik surm

(gangraena, mortificatio, sphacelus, necrosis)

on see nähtawus, kus üks tükk ihust ärasureb (kus juures ta wabest üsna kõwaks ära kuiwab ja terve ihu külge jääb, ehk jälle niiske ja sahwirikas on ja porjunult terwest ära lahkeb ehk lahutada lasseb). Brand on kas põletiku tagajärg ehk niisugustest põhjustest sünnitud, mis ühes keha jaus were ümberjooksu lõpetasiwad, nagu kõwaste ümbertõmmatud sidemed; ka kange külm, palawus ja põletawad rohud wõiwad kohaliku ihu suremist sünnitada.

Brandi parandamiseks on wähe wõimalik teha. Kui tema ümberringi ihu hästi palaw, hell, kõwa ja punetaw on, siis wõib asjatundja käsi terawa nuuga mõne haawa sinna sisse lõigata — ja iga tingimise all, kui ärasurnud koht paks, fuur ja hästi niiske on, ka selle sisse haawasi lõigata, aga ifka nii, et haawad surnud osast mitte läbi terwesse ei ulata; neid haawu peab wõimalikult tihti puuäädikaga ehk 6—7=protsendilise karboli weega wälja pritsitama.

Peale seda peab niisugust kohta kas natukene raswaga, feedetud palawa pudruga ehk palawa weega niisutatud puhta heina pebredega hautama, funni ärasurnud osa ennast elawast lahutanud on ja see koht ennast ilusa kollakasroosa = karwalise mädaga katab, siis hakatakse seda wiga kui lahtist haawa parandama, muretsetakse puhtuse eest kergeste loputamise läbi leige puhta weega, ehk ka 3=protsendilise karboli weega pesemise läbi, funni ärasurnud kehast sünnitatud õõnistus ligi täiskaswanud on, kust ajast saadik siis nimetatud koha peale päewas 1—2 korda ühte pulwert riputatakse, keda (tulesütt, maarajajääd ja Sodomormi) kõiki kaalu järele ühe wõrra wõetakse, hästi peeneks pulwriks tõugatakse, üheteisega hästi ärasegatakse ja nõnda kuidagi nimetatud tarwitatakse, funni naha kord ennast haige koha peale sünnitab.

III. Põletuse wead ehk haawad palawuse läbi.

Sedamööda kuidas põletuse ägedus suurem ehk vähem oli, on ka tema tagajärjed mitmesugused: nahapunetusest, rakkudest, põletikust kunni brandini — ja sedamööda on ka niisuguste kohtade parandus mitmesugune. Vähemad põletused paranewad kergeste, kui neil külmawee ehk ka tinawee lapid peal peetakse, kunni suurem puna ja walu möödas on; rängemad põletused, kus suured rakud üles tulewad ja walu ja põletif wäga suured on, factagu kange lubjaweeaga segatud õliga (pro-wangs- ehk ka poomõliga) 1 osa õli ja 3 osa wett, ehk weel parem Sodowormi jalwiga, mille walmistuseks 1 osa õige peenikest Sodowormi pulwert ja 10—15 osa waselini heaste ära segatakse. [Kus ka edespidi rohtude segamisest iganes kõne osade järele on, siis on ifka need osad kaalu ja mitte mõne muu möödu järele arwatud.]

IV. Põletused kange rohtude läbi.

Niikaua kui need põletused wäljaspoollised on ja mitte wäga laialised ei ole, on nende rawitsemine kergem: peale rutulise looma puhastuse ehk weel küljes olewast põletawast asjadest tulewad sündiw põletif ja haawad niisama parandada, nagu seda palawuse läbi põletud haawade juures näitafime. On aga need kanged asjad kogemata ehk meelega loomale sisse antud, siis on lugu palju pahem. Niipea kui iganes wõimalik, katsutagu seal järgmisel wiisil aidata: ilaseid ja limaseid asju, nagu linaseemne lima (keewa wett linaseemnetele peale kallata), õli ja nõnda edasi antagu sisse. On sisseantud asi teataw, näituseks lubi, seebikiwi ehk jarnased asjad, siis antagu loomale ruttu äädikad ehk muud paras haput sisse; oli aga sisseantud asi üks kange hapatus, siis antagu jälle ruttu selle peale kas soodat, nõrka seebikiwi wett ehk selle puudusel tuha ehk lubja lehelift.

V. Külmetused.

Ehk loomad küll külmetusele hästi kaua wastupeawad, tuleb seda siiski ette, et nende kõrwad, sabad ja jaladki ära külmetawad.

Rohitsemine. Niisugusel juhtumisel peab esiteks hästi ettevaatama, et külmetanud liikmeid mitte ei painutata, mis läbi nad kätkestud ja üsna äragi murtud võivad saada; neid peab pitkamisi hästi külma veega ehk kalumeesepidamise ja lumega ettevaatlikult õerumise läbi ära sulatatama. On sulaks saanud liige üsna tuim, tundmuseta ja turfund, siis peetagu teda veel külma, kõva marjajääveega, kuhu, kui asi ei näita paranema, natukene viina võib juure lisada. On walu väga suur, siis niisutatagu haiged kohta tihti tinawega, kuhu pisut opiumi veel sisse võib panna.

VI. Noos.

Selle nimega nimetakse üht iseäralist naha ja nahaaluse lahtise liha põletikku, kes igas kohas võib ette tulla, aga nimelt hobuse silma laugude ja morkade, tagumiste reite sisemise poole ja tuka liikme all (tuka all: prei) kõige tihimine ilmub.

Märgid: Haige koha nahk jääb peagi kõwaks, tohumooduliseks; karwad kaitawad oma läike ja seisawad enam püsti; nahk punetab, kõhmab ja lõhkebki ja on katsudes väga hell, kuna paistetuse kaunis wäheldane on. Kui siin roosi põletik mitte seisma või taganema ei hakka, siis sureb haige nahk peagi kõige oma lähema aluslihaga koledad werist kohta järele jättes.

Rohitsemine: Et roosipõletik üks iseloomuline haigus on, siis on tema rohitsemine ka isemoodu. On haigus alles alguses, siis hoitagu teda külma ja külma-märja eest ja määratagu päewas 2—3 korda karbol-õliga sisse (1 osa karboli ja 15 osa prowangse ehk poomõli); vähemalt niisama kasulik on ka 2 ehk 3 korda teda gollodiumiga, kuhu pisut glitserini juure on segatud, sisse määrida. Ka puuäädikaga pesemine on tihti väga kasulik, nimelt niisuguste juhtumiste juures, kus juba laialised haawad olemas on; aga puuäädikas peab puhastamata olema ja peab teda enne pooleks ehk ka kahewõrra weega ära segatama. Iseäranis heaste paraneb nimelt wana, kuiw, ilma suurte haawadeta roos, kui teda iga päew üks kord järgmise salwiga sisse õerutakse: Rp. Hydrarg. oxydati r. 10,0 Vasolini fl. 45,0, mida aga ilma tohtri fedelita apteegist ei tohita wälja anda.

b) **Wälimised põletikud.**I. **Kõrwa põletik.**

See haigus tuleb peaaegu üffi koerte ja nimelt suurekõrwaliste koerte (linnu- ja määrakoerte) juures ette ja awaldab ennast kahel wiisil:

M ä r g i d: Kõrwa alumine ots punetab; kõrwa weresooned on kõwaste täis ja nähtawal; koer raputab tihti nii kõwaste pead, et kõrwad wasta pead plagisewad; warsti peale seda ilmuvad kõrwa serwades wäikesed pakatused, kus enamiste ifka kuiwanud weretilgad ääri mööda seisawad. Need wäikesed lõhed lähewad peagi suuremaks ja sügawamaks, nõnda et kõrwa serw paiguti üsna nääguline paistab olema.

R o h i t s e m i n e: Niisuguseid kõrwu peab tihti kõwa tinaweega (A q. Plumbi) kastetama; kui wiga weel wana ei ole ja kõrwa serwad weel terwed on, aitab see enamiste. Ka **T a n n i n = g l i t s e r i n** (1 osa Tannin'i 8 osa glitserini) on seal iseäranis kasulik pruukida. Poolsrutemine paraneb aga see wiga, kui koerale niisugune tanu pähe tehakse, kus kõrwad pealaele kofku lüüakse ja tanu üle tõmmatakse. Tanu peab aga hästi ühetasa kõwaste finni olema, et ta ei pigista ega õeru, ega ka maha kistud ei wõi saada. On haawades krõmpskont nähtawal, siis peab seda ära lõigatama ehk **p ö r g u k i w i g a** (Argent. nitr.) ära põletatama. Wäga lagunud kõrwa serwad wõiwad kääridega üsna ära lõigatud ja siis ära paran-datud saada.

M ä r g i d: Teine koerte kõrwade haigus ilmub kõrwa fuurme sisemisel pool nahas; ka siin raputab koer pead, püüab aga weel rohkem kõrwa kratsida ehk sügada ja nimelt seest sügawast, kus juures jälle ise tihti karjatusega kratsimist lõpetab. Koer peab tihti pea wisttu, niiviisi et haige kõrw allapoole jääb. Kui niisugust kõrwa seestpoolt sügawast waadata, siis wõib näha, kui wiga alles noor, et haige kõrw seestpoolt palju punasem on kui wäljaspoolt; on aga wiga juba wanem, siis on kõrw seest pagi moodulist musta täis, mis juures tihti santi haisugi tunda on.

R o h i t s e m i n e: Kõige enne peab niisugune kõrw hoolega seebi ja sooja weega puhastatud saama, mis juures tihti werised ja nahatumad kohad nähtawale tulewad. Seda puhas-

tamist on kõige parem sellwiisil toimetada, et üks tüfikene traati wõetakse, sellest üks aas nõnda tehakse, et selle aasa sisse üks tüfikene wammi wõi ka puhtaid poomwillu keeratakse. On kõrwa kuurmed kunni pealuuni kõik täieste puhtaks tehtud, siis kuiwatatakse ta niisama suure hoolega jälle ära ja määratakse nii sügawast kui iganes wõimalik eespool nimetatud **D a n n i n - g l i t s e r i n i g a** hoolega sisse. Ka siin juures on soovitatav, et kõrwad pealaele tanu alla pannakse, ehk vähemalt koera tagumised jalad kammitasasse pannakse, ehk ka käppade ümber pehmed nartsud mässitakse, mis aga mitte märjaks ja liimaseks ei pea tehtama. Niisuguse rohitsemise juures peaks aga haige kõrw ühe nädala kunni kümne päewa sees terweks saama, — kui siiski mõni kõrw wisa paranema oleks, siis niisutatagu seda paarford **J o d t i n k t u r i g a**. Nii sõnakuulelik kui see haigus osawa loomatohtri wastu ka on, näitab ta heameelega muudele inimestele sõnakuulmataust.

II. Silma põletik (Ophtalmia).

Koduloomade seas tuleb koertel ja hobustel kõige rohkem filmahaigusi ette. Silmahaigusi on nii väga mitmemoodulisi ja on nende seletus nii raske, et suuremast osast siin mööda läheme ja mõnda lihtsamat ja tihimine ettetulewat haigust arutuse alla wõtame.

M ä r g i d : 1. Haawade ja kangete rohtude läbi sünnitatud filmapõletikud on tihti juba wäljaspoolt nähtawad, nimelt leiame niisugustes juhtumistes filmalaud nähtawalt wigastatud (hoopide ja orkide läbi). Tihti ei ole wäljaspool mingisugust iseäralist näha, aga silma muna on haawatud, ehk leiame wigategewaid asju filmalau ja muna wahelt (odraokkaid, kaerateri, karwu j. n. e.); filmalaud ja limanahk on paistetand ja enam ehk vähem punane, film saab kinni peetud, jookseb wedelemad ehk ka limast wett, sedamööda kus pool nimelt wea ase ehk alguspai on. Silma muna klaar koht läheb halliks, sagedaste ka pool walgeksgi. On silma muna wahel wigastud, siis paranevad need wead peagi ära, on aga silma muna pigistud ehk raskeste haawatud, siis läheb põletik sügawamasse silma kunstlikude jagude ja aparaatide peale ja muudawad endid haiguse märgid seega, et nad kõik palju ägedawamalt ilmuwad (film

saab üsna kinni kantud, filma muna läheb tume halliks, nagu oleks tolmu kord peal ja filmatera koht wõlwib ennast kõrge- male wälja).

Rohitsemine: Kõik seda seltsi filma põletikud on kergemad parandada kui iseenesest ehk sisemiste põhjuste pärast alanud, nimelt siis kui nende sünnitajad prügid ehk okkad ja pinnad filmast hoolega ära korjatud saawad ja kui rohitsemist haiguse hakatusel kohe algatakse. Saawatud filmade rohitsemist peab ikka sellega alustatama, et niipalju kui iial võimalik filma külma weega jahutatakse, mis kergeste järgmisel wiisil wõib sündida: üks hästi puhas ja paras suur wamm i t ü k k seutakse paelakestega sellwiisil päitsete külge, et ta just filmakulmu peale seisma ehk rippuma jääb ja kallatakse talle iga tund uueste külma puhast wett peale, kust siis külm wesi jälle pitkamisi mööda filma ja filma sisse jookseb. Sedawiisi tehakse niikaua, kui kõik põletiku märgid filmast kadunud, kus juures haiget looma pifut soojemas kohas, puhtas õhus (ilma tõmmama w a t u u l e t a!) ja mitte wäga walge koha peal peetakse. On suuremad haawad weel filmas nähtawal, siis riputatagu iga päew natukene hästi peenikest S o d o w o r m i pulwert sisse, kunni ka needki on paranenud. Peaks aga filmahaigus ennast juure filmapalawuse läbi awaldama, kus juures loomal palawik on ja pealtnäha kui haige wälja näab, siis wõetagu see külma weega täidetud wamm filma pealt ära ja pandagu iga päew 2 korda üks tugew ernetera suurune tükk S o d o w o r m i ja l w i talle filma ja kaetagu film mitmekordse, puhta, pehme, linase lapiga kinni. Kõige selle filma rohitsemise ajal peab iga päew 1 tilk ühe protsendilise U t r o p i n i wett talle puhta sulega filma tõmmatama ehk pühitama. — Enamiste ikka on niisuguste filmapõletikude tagajärg see, et film halliks ehk tuh- miks (kae ehk kale peale) jääb, mille häwitusest allpool kõneleme.

2. K a t a r r l i k f i l m a p õ l e t i k (Ophtalmia s. conjunctivitis catarrhalia). See filmapõletik asub üffi filmalauugude ja filmamuna pealmises nahas (limanahas) ja sünnib igatsugu külmetustest, nimelt kewadel ja sügisel külmade jadude ja tuulte ajal. Kergemine kui muud loomad jääwad need sellesse haigusesse, kellel juba enne üks katarrik haigus (peataud, noorte koerte haigus) ihus olemas on.

Märgid: Loom pilgutab palju tihedamine filmi kui

muidu, filmalaugude ssemised pooled on enam punasemad kui muidu, pisarate jookš ei ole mitte tugew, filmalaugude serwad ja ripsmekarwad on enam rähmas, mõnikord läheb ka filmatera kohane klaar koht hallisegaseks, ka ilmuwad wäikesed rakufesedgi filmamuna peal; enamiste on mõlemad filmad ühe korraga haiged.

Rohitsemine algab sellega, et loomadel wõimatuks tehakse külma ehk niiske tuulise õhu kätte minna. Enamiste paraneb haigus warsti, kui filmi 6—8 kord päewas kumeli (Kamillen) teega, kuhu pisut walget silmakiwi (Plumbum acet.) 1:100—150 sisse pannakse, pestakse ja sellest wedelikust igakord ka natukene silma sisse lastakse. Peaks haigus mitte umbes nädalise rohitsemise järele lõppema, siis otfitagu warmalt õpetatud arsti abi.

3. Jookswalik silma põletik (Ophthalmia rheumatica). Ka see silma põletik tuleb külmetusest, aga tema asupaik on üsna teine kui endisel; kuna seal enam limanahk haige oli, on siin haigus enam filmamuna kõwa- ehk koor-nahkade sees.

Märgid: Loom sejab enamiste üsna kinniste filmadega, palawik on tunda; niipea kui laud lahti lähewad, jookseb hulgana wett filmist; filmamuna paistab, kui laud lahti tehakse, sügawamal olema kui muidu ja on tema walge koha peal werooned kõwasti nähtawal; ka siin läheb film uduseks halliks, filmamuna peal tulewad tihti rakud nähtawale, mis aga hästi suuremad on kui endisel silma põletikul ja ka sügawamalt peale hakkawad. On need märgid nähtawal ja mingisugust ärritawad asja silma ei ole saanud ega ka sealt midagist leida ei ole, siis nimetakse seda haigust jookswalikuks silma põletikuks. Hakkatakse seda põletikku esimistes päewades rohitsema, siis lõpeb ta enamist 5—15 päewaga, tahab aga heameelega pikkale minna.

Rohitsemine: Selle filmahaiguse rawitsemise juures peab palju kõwemaid rohtusi pruugitama kui endiste juures seda tarwis oli. Allapoole silma pale peale õrutagu järgmist salwi 2 kord kolme päewa järele sisse: Rp. Ungt. Cantn. euph. 30,0, Hydrarg. 2 jodati 3,5. Silma sisse tõmmatagu sülega 2 korda päewas järgmist rohtu: Rp. Hydrarg. chlorati 2,0, Extracti Hyascianis 3,0, Ol. Provincialis 30,0. On filmamuna peale paisjed tekinud, siis pistetagu need nuuga lahsti ja pruugitagu endise rohu kõrwas weel kumeli teed walge silmakiwiga, nagu eespool õpetasime. Kui nimetatud pai-

sed mitte ära paraneda ei taha, siis pruugitagu wiimase rohu asemel pörgukiwi wett: Arg. nitr. 0,1, Aq. destill. 30,0 kaks kord päewas julega filma tõmmata. Nende rohtude abil parandawad loomatohtrid ifka seda wiga.

4. Silmakae ehk kale. Märgid: Selle nimetafse jeda olekut, kus põletiku läbi filmatera pealne klaar kõwa sarwemooduline nahk enam ehk wähem segaseks (wesi halliks kummi sinifaks walgeks) on läinud. Inimeste juures näitab, nagu selle haiguse nimigi tunnistab, see arwamine olema, et filma peale üks ije nahk ehk kord kaswand on; — ast ei ole aga sugugi nii, waid filmamuna kõwa sarwnahk on niihästi walges osas kui ka tera kohal läbipaistwas jaus kaunis paks ja see halliksinemine sünnib enamiste läbi kõige selle naha paksuse, kus juures küll sijemine kui ka wälimine serw rohkem ehk wähem hall wõib olla. Sedamööda kudas nüüd filma klaari koha tuhmus, on ka tema parandamine kergem ehk raskem. — Üleüldse arwatafse, et wäikesed halli pilwe moodi plekid kergeste paranewad, kriidifarwalised walfjad aga rasked parandada on ja perlmutrifarwalised plekid sugugi ei parane.

Rohitsemine: Nende plekkide häwituse on ifka üks tüülik töö. Rohtudest wõime soowitada halli sulahõbedafalwi, mida kaks kord päewas (homikul ja õhtul) ernejuurune osa filmalaukude wahel tõmmatafse; peale jeda wõib weel järgmist salwi niisamawiisi pruufida: Rp. Hydrarg. chlorati 1,0, Vaselini puri 15,0. Kergem kui need nimetud rohud on järgmine pulwer, jeda wanemate wigade juures, ehk seal kus endised rohud ei ole aidanud, üks sulenua otfa täis 2 kord päewas filma puhutafse: Rp. Hydrarg. chlorati 5,0, Sacchari albi subtil. pulv. 2,0 M. D. Kui kõik need rohud ei aita, siis wõib weel järgmist katjuda, aga mitte kauem kui juba näha on, et film punetama ehk wett jooksma hakkab: Rp. Ammonii caust. soluti 3,0, Aq. destillatae 30,0. Ka jeda rohtu wõib kaks ehk kolm korda päewas mõni till filma lasta.

5. Mädafilm (Hypopyon). Nimetud haigus tuleb enamiste teiste kangete filmapõletikkude tagajärjena nähtawale.

Märgid: Silmatera ja klaari filma naha wahel (esimeses filmakambri wõi ruumis) hakkab altpoolt serwast üks hall, liikuw ehk lehwiw, kui looma pead kõwaste liigutatafse, pilwe mooduline wari nähtawale tulema, mis lähemate päewade

tees ikka kõrgemale kasvab, funni filmatera sugugi enam näha ei ole; vähema põletiku juures tõuseb ta aga üksi alumise weerandi ehk poole kõrguseni ja ei kasva mitte enam edasi. On wiga ennaft nende märkidega awaldanud, siis katsutagu warmalt loomatõhtri abi muretseda; isearstimine siin ei maksa.

III. Kõrwailarahude põletif (Parotitis).

Seda wiga tuleb kõigi koduloomade juures ette, isäranis tihti aga kitse ja kassi juures, aga ka hobustel ei ole see häda tundmata.

M ä r g i d: Suu jookseb ilda, pea saab pikal edasi kantud, tihti on loom ka pealt näha haige, söömaisu on vähene ja loom närib nimelt kõwa toitu pitkamisi ja ettewaatlikult. On need märgid nähtawal, siis katsutagu looma lõuaparatagused funni kõrwatagusteni hoolega läbi; hellitab loom neid kohtasi ehk on paistetust sealt leida, siis oleme täieste haiguselt arusaanud ja algame järgmisel wiisil tema

R o h i t s e m i s t: Haige koha peale pannakse r a s w a f t i o o j a p u d r u ehk määratakse teda h a l l i s a l w i ja p r o w a n g s õ l i g a (1:2) sisse; mõlemad, niihästi pudru kui jalw, peawad willase riide ehk karwase nahaga heaste kinnikaetud saama. Sedawiisi rohitsedes oodatakse neli funni wiis päewa; on siis paistetust ühest kohast kublu moodu üles kerkind ja on selle kublu keskpaik pehme, siis võib seda kohta nuuga ettewaatlikult katki torgata, mis peale mäda wälja purtsab. Kui iganes wõimalik pritsitagu see mäda koobas leige karboli weega (1 osa karboli ja 25 osa wett = 1:25) tasakeste puhtaks, siis ei ole ka enam waja pudru ehk õli peal pidada. Kui siiski weel mõni kõwa koht ümbruses tunda on, siis määritagu sinna iga kolme päewa järele järgmist rohtu peale ja õerutagu funni koht peaaegu kuiwaks on jäänud: Rp. Hydrarg. 2 jodati 30,0, Sapon. viridis 20,0. On mädanema läinud koht ülewal kõrwa ligi, siis läheb asi kergemine, madalamal ja sügawamal on ta ikka raskem ja võib üksi kohajagused tundja käsi seal lõikamist toimetada. Haigus paraneb õige rohitsemise all kahe funni kolme nädalaga.

IV. Kõriõlme ümber olevate rahude põletik.

See on üksi hobusesugu haigus. Enamiste tuleb ta teiste külmetushaigustega ühel ajal nähtavale ja võib siis teistega ühendatult haigust kardetavaks teha; tema tundemärkidest on kõige tähtsam see, et kõriõlme kõrval, ühel ehk mõlemil pool, muna moodulised paistetused sünnivad ja looma enam ehk vähem üleüldse haigeks teevad. Parandus võib peaaegu niisamasugune olla kui endise haiguse omagi, kuid wahel on aga see, et sünni sugugi nuga ei pea pruugitama ja et nimetatud munad tihti kaua rohitsemisele wasta panewad — ei kau ära ega lähe ka mädanema.

V. Keelepõletik (Glossitis).

Seda wiga võib iga looma juures (ka kanade seas) ette tulla, iseäranis tihti näame teda koerte ja hobuste juures.

M ä r g i d: Põletiku haiguses keel paistetak peaa üles; sedamööda kudas tema haigust sünnitawad mõjud on olnud, kas terawad kehad, kes teda haawasiwad, wõi kanged rohud, kes teda põletasiwad, on ka põletik paikne, keskpaigas, otsas, kõrwas ehk all — ehk jälle laialdane ja pealiskaudne. Paranemine kestab enamiste nädal ehk kaks.

R o h i t s e m i n e algab sellega, et suu hoolega läbiwadatakse, kas seal wahest haigettegewaid asju: terawaid hamba otjasi, hammaste wahelise kinni jäänud pindu ja orkisi ei ole, mis leidmise korral ärawõetud peawad saama. On põletik ja paistetused suur, nõnda et keel üleüldse kõwaste paistes on, siis kastetagu ehk loputatagu teda nii tihti kui võimalik järgmise rohuga: Rp. Plumbi acet. Zinci sulf. aa 3,0, Aq. destillatae 180,0. Kui see ei aita, siis lõigatagu keelele kaks kinni nelilõhe tolli pitkust ja 1/4 tolli sügawust haawa pitkuti sisse, mispeale rohkeste werd wälja jookseb ja paistetused alaneb. Toiduks antagu niisugusele loomale pehmeid asju ja pestagu igakordse sööma järele suu kõigist prügidest puhtaks. Peaks lõigatud haawadest werejooks mitte enam kinni jääma, siis kastetagu võimalikult tihti neid Soolahapatuse weega 1:100. Peaks ükski koht paistetusest mädanema minema, siis lõigatagu paised lahti ja parandatagu neid puhtuse abil kui muudki haawasi.

VI. Naba põletik (Omphalitis).

M ä r g i d: Warsjade ja wafikate juures leiame seda wiga esimestes elupäewades, naba koht on kõrge ehk paistes, puutumise wasta hell ja kui nahk ümberringi walge on, leiame ka punetust ligikaudselt; tihti näame ka, et nimetud paistetuse kestpaigast mäda wälja tilgub. Mõni loomakene näikse seda wiga wakiselt ära kannatama, kuna mõni teine üleüldse haige näitab olema, ei söö ega joo, wahetewahel tagasi waatab, tagumiste jalgadega tammutab ja kõhualust nendega puudutab. Kui sarnased raskema haiguse märgid mitte warsti ei kau, on surm ka warane külaline.

R a w i t s e m i n e algagu sellega, et rippuma kogu üle üks tugewast niidist s i d e ü s n a i h u l i g i d a l e ü m b e r ja kõwaste kinni tõmmatakse ja kõik see haige koht puhata, pehmete, karboli wette kastetud, kahe kummi neljakordsete linaste lappidega ära kaetakse, sinna peale üks tükk liimitud riidet ehk nahka pannakse ja üks lai s i d e ü m b e r tõmmatakse. Sisse võib haigele üks jule n u a o t s a t ä i s järgmist pulwert anda: Rp. Hydrarg. chlor. m. D. S.

VII. Munade põletik (Orchitis).

M ä r g i d: See haigus tuleb kõige tihedamine pullide ja koerte hulgas ette ja sünnib küll enamiste seeläbi, et nende organidelle haiget on tehtud, olgu kas lööma ehk pigistuse läbi, ehk koertel riidlemise juures üheteisest wigastud. Haigusest on kerge arusaada: peagi läheb haige liige paiste, mis jelleläbi kummi kümme kord suuremaks võib minna.

R o h i t s e m i n e: Koertel, kus enamiste haawad haiguse põhjusel on, tuleb paranemine hõlpsamine, kuna pullid jelleläbi kolebaste waawatud saawad. Pea tingimine **r a w i t s e m i s e k s** on see, et haige liige ühest peenesilmalisest wõrgust ehk peene m a s t l i n a s e s t r i i d e s t tehtud parajasuuruse k a n d e k o t i (Susbenorium) s i s s e seatakse, mida üle ristluu jedawiisi laia riidest paeltega looma teatavasse kohta rippuma seatakse, et ta haiget liiget täieste kannab, ilma teda fuidagi pigistamata ehk wiltu kiskumata. Peale seda wõetakse

üks tükk (küünar pikkuti ja $\frac{3}{4}$ laiuti) kõwa kotiriet, õmmeldakse iga nelja nurga külge tugew ja paras pikk riide serw ja pannakse seda sellwiisil haige koha alla ja wasta, et kaks ühe otsa nõõri mõlemilt poolt kubemete juurest ja teise otsa nõõrid jälle teine teiselt poolt sabaroogu üles ristluisu peale kokku sõlmistakse ja siis niipalju kui sinna riide wahale mahub wäikesi jäätükkese ja kildusi täis topitakse, muidugi mõista nii, et nad igalt poolt haige liikme ümber ja wasta seisawad. Sulawad ühed eest ära, siis pistetakse ifka uusi jälle juure ja sedawiisi wähemast neli päewa kurni üks nädal. On selle aja sees paistetud juba alanema hakkanud, siis võib jää peal pidamist lõpetada, aga esimine kott jäägu ifka haige koha kandmiseks külge. Nüüd võib hakata suuremaks paistetuse alan damiseks weel igapäew järgmist salwi haige munale sisse tseruma: Rp. Hydrarg. jodati 8,0, Saponis viridis 45,0. Wahel pestagu wana salwi jättised sooja lehelise ja seebiga alt ära ja ärgu pandagu uut salwi enne peale kui pestud koht täitsa kuivaks on saanud. Enamiste jääb niisugune muna ifka palju suuremaks kui teine.

VIII. Eesnaha ja isaliikme põletik

tuleb kõigi koduloomade juures ette ja on kas lõõkide ehk torlamiste põhjusel sündinud, wahelt aga ka seeläbi (hobustel), et milgil põhjusel loom kusemise juures oma liiget mitte nähtawale ei too ja eesnaha sisse kuseb, mistläbi selle sisse aega mööda määrde moodulist, pahast haisewad musta kogub, mis jälle omalt poolt haawast ja ümberkaudsuse põletiku võib sünnitada. Tihti on mõlemad haigused korraga olemas.

Märgid: Loom käib tagumise otsaga kangeste, kusemise juures awaldab walu ja peagi näame mädamoodulist materiat haigest kohast wälja tilkuma. On juhtumisi, kus üks osa isaliiget eesnaha seest wäljas seisab, ära paistetab ja iseenesest sugugi enam tagasi tõmmatud ei wõi saada (Paraphimosis), mis loomale suurt waewa teeb ja kui pea abi ei saa, wäljasolew osa otjast ära võib porsuda (Brand) ja ka looma kusemist takistab.

Rohtumist hakatagu selles haigusel ifka haige koha puhastamisega, mida sellwiisil toimetatakse, et kus võimalik ees-

naha sisse niikaua sooja wett ühe pritsi ehk wirtfuga lastakse ja kus wõimalik, wiimati eesnaha hauk nõnda kinni pigistatakse, et wesi mitte tagasi wälja jooksta ei saa, mispeale pritsi ots wälja tõmmatakse ja teise kääga eesnahka pigistakse ja lofsutatakse; niisugune toimetus puhastab paremine kui paljas sissepritsimine kõik kortfude wahed ära. Hobuse juures, kus eesnaha hauk suur on, wõib puhastust weel sell wiisil toimetada, et pritsimise waheljal käsi ühe wammi tükiga eesnaha sisse pista ja sellega seestpoolt kõik hoolega ärapeestakse. Puhastus on kergem, kui palja wee asemel seewett wõetakse. On puhastustäieste ära toimetatud, siis pritsitagu järgmist rohtu eesnaha kotti: Rp. Aq. Plumbi ehk Rp. Carboli p. Acidi borici aa 5,0, Aq. destill. 240,0. Seda tehtagu esiotsa kolm ja pärast kaks künni üks kord päewas. On aga kera osalt eesnahast wäljas ja kõwaste ülespaistetand, siis peetagu seda wäljas olewad osa pooltundi jääkülma wee sees ja katsutagu teda siis tagasi sisse toppida; kui see aga milgi kombel korda ei lähe, siis katsutagu eesnaha otsa pitkuti lõhki lõigata ja siis peab tagasi toppimine korda minema, mis peale juba nimetatud rohtusi tuttawal wiisil pruugitagu.

IX. Uudara põletik (Mastitis).

Tuleb enamiste lehmade ja lammaste juures ette ja on kahemooduline; esiteks pealiskaudne (roosimooduline), teiseks sifimine ehk sügawas asuw.

Märgid: On põletik enam pealiskaudne, siis on paistetud wäheldane, udara nahk aga hästi punane ja hell. On põletik enam udara sifus, siis on paistetud suurem, puna enamiste vähem, piim kipub kaduma ja lüpsmine teeb loomale suurt waewa, peab aga mitu kord päewas kõige suurema hoolega toimetatud saama, ilma udarale haiget tegemata. Looma sööma isu on wäga puudulik, palawik tõuseb tihti kaunis kõrgele. Kui warmalt õiget abi loomale ei ole antud, kestab põletik ikka edasi, künni üks ehk ka rohkemgi kohtasi udaras mädanema lähewad, mis peale põletik pitkamisi alanema hakkab. On aga põletik wäga suur ja peaks udar siis weel külma saama,

fiis ilmub warsti brand pea ühes pea rohkem kohtades, pea sügavamalt pea madalamalt, pea jälle kõiki haigeid udara osafi ärafurmates.

Rohitsemine: On põletik pealiskaudne, fiis määratagu teda tuttawate roosi juures nimetatud rohtudega, mis peale ka warsti parandus algab; on aga põletiku asukoht enam udara sifus, fiis on rohitsemine palju raskem. Rohtude seast wõikfime järgmisi soowitada: kamprus piiritust ja prowangsooli, mõlemid ühe wõrra wõtta, ära segada ja peale määrida, mis peale udara haige osa ühe sooja nahaga wõimalikult kindlalt tuleb kinni katta. Sisjeandmiseks oleks, nimelt rammusate loomade juures, järgmine rohi soowitaw: Rp. Antifibrini 4,0, Magn. sulfuriei 180,0 M. D. S.: Iga päew üks niisugune osa jahudega ja weega pudru paksuseks tehtud loomale suhu panna. Niipea kui loom pasal on, ei pruugi seda rohtu mitte enam anda, ehk niipea kui põletiku alanemist märgata on. Sünnib mädada udara s, mis sellest aru saame, et üks paistetuse koht munaotsa moodi üles ajab ja pehne tunnub olema, fiis peastame pussi kefega mädawalja ja puhastame mäda koobast iga päew paar korda karbolweega (1:25) ära, kummi ast üleüldse paraneb. Lõõb aga brand sisse, fiis teeme temaga niiviisi, nagu omal kohal õpetasime. Peakf peale seda põletikku udarasse mõned kõwad tüfid kippuma järele jääma, fiis õerutagu nende kohtade sisse kõwaste ehk õigem karmeste nõhkides ilma loomale haiget tegemata järgmist salwi: Rp. Ol. Hyosciami coct. Ungt. Hydrarg. cin. aa 30,0 ehk ka Rp. Hydrarg. 2 jodati 5, Saponis viridis 40,0; aga kuidas õõldud, peawad mõlemad rohud kaua (10 minutid) sisse õerunud saama. — Niipea kui naha on, et udar paiste lähed ja seal juures hell on, peakf ikka kõhe loomatohtri abi otsima mindama, sest wõlts parandus wõib siin wähemast ühe osa udarad ehk ka terve lehm maksta.

X. Smaliikmete põletik.

See haigus tuleb kõige rohkem koerte, weiste ja hobuste juures ette.

Märgid: Wäljapoolsed jaud on enamiste filedad, läigiwad

ja paistetand; sifemised on, kui põletik õige äge, kuiwad, palawad ja punased, nimelt limanahk (sifemine nahk), paari päewa pärast tuleb rohkestes lima nähtawale, mis aeg ajalt ikka enam mädamoodulisemaks ja walgemaks läheb. On emakott (uterus) ühes ka haige, siis on loom norgus, awal dab kõhu walu, hoiab tagumised jalad laiale, hoigab nimelt kehahühenduste juures ja punnib ehk waitab tihti.

Rohitsemine: Sedamööda kas haigus sügawale ulatab ehk mitte, peab teda ka rohitsema. Suuremalt osalt ei ole muud waja, kui et haiged jaud sooja karboli weega (1:50) paar kord päewas saawad wälja pritsitud, mille tarwis üks pitka (10 tolli) otjaga prits peab olema. Ei ole seda mitte, siis wõetagu üks tükk peenikest fulunud linast riidet, seutagu lahkest ühe puhta sileda pulga otja, kastetagu siis järgmise rohuga läbi märjaks: Rp. Tannini puri 4,0, Glycerini p. 30,0 M. D. ja wautadagu pitkamise 6—10 tolli sügawalt sisse ja tõmmatagu niisama ettewaatlikult jälle wälja. Seda wõib kaks kuni kolm kord päewas teha, kuni haigus paraneb, mis üks kuni kaks nädalad kestab.

XI. Preid (Eczema impetiginodes).

Nimetud haigus tuleb üksi hobuse ja weiste juures ette ja awal dab järgmisi

a) **Märksid:** Tuka alt kuni kabjani on jalg, nimelt tagant poolt, palaw, esiotsa kuiw, teisel kolmandal päewal aga juba niiske, enam ehk wähem paistes ja hobune lonkab. Tihti ulatab wiga ka kõrgemale tuka liikmest.

Rohitsemine: On prei alles wärske ja põletik mitte wäga suur, siis on puhtus ja jahutus pesemise ja külma wee sees pidamise näul wäga tänuväärt toimetused, kui siis waheaegadel ehk igal õhtul haigeid kohtasi pleisjalwiga sisse õerutakse, siis paranewad juba suurem osa preidid. On aga haigus ränk, siis ei aita see rawitsemine weel mitte, waid peab warmalt puhastamata puuäädikast wõetama, seda kaks kuni kolme wõrra weega segatama ja siis nii tihti kui wõimalik (iga tund) sellega haigeid kohte kastetama, ehk weel parem, sellest rohust ja ruki jahudest üks wedela poole pudru

tehtama ja seda tolli paksuselt peal peetama. Du preid hästi värsked, siis kauwad nad ka mõne päewaga, kui järgmise rohuga haiget kohta faks ferd päewas ära määratakse: Rp. Colloidii dupl. 30,0, Glycerini p. 10,0 M. D. Üsna w a n a d ja f a n g e d preid wõiwad üksi järgmise rohuga ära häwitatud jaada: Rp. Hydrarg. oxidati rubr. 10,0, Vaselinei fl. 40,0 M. D. S. iga päew üks ferd natukene haige koha peale sisse õeruda. Veel on aga ühed iseäralised preid olemas, kus loom järsku lonkama hakkab, jalg fangeste palawaks läheb, kaunis kõwaste üles paistetak j. n. e., kolmandamal neljandamal päewal lõõwad laiad lõhed haige naha sisse ja peagi tuleb lõhede wahelt nahk koguni pealt ära; asi wõib niikaugele minna, et jalg ümberringi nahatuks läheb. Sellest sünnitub haawad on hästi raskest paranema ja peaks nende rohitsemine üksi loomatohtri läbi sündima.

b) M ä r g i d: Weisse prei tuleb üksi üleliigsest kartohwli praaga söötmisest ja wirtfajest asemist. Etjotja näame looma tagumiste jalgadega tammutama, ka neidsamu siputama ehk raputama, katsumise wasta on nad juba hellad; peagi näame, et nahast üht limast kollase karwalist wedelikku wälja higistab, mis kõwaks korba korraks naha peale ära kuiwab ja raske sealt ära häwitada on. Kui warsti abi ei saa, siis lähewad kõik põletiku märgid suuremaks, nahk lõhkeb suuri haawasi sünnitades, loom ei söö ega joo, palawik on kaunis kõrge. See on enamiste weiste ehk nõndanimetatud „praaga-preide“ kuju. Haigus läheb kergeste tallis laiale ja tuleb enamiste sügise poole rohkem ette, kui loomad praagaga harjumata.

Rohitsemiseks on hädaste tarwis, et haigetele sügugi enam praaka ei anta ja et nad täieste kuiwa ja värsked õlgedega pehmendatud asemete peale pannakse. Rohitsemiseks on, niikauaks kui apteegei rohtusi muretsetakse, lubjalehelisega pesemine hästi kiiduwäärt. Kärnadest ja korpadest puhastuseks määratagu jalgu paksult roheline seebiga õhutul sisse, homikul pestagu seep tuhalehelisega pealt ära ja niijutatagu peale seda puhastamata puuäädikaga, mida enne weega pooleks tuleb segada. Puuäädikaga peab selliwiisil jalgu iga tunni ehk kahe tagant kastetama. Peale puuäädika on veel karbol-õli (1:10 poom- ehk prowangs-õli) iga päew kolm korda haigete kohtade määrimiseks

soovitada. Loomadele antagu haiguse ajal rohkestes rammutoitu (jahu).

XII. Jala tagumiste (kõkkutõmmawate) piindade põletik.

Haigus tuleb tihti hüppamisest, kõwast wedamisest, wäga konarase tee peal käimisest j. n. e.

Märgid: On wiga alles wärskel, siis näame looma weel wähebaselt lonkama — seisma jäädes seab loom haige jala ikka teise ette. Peagi kaswawad põletuse märgid (wiie kunni kümne päewa sees), paistetud jala tagumisel poolel põlwest ehk koodist kunni tuka liikmest on kaunis suureks läinud; loom ei tueta peaaegu sugugi enam jala peale, ehk kui ta seda teeb, siis üksi kahjawa ehk otja peale, kus juures tuka liige enam sugugi tagasi ei wau — wiga kipub kergeste pittkaliseks minema.

Rohitsemine: Selle eest peab hoolt kandma, et hobusel jala peale tuetades mitte suurt walu ei sünniks, mis selle läbi korda saadetakse, et tal wana raud alt ära wõetakse ja uus kerge aga pitka ja jämeda haakidega raud alla lüüakse, mis läbi jalakand ehk päkk peale tuetades kõrgemale seatud ja haiged pinnad karestuse eest hoitud saawad. On see nõue täidetud, siis wõetakse üks tükk kulunud linast riidet, mis jalale rohkestes kaks korda ümber ja põlwe ehk ka koodi liikmest allapoole tufaliikme ulatab, kasetatakse weega märjaks, wäändatakse wesi suuremalt osalt wälja ja mäsjitakse nõndawiisi jala ümber, et ta ülewalt alassti nii kaugele ulatab kui jalg paistetanud on; siis wõetakse üks terve tükk liimitud riidet (Wachstuch) ehk ka nahka, ja pannakse see sellwiisil niiske lappide peale, et need kufagilt wälja ei paista ja et kufagile haufusi ega wahesid sisse ei jää ja rullitakse selle peale siis üks willane, kolme sõrme laiune ja wähemalt feitsme jala pitkune side sedawiisi, et esiteks alt ülespidi see side ümber mähitakse, kaunis kõwaste aga ühetasa kinnitõmmatakse ja nõnda ära seatakse, et igale poole see willane side wähemalt kahelordjeks (kord korra peale) jääb. Need sidsimed peawad igal homikul ja õhtul uuendatud saama ja niikaua peal peetama, kui paistetud alanenud ja lonkamine wähenenud on. On nende mähituste panemisega warsti haiguse algusel peale hakatud, siis on paranemist kahe ehk kolme nädala

jooksul loota, — oli aga wiga juba vähemalt nädala wanune, siis saab ta paranemine ka pitkemale jääma. Paranemine saab palju edendatud, kui järgmist rohtu: Rp. Hydrarg. 2jodati 5,0, Sapon. viridis 40,0 M. iga päewa tagant kord haige koha peale sisse öerutakse. Niisuguse haiguslega hobuse ase olgu ühetasane ja ärgu toodagu teda sealt mitte ilmaaegu enne wälja, kui wiga vähemalt mitte suuremalt osalt paranenud ei ole.

XIII. Kabjade ja sõrgade põletik (Podophyllitis).

See põletik sünnib loomadel kolmel põhjusel: 1) haawade, lõõkide ehk pigistuste läbi, 2) jookswa ja 3) sijemiste põhjuste läbi.

Märgid: Esimise järgu põletikud asuwad enamiste pitkema teede käimiste peale j. n. e., loomad hakkawad pitkamisi seal juures lonkama, seistes tõstab ja nihutab loom haiged jalga tihti ühest kohast teise; läbikatsumise juures ei hellita ta mingisugust kohta rohkem, kui teisel terwel jalal; lastakse siis proowiks looma üsna kõwa maa peal jooksta ja peale seda koha rohuse ehk pehme maa peal, siis on selgeste näha, et kõwa maa peal lonkamine palju suurem on kui pehme maa peal. Wõetakse siis weel ühed laia suudega tangid ja pigistatakse nendega kappja ümberringi, siis leiame pea, et ühest ehk teisest kohast pigistus loomale walu teeb, mida ta iga järsku pigistuse peale tufsuwa tõmmamisega awaldatab, sedamööda, kui laialine kabjas olem põletik on. On siis täieste arusaadud, et wiga tõeste kabjas on, siis peab warmalt raud alt ära wõetama ja kabi sellest kohast hoolega läbi otstitama, kas seal mitte mingisugust haawa ehk haugufest leida ei ole.

Rohitsemine: On seal mõnda naelutamise ehk torkamise hauku leida, siis hakatagu sealt ette waatlikult edasi lõikama kunni lihani, kas ehk wahest mitte wõimalik ei oleks midagi torkawad asja ülesleida, mis seda maid wälja kistud peab saama. Ei ole aga sealt mingisugust leida, siis peab vähemalt raud sellwiisil uueste alla löödud saama, et ta haiget kohta kujukilt ei puudutaks ega pigistaks. Ei ole lonkaja hobune aga mitte teel ja on wõimalik teda mõni päew seista lasta, siis ärgu löödagu mitte uueste

rauda alla, waid tehtagu ja wist, looma sõnnikust ja wõimalikult külmaft weest wedela poolist pudru, pandagu seda ühe umbes ruutküündra juuruse kõwa tiheda riide peale wähemalt tolli paksumelt, pandagu looma jalg (haige) sinna sisse ja seutagu laiade riidest paeltega otsad ja serwad peale poole tuka liiget kinni, aga nimelt nii, et need sidemed mitte sisse ei lõika. Selle pudrula kallastagu iga tund uut, wõimalikult külma wett peale; peaks aga seeläbi pudru wiimati kotist wälja lojutatud ja pestud saama, siis pandagu jälle uut sisse. Sellwiisil toimetades kaub lonkamine kolme künni wiie päewa sees, mis peale teda jälle kui terwet wõib pruukima hakata. Suwel ja kus see wõimalik on, wõib haige jalale ka sellwiisil jahutust teha, et loom poolest säärest saadik wette seisma panna, kust teda aga mõneks tunniks päewas wõib wälja tuua. Seda ärgu tehtagu aga mitte wilutuuleliste niiskete ilmadega.

See oli wärske ja kerge põletiku rohitemine; on aga põletik mõned päewad kestnud, walu ja lonkamine wäga suur, siis peab raud alt ära wõetama ja haige koha pealt ka bi ettewaatlikult künni lihani ära lõigatama, misläbi sissetekkinud mäda wälja peaseb. Lahtilõikamine peab ikka nii laialt sündima, kui laialt kabja taldku enast lihaft lahutanud on. Kui sell wiisil mäda wälja lastud on, siis wõetagu üks puhas lina sõeras, asitagu see ära, tehtagu temast üks nii suur tropikene ehk padjakene kui suur talla aukgi on, niisutatagu karbol wee ehk Aloetinkturiga märjaks, ehk riputatagu nende puudusel tropile Todowormi peale, pandagu wälja lõigatud koha sisse ja tõmmatagu siis ühe kolme sõrme laiuse ja mitme jala pikkuse kõwa linase ehk takuse sidemega tugewaste kinni. Sidumist peab nõnda toimetatama, et sideme otsad üheteisega kokku sõlmitakse aga mitte lisa nõõrisid sinna juure ei tarwitata. — Jookswalik põletik tuleb enamiste külmetusest ja nimelt kergeste niijuguste hobuste juures, kes raskest wiljaga on ülespõõdetud ja sooja naha peale külma jooki ehk ka wilja saawad. Mõni kord on see haigus üksi tagumistes, siisgi aga rohkem esimistes, wahelt mõlemates ehk kõigis jalgades. On tagumised jalad üksi haiged, siis seisab hobune nii, et tagumised jalad ettepoole kõhu

alla ja esimised tagasi tagumiste ligidalle seab; on esimised üksi haiged, siis seab loom neid edasi, toetab üksi kergeste nende pätkade peale ja sirutab tagumised jalad kaugele kõhu alla, nagu tahaks ennast üksi nende peale tuetada. Enamiste näitab see haigus loomadele suurt valu sünnitama, nad on suuremalt osalt pitkali ja kui neid ülesse aetakse, siis wärisewad nad kõigest kehast, ei taha milgil kombel edasi minna ja kui neid selleks sünnitakse, siis lähewad nad ettewaatlikult ja esimiste jalgadega (nimelt kui need haiged) ummisjalu (kahe jalaga korraga) ja lõõrutawad kõwaste. — *Algu s ro hit s e m i n e* jelle haiguse juures on just niisama nagu endiselgi — muud kui et seda suurema hoolega peab toimetatama, kui lugu koguni pahaks ei pea minema.

Du põdew loom täie rammuline, siis wõib talle esimesel, ja kui see weel ei aita, ka teisel päewal katsuda, üks puhast kust kohast, aadert laska, kus juures kaks kunni kolm toopi werd wõib wälja laska. Du aga nimelt *k ü l m a*, *j o o k s w a t w e t t* kääpärast, siis saab haigede jalgade alaline *j e a l s e e s p i d a m i n e* ikka kõige soowitawam olema.

Du mõni päew sellwiisil juba rohitsetud ja haige ei ole weel sugugi paremaks saanud, siis waadatagu hoolega järele kas ta kabjapiire pealsed, nimelt eestpoolt küljest, mitte ei hakka rennimoodi alla ehk sisse wauma; on seda näha, siis lõigatagu kabjavarwust walge joone kohast kunni lihani lahti, mis peale sealt mäda ja mädane ehk werine weji nähtawale tuleb, ja tohterdatagu looma ikka wanal wiisil külmaga edasi, kunni wiga üsna paranenud on.

Paranimist peab wõimalikult täieste püütama korda saata, muidu jääb pisut palawikku sinna sisse ja siis ilmub pitkamise see, mida „kroonpreideks“ nimetatakse, ehk kabjad lähewad umbseks ja wiimati koguni isemooduliseks, et neil sugugi kabja nägu ega tegu enam ei ole.

Du külmaga loom umbes kümme päewa juba tohterdatud ja häda ei peaks jalust weel üsna kadunud olema, siis peetagu weel päewa kolm külma peal ja määratagu siis järgmist rohutu ümberringi (üksi taha tuka-liifme alla mitte) *p e a l e p o o l e k a b j a p i i r e k ö w a s t e s i s s e*: Rp. Ungt. Canth. euph. seu Ungt. Coatn. Ableitneri Nr. III 45,0, Hydrarg. bijodati 5,0 M. D. S. Kolmandad sorti kabja põletik tuleb üleüldse liig arwaste ette ja ei ole tema rohitsemine mingil moodul iseloomuline, mispärast temast ainult nimetades mööda läheme.

XIV. **Rõudinaha põletik** (Periostitis).

See wiga tuleb nimelt hobuste juures kaunis tihti ette ja awaldab ennast fondi kaswajate läbi, kellede asupaik kas kabja piire pealsed kondid, jääreluu ehk jälle foodi liikmed on ja nimelt pahem jalg palju tihimine kui parem. Nende rohitsemine saab raamatu õpetuse järele kaunis wõimatu olema, sest sellest weast arusaamine on sellega harjumatal inimesel peaaegu wõimata. Selle wea rohitsemine on kolme mooduline: 1) rohtudega, 2) nare ehk nari sisse tõmmamisega ja 3) tulise rauaga põletuse läbi. Du wiga tagumises jalas, siis ei leia harjumata inimene teda naljalt üles. Looma tohtri hoolsa ja teadusliku rohitsemise all paraneb ta aga enamiste ifka ära, kui ka tihti küll pitkalisemalt kui looma omaniku kannatus seda soowib. Konfamine kaub tihti neli kunni kuus kuud peale rohitsemist.

d) **Pigistuswead** (Conquassationes).

Selle nimega nimetatakse kõiki wigasid, mis pigistusest ja ka õrumisest ehk alatifest nühkimisest kujagile kohta looma kehale tehtud saawad, nagu ülesliig pisikesest ja kõwast setelgast, rangidest ehk sadulast ja millede läbi kas pisikesed naha weakesed ehk aga sügawale ulatawad laialised mädanemised ja wigastatud osa **brand** sünnitatud saawad.

I. **Sadula, setelga ja rangide pigistuswead.**

M ä r g i d: Pigistatud ehk wigastatud kohal ei ole tihti pealt näha mingisugust wiga, hobune kardab aga ühte kohta, siis on wiga enamiste wäikene, on aga rohkem ehk wähem paisetust näha, olgu see kas ühepoolne, keskpaigas ehk mõlemil pool, siis peab ifka sedamaid

R o h i t s e m i s e g a algama. Esiteks püütagu nimetatud kohtade **p õ l e t i k u** **k ü l m a g a** **k a u t a d a**, olgu see kas sellwiisil, et wõimalikult külma weega sawi wedelaks pudruks tehakse ja seda, ehk ka üks kotifene jääga, peal peetakse, ehk ka järgmise rohuga kastmise läbi: Rp. Aq. Plumbi 80,0 D. S. iga tund kord haiged kohta niisutada. Du päewa kolm sellwiisil rohitsetud ja wiga ei näita weel paranema hakkama, siis

peab rohitsemist muudetama; kõige esmalt peab siis paistetanud kohale pitkuti väikesed haavad sisse lõigatama (4—5 tüki umbes $\frac{1}{2}$ tolli sügavad ja tolli pikkused) ja jäekülma karbolweega iga tund haiget kohta märjaks fastma. Ei alane paistetust selle järele kahe kunni kolme päewa sees mitte arusaadavalt, siis määratagu haiged kohta ümberringi järgmise salwiga kaunis kõwaste sisse, aga nii, et salw mitte haawade sisse ei ulata: Rp. Ungt. Canth. euph. 45,0, Hydrarg. bijodati 5,0 ja kahe päewa pärast määratagu weel üks kord, mis peale siis mõni päew oodata tuleb, kas ehk paistetust üsna ära alaneb ehk aga mädanema läheb. Mädanemist tuntakse tuttawast ühe ehk teise koha kerkimisest. Niipea kui jeda näha on, määratagu kohta raswa ehk õliga sisse ja kaetagu soojalt kinni, ehk pandagu sooja pudru peale kunni mäda naha alla on ulatanud, mis peale siis muhk lõhki tuleb lõigata ja haawa tuttawa rohitudega parandada. Soowitaw on, et lõhkiõlifamise ja haawa puhastuse järele paar korda järgmist rohtu sisse pritsitakse: Rp. Tinct. Jodi 30,0, Tinct. Aloes 45,0 M. D. S. kolm päewa järge mööda iga päew 1 kord sisse pritsida. Ei parane niisugused haawad ja põletik mitte kahe nädala jooksul üsna ära, jookseb siis ikka weel mäda ja on see mäda hallikarwaline, haigew, ja on seal kõwu raasufesi nagu kiwisõmeraid ja liiwaterafesi sees tunda, siis otsitagu loomale warmalt tohtri abi. — Rangide läbi sünnitatud wead on enamiste derumise wead, mis läbi mitte sügawale ulatawaid haawafi ei sünni. Niisuguste wigadele määratagu igapäew karboli õli (1:10) peale ja muretsetagu selle eest, et haige koht mitte enam uueste pigistatud ei saaks, siis ei ole wajagi looma seisma panna. Dmetegi sünnib wahel, et pitkaliste ja ikka uueste mõjuwate pigistuste järele naha alla üks munamooduline paistetust tekib, mis pitkamisi ennast suurendab, aga wiimati kapsapea suuruses wõib kasvada. On niisugust muna alustust näha, siis antagu jälle loom warmalt tohtri paranduse alla.

II. Kufila muhk (Talpa).

See wiga tuleb enamiste pigistusest, olgu see ühel ehk teisel wiisil, kas päitsete ja waljaste ehk ka see läbi, et hobune

oma kufalt wasta sõimu ehk ka madalate uste piitade wasta wigastab, mis peale lähema ehk pikkema aja järele nimetatud kohta nähtaw ja tuntaw paistetuse sigineb.

M ä r g i d : Muhk ise on ikka muna mooduline (mitte laialine paistetuse), sagedaste ka mõlemate poolne ja ikka kaunis kõwa, nimelt siis, kui hobuse pea pikkale ja maha hoitakse.

R o h i t s e m i n e peab ikka sellega algama, et muhk oma suuruse järele lõhki lõigataks; on ta kahepoolne, siis lõigatagu esiteks üks pool lahti ja kui selle peale teiselt poolt muhk ennast ka ära tühendab (pehmeks läheb ja ära kaub), siis ei pruugi seda enam lõigata, — jääb aga üks pool kõwaks ja põnewale kui teine juba tühjaks on jooksnud, siis peab seda poolt niisama kui esimistki lahti lõigatama ja järgmise rohuga kolm esimest päewa wälja pritsitama: Rp. Tinct. Jodi q. s. D. S. paise wälja pritsimiseks waja. Parandamine ei ole mitte iga kord kerge, nimelt kui wiga ülgawal wasta kaela luud on, kust mäda kergeste kaela lülide wahetele ja sealt kaela üdi juure tekib, mis peale loom kohe sureb. Ka selle wäe parandamine peab loomatohtri hooleks antama.

III. Põlwe muhk.

Kuuda juba nimi tunnistab, on see üks muhk, mis põlwe juures ette tuleb. Enamiste leiame teda weiste juurest, kes iga päew puhastatud kõwade talli põrandate peal elawad, kus juures nende põlwed mahahetmise ja ülestõusmise juures alati pigistatud saawad, misläbi wähehdane pikkaline põletik sisse asub, selle tagajärjena siis see muhk ilmub.

R o h i t s e m i n e on ikka pikkaline ja tema kasud kahtlased, ainus asi sellest abi loota võib, on muhu lõhki lõikamine, mida tema alumises serwas peab ette wõetama, et kõik pealpool ehk kõrgemal olem wedelik, millega muhk täidetud, ikka wälja jookseks. Peale lõikamist peab looma võimalikult pehme aseme peal peetama ja igapäew muhku karboli weega hoolega wälja pritsitama — üleüldse selle eest muretsetama, et haaw lahti seisab ja sellwiisil mingisugune wedelik ennast uueste koguda ei saa. Sarnase hoolsa rawitsemise all paraneb iga muhk, ehk küll wahest selleks terve kuu ja rohkemgi aega ära kulub.

IV. Päitsekettidest üleastumise läbi sünnitatud pigistused.

Need wead on enamiste kerged parandada ja on nende parandus sedamööda kudas wiga on, kas haawadega ehk ilma nendeta, kas paljas naha ehk aga pindade ja sügawamal olewate jagude põletik, muutew. Pealmised naha ja kerged põletikud kaawad mõne päewaga, kui neid tihti külma wee ehk äädikaga kastetakse, raskemad ja sügawamad põletikud rohitsetagu jellsamal wiisil nagu seda jala tagumiste pindade põletiku juures õpetasime. Tähele panemise wäärt on, et nimetatud wigadel siiski ka õige kardetawad tagajärjed wõiwad olla; näituseks nimetan ühe juhtumise omast tegewusest, kus mind ühe lehma juure kutsuti, kes paari päewa eest jalga-pidi ketti oli jäänud. Wiga näitas eiotja pisukene olewad, aga lonkamine oli päew päewalt kaswanud ja neljandamal päewal, kui mina teda nägin, ei osanud see loom oma jalga sügugi enam pruukida ja läks see temal iga astumisega kõwerasse ja kättru all. Katsumise juures leidsin, et jalg pealt poolt põlwe kangeste palaw ja hell oli, kuna allpoolne põlwe osa täieste külma ja tundmuseta näitas olema. Ma wõtsin ühe nõela ja torkasin sellega allapoole põlwe mitmesse kohta, aga loom ei teadnudgi sellest, — üffi kui nõel luuni ulatas, näitas luunahas weel pisut tundmust olema. Brand oli sisse lõõnud ja looma edasi elu oli wõimatu.

V. Jalgade triikimine.

Nimetatud wiga tuleb suuremalt osalt jalgade sandist seisukohast ehk ka hobuse nõrkusest, kes wäsinult oma liikmeid loomulikult ei tarwita.

M ä r g i d : Triikimine sünnib iffa tufaliikme seespool küljes, kus ta peagi suuremaid ehk wähemaid haawu ja paistetust sünnitab, mis, kui mitte ruttu abi ei saa, jäädawalt nende liikmete sifemised poolsed küljed jämedaks teeb.

R o h i t s e m i n e : Wea parandamiseks peawad kõige esiteks teda sünnitawad põhjused ära heidetud saama: seisab raud üleliig palju kabja serwa alt wäljas, ehk on naelte need liig üleskerkinud, siis peab raud alt ära wõetama. Üleüldse ei wõi triikimise wiga sügugi muidu parandada, kui tulewikuks ei ole

enne uuestetriikimine loomale wõimatuks tehtud, ja seda wõib üffi järgmisel wiisi teha: Wanad rauad wõetakse alt ära ja lastakse uued teha, kellede sifemised pooled wähemalt poole paksemad on kui wälimised, millede sifemised haagid poole pitkemad ja tu-
gewama otsadega on kui wäljaspoolsed ja kes kabja sifemise poole keskkohas wähemast $\frac{1}{4}$ toll kabja serwast sissepoole jääwad, see on, et kabi sealt kohast wähemalt $\frac{1}{4}$ toll rauast üle ulatab. Nõnda allapasitud rauad saawad allalöödud, kus juures tähele tuleb panna, 1) et kõi naela need peawad täieste kabja sisse ärapeidetud saama, 2) et raua serw ja haagid täieste ühetasased ja libedad on ja 3) et see rauast üleseisaw kabja serw peale raua allalöömist selle serwaga ühetasasaks maha wiilitud ehk raspeldud saab ja et üleüldse selle järele waadatakse, et kabja sifemise poole külje peale rauast kunni üles piireni mingisugust nukifest ega terawad kohta ei jää, mis teise jala külge puutudes seda haawata wõiks. On aga seal haawu juba olemas, siis parandatakse neid tuttawal wiisil ja liikme jämedust kantakse ümber pandud niiskete linaste sidemete läbi, nagu seda pindade paistetuse juures tegime, aga üffi selle wahega, et sidemete niisutuseks wee asemel järgmist rohku wõtame: Rp. Hydrarg. bichlorati 2,0, Aq. destill. 2000,0. Ka on waja, kui triikimine muidu ei häwine, looma wähemalt kuus ajaks seisma jätta.

VI. Põkkade pigistus.

Selle nimega nimetatakse jala selle koha põletikku, kus sõra ehk kabja tald ennast ülesse poole pöörab, pehmeks lähneb ja karwadega kaetud nahaga üheneb; wiga tuleb hobuste juures kas floppimisest ehk ka sellest, et kabi kannast wäga madalaks on lõigatud ja loom kiwise tee peal kaua käima peab. Weis-
tel aga enamiste kewadel, kus nad kruusitud teesid mööda karjamaale lähewad ehk kiwiste põldude kündmise juures. Wiga tuleb palju tihimine esimistes kui tagumistes jalgades ette. Parandamiseks tarwitatagu kui wähegi wõimalik niisked külmad; olgu see kas kastmise, sawi ja lehma sõnniku sees pidamise ehk pehme wehise maa peal (märjas koplis) seista lastmise läbi.

VII. Kauasest pitkali olemisest sünnitatud pigistused ja haavad (Decubitus).

Nimetatud wiga tuleb teiste niisuguste haiguste läbi ette, kus loomad nädalad otsa pitkali maas lamawad ja jalgade peal ei seis. On seal juures veel looma ase kõwa, mitte ühe tase, ehk sõnnik palaw, siis lähewad peagi kõrgemad kohad looma küljes (puusakondid, küljekontide pealsed j. n. e.) katki. Tihti on wiga pealiskaudne, enam naha ja tema lähema aluse liha sees; võib aga ka sügawale ja kontidenegi minna, kus juures siis algushaigus ka warsti pahemaks läheb ja looma elu peagi lõpeb.

Parandamiseks hoitagu esiteks iga niisugust haiget pehme, kuiwa ja ühetajase asemel peal, teiseks pööratagu teda vähemalt iga kolme tunni järele kord teise külje peale ja peaks siiski veel sarnased haavad ilmuma ehk nende ilmumist karta olema (nimetatud kohad lähewad palawaks ja hellaks), siis pestagu neid nii tihti kui võimalik äädikaga ehk veel sidronisahwtiga.

e) Käristus wead.

Neid tuleb niihästi pindade, musklite kui ka weresoonte juures ette, vähemad paranewad isegi ja suuremaid peab katsuma, kui aru on saadud, kus kohas wiga on (paistetuse läbi j. n. e.), tuttawate jahutawate abinõudega parandada, kus juures looma võimalikult wagalt peab pidama. Kardetawamad kui need nimetatud käristuswead on aga järgmised:

I. Koera werefõrm.

Wiga tuleb jälle ennem suurefõrwaliste koerte juures ja nimelt nende kõrwade põletiku tagajärjena ette.

Märgid: Korruga on koera kõrwa seespoolses küljes üks pehme poole muhk leida, mis mõne päewaga suuremaks läheb ja wiimati kõrwa serwadeni ulatab. Koera kõrw näab selliwil kui üks padi wälja, koer hoiab pead selle külje poole wiltu kus haige kõrw on ja raputab ka pead, aga hästi pitkamisi ja ettewaatlikult.

Rohitsemine: Peatingimine niisuguse kõrwa paranduseks on, et põletik, kelle läbi kõrw sarnaseks on saanud, ära rohិតetaks (maata koera kõrwa sisemine põletik), ühes sellega peab ka uue wea parandus käsile wõetama. Kõrwm wõetakse sell wiisil peu peale, et pehmem pool (see on sisemine ehk werepool) peale poole jääb ja lõigatakse siis wähemalt tolli pitkune haaw selle muhu sisje, mis juures werine west muhust wälja purtsab, peale seda pritsitakse teataw koobas leige karboli weega puhtaks, lüüakse kõrwm ülespoole pealae peale ja kaetakse haawa koht kas karboltaffude ehk salitsilwilladega õhufeselt kinni ja pannakse siis tutaw tanu, mis kõrwad ülespidi hoiab, peale. Igapäew wõetakse tanu kaks korda ära, pritsitakse haaw puhtaks ja pannakse jälle selljamal wiisil kinni nagu esimiselgi korral; seda tehakse niikaua, kuni äralahutud kõrwa nahk uuesti oma aluse külge kinni on kaswanud ja haaw äraparanenud.

II. Jala tagumiste pinnade katkestus.

Seda tuleb niihästi esimiste kui ka tagumiste (wäga arwa) jalgade juures ette; wea asukoht on siis põlwe ja kabja ehk (tagumise jala) koodi liikme ja kabja wahel leida.

Märgid: Esimine ja ülem märk on see, et loom selle jalaga sellwiisil astub, et pealetuetades tuka liige palju enam alla ja tagasi wajub kui teisel jalal ja et mõnikord see tagasiwajumine koguni nii suur on, et kabja eestots ülesse kerkib ehk tõuseb. Du seda näha, siis pandagu loomale warmalt üks kerge aga kõrgete ja jämedate haakidega raud alla, lastagu teda waitfolt omal asemel seista kuni paranemiseni ja algagu tema rohitemist jahutawal wiisil.

Rohitsemine: Wõetagu jäekülma wett ja tehtagu sawist ja sellest kõrdimoodulist wedelikku, millega iga tund jalga ühe suure (rogoskift) pintsliga niisutatakse, kuni palawus ja walu (hellus) haigetest pindadest lahkeb, mis, kui hoolega tehakse, kümne päewa kuni kahe nädala jooksul wõib sündida. Peaks haiged pinnad kippuma jämedaks jääma, siis wõetagu jälle rohitemine eespool õpetatud niiskete lappide, liimitud riide (Wachstuch) ja willase sideme waral käsile. Ei taha paistetust siiski taganeda, siis wõetagu

järgmist jalmi appi: Rp. Ungt. Canth. simpl. 45,0, Ol. Sina-
 naxis aeth. Hydrarg. bijodati aa. 4,0 M. D. S. Selle jal-
 wiga wõitagu haigeid pindasi iga nelja päewa pärast üks kord
 sisse. Sissemäärimiste järele pesku ifka määrija omad kääb
 niihästi selle kui ka iga teise rohu järele puhtaks, muidu wõiks
 kätele juhtuda, mida keegi neile ei soowi.

III. Sabja lõhed.

On sabjalõhed; pöigiti kappja ehk ka pittuti, aga mitte läbi
 ehk lihani ulatawad, siis on nende parandamine kerge, kuna wa-
 nade, lihani ulatawate sabjalõhede parandamine tõeste raske on,
 nimelt weel siis, kui sabja piire pealne liha ühes lõhkenud on.
 Wähemad wead paranewad täiesti ära, kui neid pö h j a n i
 (see on lihani) l a h t i l ö i g a t a k s e, nõnda, et prau asemel
 suur ja vähemalt poole tolli laiune wagu järele jääb. Wälja
 löigatud kohte peab iga päew w a s e l i n i g a m ä ä r i t a m a,
 mis järelekaswawad uut kappja pehme peab, ja kui iganes wõi-
 malik, peaks loom mõni aeg seista wõima. Wanade, lihani ja
 lihasse ulatawate pragude parandamine on üleliig raske ehk di-
 gemine ütelda kunstlik, et seda ilma nägemata palja kirjelduse
 järele iialgi öieti ei wõi korda saata, iseäranis siis mitte, kui
 pragu seestpool küljes (mitte ees) ja kabi selle külje poole pealt
 wiltu on. Niisugust wiga wiidagu kobe loomatohtri rawitsemise
 alla, kes neid sa just üheksakümmend üheksa peab araparandama.

g) Haawad.

I. Üleüldised tähendused.

Mis üks haaw on ja misläbi ta sünnib, on iga inimesele
 tuttaw, aga vähem tuttawad on need haawa omadused, mis
 arstimise abi nõuawad ja neid tahame siin lähema läbiwaata-
 mise alla wõtta: 1. Werejooks. Et igal pool ihus weresooni
 on, siis on ka werejooks haawade juures alaline nähtawus;
 werejooks wõib kolmesugune olla: a) werejooks kõige vähema-
 test, palja filmaga mitte ehk waewalt nähtawatest soonefestest,
 kus juures weri terwest haawa küljest ühetasa wälja imitseb;

b) werejooks nende soonte (Venen) seest, kes werd kehast kofku korjawad ja teda südamesse ja kopsu tagasi wiivad; soone suuruse järele võib weri nendest välja tilkuda, tasakeste, ehk ka forinal kaugele jooksta; weri on oma karwa järele siin ikka tumepunane ja tema jooks ühetasane; d) werejooks südamest werd kehasse väljakandwate soonte seest on ikka eemale purtsaw, järgu kaupa, ja weri on endisest palju heledam. 2. Pöletik, keda juba eespool tundma õppisime, on ka haawade juures alaline kaasanne — haawa suuruse ja tema seisukoha järele kehas — pea kardetaw pea tähtsuseta. 3. Tegewuse takistus on tihti haawade sünnitus. Rääituseks: katki lõigatud weresooned umistawad ära, haawatud emakas ei kõlba neelamiseks, film nägemiseks j. n. e. 4. Haawa palawik on üffi suuremate haawade tagajärg; pea ilmub ta paar tundi peale haawamist, pea 10—12 tundi, pea tõuseb keha soojus aga mõned kummendikud kraadid, pea aga ka kolm ehk neli kraadi. 5. Üleüldine kramp on küll üks kõige aruldasematest haawa külalistest, aga siiski üks neist kõige kardetawamatest. Alwaldab ennast esiteks lõua- ehk närimise-muskliks, läheb sealt ikka tagasi poole, kuni üle kõige kehas olewate musklike, kus juures, nõnda kuidas haigus edeneb, kõik keha muskolid aeg ajalt kramplikult kofku tõmmatud saawad, misläbi liikmed kangeks ja ihu puukõwaks läheb. On niisugune kramp üleüldine, siis on iga ainsama liikme liigutus pool ilmwõimata ehk ka koguni puudulik.

R o h i t s e m i n e: On werejooks ränk ehk jookseb weri üleüldse arteeriatest, siis ei jää ta naljalt iseenesest seisma ja peab teda kunstlikult seisma pandama. Seda võib nimelt a) pigistuse läbi. Pigistust peab arteeria werejooksudes haawa ligidale südame ja haawa wälja kas näpu, sideme ehk ühe wäikesese padjamoodulise asja abil sünnitatama. b) Külma läbi saawad kõik asjad ja ka ihu kofku tõmmatud ja seda teadust pruugitakse siis ka werejooksu takistamiseks, kus ta werd seeläbi seisma paneb, et kofkutõmmamise abil sooned täieste kofku pigistatud saawad, misläbi werel võimatu on soontest välja peaseda. Külma peetakse kas jäätükkide ehk võimalikult külma wee näul peal. d) Werejooksu waigistawate rohtude läbi võib weri kinni pandud saada. Nende rohtude seast on järgmised kõige soowitamamad: 1) kõik hapatused, 2) kofkutõmmawalt mõjuwad rohud, maarjajäe, tannin j. n. e., 3) golloodiumi ja 4) üks rohi kelle

Ladinakeele nimi „Liquor ferri sesquichlorati“ on. Nimetatud rohud wõivad haawa peale kas tilgutatud, kallatud ehk ka taku wõi poomwilla tropiga peale pandud saada. Peale seda saab were kinnipanemiseks ka see soone ots, kust weri jookseb, niidikesega ümber kinniseitud ja sellwiisil werejooks keelatud, ehk ka jälle selle läbi, et pisukeste näpitsatega soone otsast kinni wõetakse ja näpitsaid soone otsaga nii kaua ümber keerutatakse, kuni soon liha seest katkeb, ja wiimaks weel e) tulise rauaga põletuse läbi wõib werejooks lõpetatud saada. Põletamise läbi sünnib kõwa koorukene, mis were wäljajooksu keelab. Põletamine peab wõimalikult tulise rauaga sündima ja ei pea rauda põletamise juures mitte edasi tagasi liigutud saama. Ei taha sarnase põletuse juures korda minna mitte küllalt kõwa karna sünnitada, siis pandagu natukene pigi, waiku ehk kolomoniumi haawa sisse ja põletatagu siis. — On ühel ehk teisel wiisil korda läinud werd kinni panna, siis peetagu loom wõimalikult paigal ja hoitagu haawa kõigi puudutuste eest, olgu see kas ümberseiswate asjade ehk looma enese läbi.

Peale siin tähendatud haawa parandamiseks tarwiliste toimetuste on weel järgmised nimetamise wäärt: a) iga haaw peab hoolega läbiwaadatud saama, et seal mingisugusi wõeraid asju nagu orkisi, muda j. n. e. sees ei ole ja kui neid leitakse, peab haaw neist hoolega puhastatud saama — olgu ka, et nad seal wäljanopitud ehk weega wälja loputatud saawad. b) on haawa serwad üleliig närulised, siis peawad need terawa nua ehk kääridega ära tasutud saama. d) On haawa serwad üleliig kaugele üheteisest, siis katsutagu neid, kas ümberpandud sidemete waral ehk kofkuõmblemise läbi üheteisega ligistada, misläbi haawa koobas ehk õonestus wähen datud saab ja kitsamaks järele jääb. Smblemist peab kinganõela (pastla n.) ehk ka sula nõelaga toimetama, kui haawa nõela saadawal ei ole, niidiks wõib wiuli keelest wõtta.

S a a w a r o h i t s e m i s t toimetatagu peale seda kui eespool nimetatud parandustingimised kõik jõudu mõõda täidetud on. Rohutuks pruugitagu üksi järgmist: 1) R a r b o l w e s i (üks osa puhast karboli kahelümne wiie osa puhta wee peale), kellega igapäew haawa puhastatakse ehk loputatakse, ehk järgmist rohusti: Rp. Carboli p. 5,0, Acidi borici 10,0 M. D. S. Kolme kortli puhta wee sees ära sulatada ja haawa kastmiseks

ja puhastamiseks pruunkida, Rp. Hydrarg. bichlorati 4,0 D. S. nelja toobi palawa meega ära sulatada ja haawa rohks pruunkida; Sodoworm, niihästi (ja nimelt esimistes päewades peene pulvrina haawa sisse riputud) pulvrina ehk kuiwalt kui ka wäseliniga salwiks õerutud iga päew kord haawa sisse määrida. On haawa õonistus sell wiisil rohitesedes täiskaswatud, siis ärgu pandagu mitte enam neid rohtusi peale, waid jäätagu haaw parem ilma kõigi rohtude ta ja waadatagu paar päewa kunni haawa peale kuiwa korra tõmmab; ei sünni see aga mitte esimiste kolme päewa sees, siis pandagu haawale ühe poomwilla ehk peenetaku tropiga järgmist pulwert peale: Rp. Jodoformii pulv. 5,0, Aluminis crudi pulv. Carbo ligni pulv. aa. 10,0, ehk peetagu peeneks tõngatud maarjajääd peal.

II. Pea haawad.

Wäikesed haawad on niihästi siin kui mujalgi ilma iseäralise tähtsuseta, ulatab aga üks haaw juba kunni luuni, siis peab temaga targu ümber käidama, kui mitte pealuu ja tema allolewate organide põletik ei pea ilmuma, — on aga juba luu ise wigastatud (nimelt nendes kohtades kus ajud all on), siis katsutagu warmalt looma tohtri abi muretseada.

III. Kõrwa haawadel

on üksi koerte juures tähtjust, kus nad tuttawad pittkaliselt kõrwa põletikku wõiwad sünnitada; munde loomade kõrwa haawad paranewad isegi, kui neile terawaid okkaid ehk orkisi sisse ei jää.

IV. Silma haawad.

Nende tähtjus on sedamööda kuda nad ette tulewad, kas laugudes ehk ka munas, wähem ehk suurem. Laugude haawade tähtjus tõuseb palju, kui haugud ja lõhed laust täiesti läbi käiwad ja näitujeks lau ülevalt alla kahte jausse jagawad. Näisugused laugude haawad peawad peale puhastamist ifka kinni õmmeldud jaama, mida wõimalikult ettewaatlikult ja peene siidiga tehakse. Ilmuw põletik saab tuttawate jahutuse abinõundega tagasi hoitud, mis peale warsti haaw kokku kaswab ja paraneb.

Silmamuna haawade juures on õmblemine ilmwõimatu, seda enam peab aga selle järele waadatama, et põletik oma hädaohtlikkude tagajärgedega silma tegewuse wõimui ei häwita.

V. Suu haawad

tulewad enamiste nagu mofkadegi haawad (suffumise ja koerte kiskumiste läbi sünnitatud) ja suunurga haawad ette. On haaw nii suur, et ta hobuse näutumaks teeb ehk ka mofka tegewust (toidu suhu tõmmamises) takistab, siis katjutagu teda ikka õ m b l u s e l ä b i ü h e n d a d a. Smblusjeks wõetagu tugewad niiti ehk wiuli keeli ja pistetagu üksikud pisted $\frac{1}{4}$ toll haawa serwast eemale. Pisut õelamad on k e e l e h a a w a d paranema, nimelt keelepaela haawad ja keelepealsed suured põikhaawad, kus keel, kas alalise keelest kinnipidamise ehk ka ülipeenete suuraudade läbi sisse lõigatud on. Ka siin on jälle peasjad h a a w a p u h a s t u s ja kui wõimalik k i n n i õ m b l e m i n e. Kui nendega toime ei saada, siis otsitagu looma-tohtri abi.

VI. Kõri ja kõrisõlme haawad.

Kõri haawad üksi, s. o. ilma emaka, ligiolewate suurte weresoonte haawade ja laialise purustuseta, paranewad kaunis tergeste, kui ka küll üks osa kõrirõngaidgi katki peaks olema, nii et kõri kaela alt lahti on ja sõrm sisse läheb; aga jällegi peab parandust, kui i g a n e s w õ i m a l i k, h a a w a k o k k u õ m b l u s e a b i l t o i m e t a t a m a. Tulewad seal juures kõri kõhrrõngaste lihast wälja pigistatud otsad nähtawale, siis lõigatagu nad nii kaugele kui neil liha enam ümber ei ole ära, seatagu nad oma koha peale tagasi ja õmmeldagu siis haaw kinni ja peetagu ja parandatagu haawa tuttawate rohtudega. Kõrisõlme ümber kipub peale haawamiste paistetuse ennem kardetawaks minema kui allpool kaelas, mispärast peale haawamist hoolega haiged kohta jahutada tuleb ja kui siiski paistetuse suureks läheb, peab warmalt wäikesi pitkuti haawakesi sisse lõigatama, kust paistetuse wesi wälja jooksta wõib.

VII. Emaka haavad.

On suuremalt osalt kõik paranewad, ka seda, kui emakas täieste pooleks on läinud, võib weel parandada; aga selleks on suuremad osawust ja koha tundmust vaja kui jellel inimesel olla võib, kes seda teadust mitte üsna täielikult ei ole õppinud, ja kui võimatu on looma tohtri abi saada, siis katsutagu sedamööda toimetada kudas asi iseenesest sunnib ja sünnib.

VIII. Rinna haavad.

Nende haawade tähtjus looma elu kohta on väga mitmesugune, pealiskaudsetel haawadel ei ole peaaegu mingisugust tähtsust, kuna rinnakoopasse ulatawad ja selle sifemisi jagusid wigastawad haawad enamiste ifka tapawad. Pealmiste haawade ainumane tähtjus on werejooksus küljekontide waharteeriatest, mida aga ifka tuttawate werejooksu waigistawate toimetuste waral takistada võib. Pisemad rinnaseinast läbi ulatawad haawad paranewad ka tihti, kui neid nii ruttu kui võimalik kinnimõmmeldakse ja peale seda järgmise rohuga niisutatakse. Linaseriide ebemetega ära kaetakse, üks puhas side üle pannakse, looma kerge toiduga söödetakse ja igapäew $\frac{1}{2}$ naela Glaubersoola talle sisse antakse: Rp. Carboli p. Acidi borici aa. 5,0 D. S. Kortli wee sees ära sulatada haawa kätte niisutuseks. Loom peab aga võimalikult rahus ilma kõige ärritufeta peetama. On sügawate rinna haawade juures weel arwata, et kops ühes rohkestega wiga on saanud (mida rögisewast hingamisest ja suust ja ninast werise wahu ilmumisest nähtakse), siis on paranduse lootus wäikene. On rinna koopas weel emakas wigastatud, siis on parandus võimatu, kuna suuremate weresoonte ja südame haawad (suuremad) ifka ja õige lühikese ajaga surmawad.

IX. Keha tagumise poole ja kõhu koopa haawad.

Niisama kui rinna haawade juures oli, on ka kõhu haawad sedamööda enam ehk vähem tähtsad, kas nad 1) lihtpealiskaudsed, 2) kõhu seinast läbi ulatawad ja 3) ühes ka sifemise koopa organi sif wigastawad on. Niisama kui rinna pea-

liskaudseid haamu tähtsusetaks nimetatakse, nõnda nimetame neid ka kõhu küljes ja nõnda nimetatakse kõiki pealiskaudseid haamu. Väbiminekud ehk ulatavad haavad on ifka kardetavad ja peab võimalikult ruttu neid kokku õmmeldama, kui mitte kõhu sise- mife naha kardetaw põletik külalifeks ei pea tulema. Niihästi fiin kui ka rinna haawade juures peab vähemalt neli päewa järgemööda jäekott peal peetama. (Niijugufid jäekotta on ap- teegift saada, mis haawade peal võib pidada, kus aga mitte wäli- miifi haawast ei ole, seal on koduriidest tehtud kott vähemalt nii- sama hea.) Palju rassem on juba niijugune kõhu haaw, kus sisekonna osad haawast ennast läbi ja wälja on punninud. Nii- jugufel juhtumisel peab katsutama r i p p u w a i d o s a s i d w ö i m a l i k u l t e t t e w a a t l i k u l t s i i s e t a g a s i t o p p i d a, mis wärskete wigade juures enamiste ifka korda läheb; on aga wäljasrippuw osa ülespaistetanud ja ei mahu endisest haugust mitte enam tagasi, siis võib seda haawa parem ülemast kui alumisest otsast n a t u k e n e e d a s i l ö i g a t a, mis muidugi kõige suurema ettewaatuslega peab sündima. On see korda läinud, siis katsutagu ruttu haaw karboliweega ära puhastada ja kokku õmmelda. On haaw allpool teha poole sees, kus sisekond kõwaste peale rõhub, siis peab võimalikult jämeda nõela ja nõõriga õmmeldama ja üfsikud pisted nõnda tegema, et nad haawa äärest vähemalt $\frac{3}{4}$ tolli kaugel on ja hästi jügewalt liha sees läbi käiwad (muidugi mõista nii, et nad mitte kõhu koopasse ei ulata) ja üfsikute pistete wahed um- bes $\frac{3}{4}$ —1 tolli pitkad on. Nahale võib pistehaugud terawa nua otsaga ette teha. On sellwiifil haaw nii kokku tõmmatud, et ta serwad üheteise külge puuduwad, siis kaetagu teda allpool nimetatawa rohuga niisutatud linase riide ebemetega (lõnghaa- walt lahti näpitud narmad) kinni ja pandagu vähemalt ühe jala laiune k ö w a r i i d e s t s i d e kõwaste loomale ümber kere kinni, kus juures selle eest hoolt kanda tuleb, et ümberpandud sibe mitte oma koha pealt edasi ega tagasi ära ei nihku. Weel pean juure lifama, et enne haawa kokkutõmmamist haawasje Todowormi pulwert riputatagu ja haawa kate-ebemed järgmise rohuga märjaks kastetagu: Rp. Carboli p. 5,0, Acidi borici 10,0 M. D. S. kortli wee sees ära sulatada ja haawa rohufs pruukida. Sellwiifil peale pandud haawamähkmed jäägu kol- mandama päewa õhtani peale, kus nad uuendatud peawad saama,

— edespidi jaagu nad aga iga päew uuendatud. Haiged looma jõudetagu kergeste seediwa toiduga ja esimistel päewadel napilt. Nädala pärast võib hakata õmblusnööri wälja wõtma, kus juures ette tuleb waadata, et neid ülearu w a r a w ä l j a e i w õ e t a, kus haaw ennast weel ühendanud ei ole. Niihästi jelle kui ka tulewase haiguse juures teeb iga looma omanik omale küll kasu, kui ta võimalikult ruttu loomatohtri abi muretseb. — Peale seda wõivad weel niisugused haawad kõhukoo- pas ette tulla, kus juures sisekonna osad ehk organid nagu magu- sooled, maks, põrn, neerud, põis ja sisemisjed emaliikmed (nimelt kui loom tiinne on) ühes haawatud ja purustatud wõivad saada. Kui siin weel abi võimalik on, siis võib seda üksi õppinud loomatohtri osawus jaata.

X. Sigidusliigete haawad (emaloomade).

Nendest arusaamine on wärskete wigade juures jookswa were ja wanemate wigade juures haigete organide paistetuse ja mäda ilmumise läbi kerge. On wead ehk haawad wäikesed, siis ei pruugi nende paranemise juures mitte kahtlane olla, — on aga wälimiste haawade kõrwas weel suurend sisemisjed haawad leida, nagu: et waheliha ja parakas ühes haawatud on, ehk ka wälimisjed haawad funni põieni ja emakotini ulatawad ja need ühes haawatud on, siis läheb juba asi raskesti parandada. Puh- tuse eest katsutagu nimelt siin hoolt kanda ja seal kõrwal pa- randust tuttawate haawa rohtude waral edendada.

XI. Sfakoti ja munade haawad.

Seda wiga leiame kõige rohkem pullide ja jääride (pufide) juurest, kus nad osalt orkide ja osalt koerte sünnitused on. Suu- red koti lõhed, kus kott munani lõhki ja seegi ise weel haawa- tud, paranewad wäga raskesti. Paranduse suuremad takistused on, kui lõhe nõnda suur on et muna wäljas ripub ja haawa ümbert liha paistetuse läbi seda enam tagasi ei lase seada ja kui muna põletik üleliiga kangeks läheb, misläbi wiga nii san- diks võib minna, et ilma muna wäljalõikamata sugugi paran- datud ei wõi saada. See on aga suguloomade juures suur takju.

Parandamiseks õmmeldagu ikka haawa peale puhastamist kinni ja rohitsetagu tuttawal ja hutawal wiisil (waata munade põletik). On põletik sooni mööda ülesse läinud ja on muna pidatud wälja löigatama, siis on järele jäänud soonte põletik tihti ülraskse paranema ja tarwitab osawad tohtri abi.

XII. Uudara ja nisade haawad.

Uudara ja nisade haawad sünnivad niisama kui endisedki koerte hammustamiste, orfide ja ka teiste loomade kaawamise läbi. On piim udaras, siis on nende haawade parandamine ikka rassem, nimelt kui nad sügawad on. Haawa ääred fertiwad siis ülesse ja ei taha milgi kombel kokku kaswada.

Rohitsemine: Niijugusid sügawaid udara haawu peab wõimalikult wara kokku õmblema, aga nii, et nahast üksi ja mitte lihast läbi õmmeldud saab, mispeale haawa tihlise karboli weega kastmise läbi parandatakse. Wähemaid piimajookswaid udara haawast wõib katjuda ka jellwiisil jooksmast keelda, et haawa sisse natukene peenikest maa rja-pulwert riputatakse ja selle peale koha gol-loodi mi haawa sisse kallatakse, mis warsti ära kuwab ja jellwiisil haawale kōwa, fileda korra peale tõmmab; jedawiisi tehakse kunni haaw ilusat mada hakkab sünnitama ja kinnikaswab.

XIII. Jalgade haawad.

1. **Musfli haawad.** Neid tuntakse sellest, et haawa põhjas punane musfliliha (tailiha, taruliha) näha on ja haige liikme liikumise juures kaasa liigub. On need haawad põigiti musfliid ja poolnüride riistadega löigatud, siis on nende parandamine palju rassem kui terawate riistadega löigatud ehk ka pitkuti musfli haawad. Smbline ei saada siin suuremad kasu, waid peab kōwaste selle peale waadatama, et põletik ja mädanemine mitte suureks ei läheks, mis juures kergeste wõiks juhtuda, et mada mööda pindasi alla waub, kust ta üksi ühe uue augu läbi jälle wälja wõib peaseda. Ka siin olgu Todoworm ja karbolwesi kääpärast. Rassem kui musfli haaw on järgmine paranema:

2. Pindade ja nende tuppede haavad. Neid tuntakse lahtiste haawade juures seeläbi, et pinna otsad jala liigutuste juures nähtawale tulewad (kõwad, walged ja läigivad) ja haawast toore muna-walge moodulist limast wedeliku wälja tuleb, mis õhu kääs hallkollasteks pankadeks ära tarretab. On niisugused haawad pittuti liiget, siis võib neid peale puhasdamist kofku õun melda. Sõmluse juures pistetagu üksi nahast läbi ja õmmeldagu kui võimalik „üleääre“, aga jäatagu haawa alumine ots rohkestest pool tolli lahti ja parandatagu siis wiga tuttawate haawa rohtude ja põletiku tagasi kõrjumise läbi. Põigiti haawad ja nimelt niisugused, kus üks ehk rohkem pindast osalt ehk täieste katti on lõigatud, on palju raske-
mad parandada.

Rohitsemine: Põigiti haawu ei maksa sugugi nõeluda, waid peab peale hoolsa puhasdamise orfideest, karwadest j. n. e. neid hoolega karbol weega puhtaks loputatama, Sodowormi pulwert siise ja peale pandama ja siis kas karboli weega kastetud riide ebemete ehk salitsil willade või karbol takkudega haaw ja tema ümbrus ära katetama ja üks linane side nõndawiisi ümber se-
tama, et ta umbes käämbli laiusest ka kõrgemale ja alamale haawa ulatab ja ilma haiged kohta pigistamata ühetasa kinni on tõmmatud. Neid sidemid peab üks ehk kaks korda päewas uuendama ja järgeste jäed peal peetama (kui võimalik gummi kotiga). On sedawiisi umbes kümme päewa wiga rohitsetud ja paistetud ei ole mitte wäga suureks ja walu nähtawalt langedes läinud, siis võib sedawiisi edasi rohitseda kunni paistetuse alanemiseni, kus jäe peal pidamist lõpetatagu ja üksi weel rohtude waral paranemist edendatagu. On aga umbes kümme päewa jooksjul põletik täieste oma tipule ulatanud, siis jäatagu külmu-
sega rohitsemine kõrwale ja määratagu jalg ümber ringi (aga üksi peale poole haawa mitte) järgmise salwiga iga nelja päewa tagant üks kord siise: Rp. Ungt. Canth. Ableitn. Nr. 3. Wiga paraneb enamiste ifka ära, aga tihti jääb loomal liikme waba pruukimine puuduliseks ja wigastatud pinnad jämedaks, mis korral neid tuttawate niiske ümbrustega parandada püietagu. Peale paistetuse alanemist peab weel mõni päew loom waffa peetama ja haiged jalga wiinaga pestama.

3. Liikmete haawad. On liikmete peal olewad haawad peenikeste terawa otsadega sünnitatud, siis on raske aru-

saada, kas nad tõesti kunni liikme sisse ulatawad. Minumased kindlad tundemärgid on raske lonkamine pealt näha pisukesel haawa pärast, liikme ila jookš (mis äga ka pindadest ja nende tuppdest võib tulla), ja nimelt haawa läbikatsumine ühe ümar-guse otsaga wardaga. Suurte liikme haawade tundmine on selle läbi kerge, et tihti fondi otsad nähtawal on ehk ka läbi haawa neid sõrmega katsuma ulatab. Nende tähtsus on esiteks haawa suuruse järele, teiseks selle järele, kas kõhr ka ühes wigastatud on ja kas ehk werd, prügi või karwu fondi otsade wahel on ja kolmandaks selle järele, misjugune liige wigastatud on, wäga mitmesugune. (Kõige raskemad paranema on loodi ja põlwe liikmed. Põlwe liikmeks nimetan nõndanimetatad kubeme liiget, sest see on oma seisukoha ja loomu järele õige põlwe liige, nagu inimesel, kuna esimise jala nõndanimetatud põlwe „randme liikmeks“ peaks nimetatama.)

Rohitsemine: Peaasi liikme haawade juures on nende rutuline kinni ehk umbe ajamine, mida wäikeste ja üsna wärskete haawade juures munamoodulise walgetulise raua otsaga põletamise läbi sünnitatakse (põletatakse kõwa kärn haawale peale). Peale põletamist õrutagu ümber haawa järgmiselt salwi kaks korda (iga päew üks kord) sisse: Rp. Ungt. Canth. euph. 30,0, Hydrarg. bijodati 4,0 M. D. S. ja peetagu loom wõimalikult wakka. — Suuremaid haawasid puhastatagu esiteks hooliga ära, pandagu Sodomormi pulwert sisse ja nõelutagu pealt tiheda pistetega kinni; peale seda aetagu karwad haawa ümbert terawa nuaga maha ja kaetagu siis haawast natukene suurema kange golloodiumi sisse kastetud peeneft riidest lapikesega kinni, mida hästi ruttu peab tehtama, et golloodium lapi peal mitte anguda ei saa, — lööb golloodium lapi peal juba anguma, siis kastetagu teine esimisest natukene suurem lapp jälle golloodiumi sisse ja pandagu endise peale, aga nii ettewaatlikult, et esimine lapp milgi kombel paigast liigutatud ega nihutatud ei saa, — sellwiisil pandagu 3—5 lappi ühe teise peale, walatagu weel golloodiumi üle ja lastagu täieste ära anguda, mis pealepühumise läbi karmemine sünnib. Saige liige katsetagu koge nõnda seada, et ta palju liikuda ei saa, misläbi golloodiumi lapid küllest äramurtud saaksiwad, ja peetagu liikmel ümberringi böd ja päewad jääd peal. Nii pea kui näha on, et golloodiumi lappide wahelt niiskust hakkab läbi ajama, siis

kistagu need lapid maha ja pandagu uued peale. Kui lapid vieti on peale pandud, siis seisawad nad kolm künni neli päewa ilma lahkumata peal. Sellwiisil on minul korda läinud liikme haawasi parandada, millede parandust ma iialgi muidu korda ei oleks wõinud saata. Wäga suurte ja kundi otsjade wigastusega ühendatud haawad on ifka kardetawad ja kui nad peatski ka osawa paranduse all kokku kaswama, siis jääb ometegi see liige täiesti liikumise wõimetumalt kangeks, aga enamiste kuiwab loom enne paranemist kätte ära ja sureb.

4. Kabja haawad. Need haawad saawad enamiste naelade ehk naelutamiste, klaasitükkide peale astumiste ja teise jala terawa haakide läbi sünnitatud; tihti on nende ülesleidmine raske, nimelt kui peenikeste naelade ja nõelade läbi sündiswad. Rohitsemine: On siiski teada, et lonkamine ja kabja kohanepalawus haawamisest on tulnud ja haawa koht ülesleitud on, siis löigatagu wiibimata haagu ümbert kabjajarwlihani ära ja katsutagu ühe ümmarguse otsaga raudwardaga haaw läbi kui sügaw ta on ja kuhu külge ta läheb ja kui selle haawa läbisõimise juures midagist kōwa kardad asja warda otsa wasta puudub, siis on see ifka üks naelatükk, mis ära murdunud ja sisse jäänud on, mis aga iga tingimise all, kui parandamise peale tahetakse loota, peab wäljafisutud saama. On haaw suur ja filmapaistew, siis peab rawitsemine sellega algama, et haawa ümbert kabi õhufeseks löigatakse ja kõik kabi, mis haawamise juures peats lahti kärisenud olema, hoolega ära löigatakse, et kufagile ja nimelt allapoole haawa mitte kõigewähemadki lahtist kabja raasukest külge ei jääta. On need pea eestingimised täidetud, siis wõetagu üks topifene luudest puhastatud peeneid takku, kastetagu järgmise rohuga märjaks: puhast karboli ja boorhapatust, mõlemid 1 theelusika täis poole toobi weega segatud, pandagu wäljalöigatud haawa koha peale ühetasaselt laiale ja sentagu ühe tugewa kolme sõrme laiuse linase riide sidemega pealt kōwaste kiini. Nimetatud takku pandakse sellepärast peale, et nad wäljalöigatud kabja asemel peawad olema, sifemise jagude wäljapunnimist ümbertõmmatud sidemebil feelmas. Peats põletik kabjas siiski wäga suureks minema, siis peetagu nimetatud rohu kōrwal weel küllma sawipudru, jäekülma weega niisutatud märjad nartsud j. n. e. peal, künni palawik kaub ja haaw ennast noore kabja korruga katab.

h) **Rondi murdmised** (Fracturae ossium).

Rondi murdmised wõivad kõikide loomade ja nimelt jala- ja reie kontide juures ette tulla; wõivad täielised ehk pool murded, ehk ka koguni fondi purustused olla, kus üks ehk rohkem konta enam ehk vähem killustatud ja purustatud on. Need murdmised wõivad jälle kas pikuti, pool ehk täitsa pöigiti lõhed, kas fondi keskpaigas ehk otsjades olla ja kõigil neil iseäraldustel on parandamises omad tähtsused. — Kerge on seal fondi murdmisest arusaada, kus tõeste murdmine nii täielikult on sündinud, et liige sealt kohast järsku kõwer ehk wäändus on, ehk fondi otsjad läbi liha nähtawale on tulnud; raske on aga niisugustest murdmistest arusaada, kus kont pooleli katki ehk ka murtud koht paksult lihaga kaetud on, ehk ka murtud koht fondi otsja ligidal ja täiesti pöigiti on. Suurema osa murrete juures saab jala liigutuse ja wäänamisega üht iseäralist krõgijewad healt kuulda, mis umbes kahe jämeda liiwa kivi üheteise wastu õrumise sarnane on, mis aga siin murtud fondi otsjade üheteise wastu õrumisest sünnib. On siis ühel ehk teisel teel arusaadud, et kont tõeste murtud on, siis peab tema parandamise eest hawatama hoolt kandma ja see on tihti tülikam ja rassem, kui seda arwata wõib.

Rawitsemine: Pea tingimised, mis murtud kontide parandamises täita tulewad, on järgmised: 1) Rondi otsjade õieti kokkuseadmine, 2) nende selles olekus pidamine terve paranduse aja, 3) paranemist juhtida ja edendada ja 4) juuretulewaid wigasid jõudu mõõda ära hoida ja parandada. — Rondi otsjade paigale seadmine on tihti ja enamiste kõige rassem toimetus nende parandamises. Selle kordasaatmiseks peab loom maha wõetud ja kui iganes wõimalik, rohtude abil uimastatud saama, — kus see mitte wõimalik ei ole, on fondi paigale panemine tihti wõimatu. Wigastatud liikme allapoole otsja saab üks lai tugew side ümberpandud, kust paigale seadja käsu peale tema abilised pittkamisi ja ühetasa tõmmawad ehk weawad, kuni üksteisest möödaläinud fondi otsjad kohastikku seisawad. On asi niikauge, siis paneb paigale seadja kõik oma tähelepanemist selle peale, et ta wäänamise ja wautuse läbi tõesti kõik fondi otsjad ja killud oma endise koha peale tagasi

seab, mis tihti aga mitmesuguste põhjuste pärast võimatu on, ehk vähemalt mitte iga fondi killu juures korda ei lähe. Selle toimetusega ühendatud on paigale pandud fondi otsade alaline paigal pidamine, et nad tõeste ots otsa vastu jälle kokku võivad kaswada — ja selle tarwis peab murtud koht kui iganes võimalik, lahasse pandama ehk liikumatast finnisentama. Lahasse pannakse kahemooduliste abinõude: esiteks pilbaste ja ja teiseks kipsi waral. Pilbasteks võivad pilpa moodulised õhukesed puukillud ehk ka tallanaha serwad, paks papp ja witsraud pruugitud saada, ehk ka puust wälja lõigatud õõnsad molliid, keda enne liikme jämeduse ja pitkuse järele wõib walmis teha. On murtud koht ühe liikme ligidal, siis peawad need pilpad nõnda seatud saama, et nad üle selle liikme kunni teise fondi poolest saadik ulatawad. On pilpad (nende seast on nimetatud puust õõnistatud ja witsrauast kõige soowitamamad), linad ehk poomwillad ja sidemed kõik walmis kääpärast, ja seda peawad nad juba sest ajast olema, kui loom maha wõetakse, et niipea kui paigale seadmise toimeetus lõpetatud on, kohe lahasse panemine algada wõib. Selleks wõetakse üks pitk, pehme linane kolme kunni nelja sõrme laiune side ja määsritakse see, nii madalalt peale hakates kui lahasse tahetakse panna, sedamoodi ülespoole minnes ümber liikme, et uus ümberpandud kord wana ifka poolest saadik katab kunni üle murtud koha nii kaugele kui võimalik, ehk vähemalt kunni ülemalpool murtud koha esimese liikmeni. Nüüd wõetakse pilpad (minu soowimise järele witsrauast) ja katsutakse neid peale passida, kas kõwerused, mis neile enne juba said antud, ka nüüd weel passiwad; on lugu nii, siis pannakse need (wähemalt neli) peale, — enne pannakse aga üks paras kord poomwillu liikmete ja fondi kõwemate kohtade peale kui ka õõnistuste sisse, mis sisselõikamise eest peab hoidma, — ka esimese sideme alla wõib poomwillu panna ja nimelt sellwiisil, et vähemalt mõlemist otsast üks side nõnda pandud saab, et ta iga pilpale ehk rauale korra ümber käib, misläbi nende kokku ehk laiali nihkumine wõimatumaks tehakse. Peale selle sideme wõib weel mitu ja mitmesse kohta ümber ringi sidemeid panna, aga ifka nii, et nad mitte üleliiga ei pigista. On töö sellwiisil lõpetatud, siis alles lasewad abilised, kes selle aja jalga pinewil pidasiwad, pitkamisi ja ettewaatlikult järele ja loom lastakse tõusta ehk tõstetakse parem jalgade peale.

Ripsist sidemete panemine on küll mõnes ja mitmes asjus parem, aga tarvitab kipsi, mida igal pool mitte saada ei ole, ja rohkemad oskamist, sellepärast jeda siin pakkemalt õpetamata jätan. Niisuguse loomale, kelle kondi kokkukasvatamine käsil on, antagu võimalikult heaste süia, nimelt muretsetagu talle kaunwilja ehk nende puudusel kaera jahu. Soogi wee sisse võib aegajalt pisut lupja pandud saada.

See oli umbes ühe murtud luu lahasse panemise kirjeldus. Kergem kui selles kirjelduses on see toimetus seal, kus kont küll murtud aga täieste paigale on jäänud; seal ei ole muud tarwis, kui murtud koht poomwilladega natukene ära woorderbada ja ühe kõwa kämlilaiuse sidemega, nagu ülemal pool kirjeldatud, ära mähkida ja paranemist oodata. On aga kont üsna purustatud ja killustatud ja kildude läbi weel ümberringi weresooned, muskolid ja närwud lõhutud, siis ei maksa sugugi paranduse katse ja on ilmaaegune looma piinamine, mida keegi halastuse tundmusega inimene oma loomale ei peaks tegema ega teha lubama. Peale pandud sidemed jääwad kunni täieliku paranemiseni liigutamata ja peab ehoitsa võimalikult tihti neid külma weega kastetama, et põletik mitte üleliig suureks ei läheks, mis rohke paistetuse ja looma rahutuse ja waluawalduste läbi näha on, mill korral sidemed pisut lahtimale tulewad lasta. Suured loomad (hobused ja weisjed) peaks selleks vähemalt neljaks nädalaks kangaste peale ülestõmmatama, misläbi neile woimatmaks tehakse, oma liiget haigettegewalt pruukida. Ülesse tõmmamise juures tuleb tähele panna, et loom nõnda seatud saab, et ta ei edasi ega tagasi maha ei waju, mida rinna eest läbi pandud rätikute ehk õige laiade sidemete waral toimetatakse. Sidemetele, mis tagumiste jalgade wahel pannakse, peab enne küllalt pehme polster alla pandama ja ettewaadatama, et pigistus mitte seal olewate sigidusorganidele häda ei tee ja et isaste loomadele kusemist sidemete läbi ei takistata. Noorte ja isaste loomade kondimurdmised paranewad ennem kui wanadel ja nimelt tiinnetel.

i) Niskastused ja asemelt ära olemised

(Luxatio Distorsio).

Niskastuses nimetatakse kahe kondi otja (ühe liikme) oma loomulikust seisust üheteise wasta wälja kargamist, kus aga nende

kontide ühendus sidemete (liikmetuppe, pindade ja muskliste) jõuu läbi koha jälle oma endisesse loomulikku seisukohta tõmmatud saavad, — asemelt ära olemiseks aga niisugust olekut, kus niisama kui nikastuse juures kont omast seisukohast välja kargas ja ka välja jäi. Nikastus tuleb kõigi loomade juures tihti ette, asemelt ära olemine aga õige arwa ja siis ka üksi öla ja puusa liikmes. Asemelt ära olemise märgid on järgmised: 1) Liikmel ei ole enam oma õige seisukoht, ta on kas lühem ehk pikem kui terve liige, 2) selle liikme liikumise võim on vähenenud ehk ka üsna ära lõppenud, 3) tihti on väljapoolt tunda, et liikme pea mitte omas pesas vaid kui kõwa muhk selle kõrvas seisab. Nikastuse märgid on sedamööda, kui laialine asemelt ära kargamise juures sünnitatud wigastus oli ja sellest sünninud põletik on, ikka kui liikme põletik ära tunda, kus juures kõik muud põletiku põhjused puuduvad.

R a w i t s e m i n e: Asemelt ära olemate liigete parandamise juures peab jälle kolm nõuet täidetud saama: 1) **A s e m e l e t a g a s i s e a d m i n e**, 2) **a s e m e l h o i d m i n e** ja 3) **w e a s t s ü n n i t a t u d p ö l e t i k u p a r a n d a m i n e**. Paigale seadmist toimetatakse siin niisama kui katkiste kontide juures seda näitamine. On wiga üsna wärske, siis on ta paigale seadmine enamiste kaunis kerge, on wiga aga mõni päew wana ja haige koha ümbruses kõwa paistetuse, siis on ta tihti üleliig raske ja ilmawõimatagi. Saab loom selleks toimetuseks rohtudega magama pandud, siis on enamiste kolme künni nelja mehe tõmmamine küllalt, kuna ilma selleta kümme meest seda tihti korda ei jõua saata. Wäga palju tähtsust on selles weel tõmmamise juures, kuhu poole tõmmatakse, ja tihti näame, et wäheha waewaga asi sündis kui tõmmamist natukene teisiti juhiti, kus juures kääga täieste tunda wõib, kuida liikme pea oma pesa kohale ligineb ja wiimati kuuldawa knaksuga sisse kargab. Asemel hoidmiseks ei ole enamiste muud waja kui looma wõimalikult **r a h u l p i d a d a** ja kõigi järskude ja ettewaatamata **l i i g u t u s t e e e s t h o i d a**, mis läbi wiga uueste wõiks tulla. Kui paistetuse peale seda wäga suureks peaks minema, siis jahutatagu haiged kohta jälle jäkottide ja muude tuttawate jahutustoimetuste ja rohtude waral. **N i k a s t u s t e p a r a n d a m i s e k s o n r a h u e s i m i n e** ja **ü l e m t i n g i m i n e**. On põletik alles kaswamas, siis peetagu järgeste jääd peal,

kunni palawus ja paistetud pisut alanewad, mispeale paar päewa wahet peetagu ja siis hakatagu haiged liiget palawa jeebiwee sees triikima; aga esiteks tajafeste ja ilma haige liikme wäänamata ja painutamata, ja sedamööda kudas loom seda kannatab lisatagu triikimises kowaduft. On wiga juba umbes kolm nädalad wana ja paistetud ja walu weel mitte juuremalt osalt kadunud, siis pandagu niisked siledemed sellwiisil peale, nagu pindade põletiku juures seda õpetafime. Täab ilma sellest kõigist hoolimata jalg hellaks, siis wõib ümber haiget liiget tulise ranaga põletada, ehk ka hädaorral järgmist salwi igal homikul ja õhtul ümber liikme sisje õeruda: Rp. Ol. Lauri expr. 5,0, Ungt. Canth. euph. 30,0, Ol. Terebint. gallici 10,0 M. D. G. See oli üleüldine õpetus nende wigade kohta; allpool wõtame mõned tähtsamad ja tihimine ettetulewad nikastused iseäralise tähelepanemise alla.

I. Alumise lõualuu nikastus.

Nimetud wiga tuleb üksi koerte juures ette ja on tema asemel seadmine sellwiisil kerge, kui koer kowaste kinni hoitakse, juu lahti wõetakse ja üks tugew sile pulk talle wõimalikult kaugele põigiti suhu pannakse, siis alumisest lõuast kowaste kinni wõttes see edasi tõmmatakse, eest kowaste kofku pigistatakse ja jälle lõug tagasi lükatakse. Peale paigale panemist paraneb wiga ilma rohtudeta.

II. Selg- ehk kaelaroo nikastus ehk asemelt ära olemine

tuleb peaaegu üksi hobuste juures ja seal ka enamiste kaela lülid wahel ette, misläbi loom oma kaela kõweras ja pea natukene alla peab.

Parandamiseks wõetagu looma kael kahelt poolt käte wahel ja katsutagu sellwiisil käte waral mõlemilt poolt paraja kohtade peale pigistuse läbi asemelajamist toimetada, mis tarwiliku asjatundmuse ja hoolsa toimetuse juures ka ikka korda läheb, mispeale looma pea kohe sinna poole kuhu ta enne mitte ei läinud niikaugele pööratakse, et kael teisi pidi natukene kõwer seisab, siis pannakse üks wöö hobusele ümber ja seutakse päitsete küllest üks rihm, nõör ehk ka kepp nii lühidalt selle

rihma külge, et hobusel võimalik ei ole kaela sirgeks ehk koguni kardetawale poole kõweraks ajada. (Päitsete ja wöö ühenduseks on kepp kõige kohalitem.) On asi niikaugel, siis tõstetagu ehk tõmmatagu haige loom kangaste peale üles, nagu seda kondi murdmiste paranduse juures näitatakse ja peetagu teda kaks ehk kolm nädalat sedawiisi. Selja- ja ristluu-roo nikastused on palju kardetawamad ja ei maksa nende paranduse katsetega sügugi looma waewata.

III. Ristluu nikastused ja asemelt ära olemised

tulewad üksi noorte loomade juures ette, mispeale siis loom ühest puusast palju madalam paistab olema kui teisest; nende paranduseks ei wõi peaaegu midagi teha, aga nad paranewad selle eest enamiste ise üsna heaste ära, ehk küll ifka loom „ühe puusaga“ jääb.

IV. Põlwekedra asemelt ära olemine.

See wiga tuleb niihästi poolikult kui ka täielikult ette; kus paigalt ära olemine mitte täielik ei ole, seal leiame põlwekedra (õigem põlwe ehk kubeme liikme) enamiste liikme sifemise nuki ehk künka peal liikumata seiswad. Loom astub niisuguses olekus põlwe ja koodi liiget painutamata edasi, misläbi kobja eest serw jala edasi tõstmise ehk astumise juures tihti wasta maad puundub ehk mööda maad tõmmatud saab.

Paranduse wiisigi selle wea juures on palju, nime-tame siin aga ühe ja kõige täielikuma. Allapoole tuka liiget tõmmatakse jalale üks rihtm ümber, selle teine ots loomale eest poolt turja üle kaela pannakse ja kust otsast üks inimene seda jalga edasi ja ülesse sapsu poole tõmmab, üks teine inimene wiib hobust päitsidpidi edasi ehk lükkab teda tagant pittkamisi edasi astumisele, kuna paigale seadja põlwekedra natukene kergitab, mille juures see enamiste kuuldawa naksumisega asemele kargab. On sellawiisi asemel seadmine täieste korda läinud, siis peetagu loom võimalikult wagusalt wähemalt nädala aega oma paiga peal. Täielik asemelt ära olemine (põlwekedra läheb täieste liikme wäljapoole kõrwa) antagu üksi looma tohtri rawitsemise alla.

V. Jala liikmete nikastuse

Kohata ei ole midagi tähtsamad enam teatada, mis üleüldises nikastuste paranduse õpetuses mitte juba ööldud ei oleks ja peab sellepärast weikestest wahedest tähelepanemata, mis ühe ehk teise liikme juures ette tulewad, üleüldisest õpetusest järele waadatama mis teha tuleb.

k) Sifemiste organide loomulikude keha ha- kude läbi wäljatulemine (Prolapsus).

Tähtsamad organide wäljatulemised on järgmised, mis kõi-
kide loomade juures woiwad ette tulla: 1) Silmamuna-, 2) keele-,
3) päraka-, 4) Sünnitus- ehk emakoti- ja 5) põie wälja tule-
mine. Nende wigade äratundmine on selle läbi kerge, et oma
loomulikust kohast ja koopast wäljatulnud organ silmanähtawal
ja käega katsuda on.

I. Silma muna wäljatulemine

(Prolapsus oculi [pulbi] Exophthalmus).

Wiga wõib kõikide loomade juures ette tulla, kõige rohkem
aga lühikese pea ja suurte silmadega koertel, kus tihti pisukesed
pigistused ja ferged hoobid teda sünnitawad.

Paranduseks puhastatagu enne film ja tema ümb-
rus hoolega ära, lastagu ühte abilist pealt ja altpoolt silma-
nahka kõwaste tagasi poole kiskuda ja wautatagu siis puhta
peupestaga kaunis kõwaste silmamuna peale, mill toimetusel film
tihti oma koopasse tagasi waub; ei lähe aga tagasiwautamine
sellwiisil mitte korda, siis peab wälja spoolt silma-
nurgast filmapilu laienduseks natukene juure lüügitama,
mispeale silma tagasiapanemine peab korda minema. On film
sellwiisil tagasi pandud, siis pantagu koha üks õhukene pehmest
linasest riidest sisse üle filma, et see uueste jälle wälja ei tule
ja peetagu kaks päewa alaliselt jääd peal. Ka woiwad silma-
laud paarist kohast kokkuõmmeldud saada, aga nii, et pealmisest
nahast üksi läbipistetakse.

II. Keele väljatulemine (Prol. linguae).

See wiga tuleb keele nõrkusest, sügawatest haawadest, mis keelest põigiti üle käiwad, ja ka keele alwatusest.

Ra w i t s e m i n e: On wiga ainult keele nõrkus, mis sellest näha on, et keelel mingisugust haawa sees ei ole ja tundmus täieste alles on, siis loputatagu looma suud tihti wiina, äädika ehk ka sipelga piiritusega, mida aga pooleks wiinaga segatud wõib pruukida. Suured haawad nõelutagu warmalt finni ja katsutagu fellwiisil parandada, et looma suu peale keele finni nõelumist kolmeks päewaks finni seutakse, et ta midagist süia ega keelele haiget teha ei saa, ja iga päew paar korda aga suu puhastamiseks ehk loputamiseks (maarjajäe weega) lahti wõetakse. On haaw neljandama päewa õhtuks kinnikaswand, siis wõib loomale esimist korda natukene kleepudru ehk keedetud rohtu ehk muud sellesarnast pehmed süia anda, mispeale kobe suu ära pestakse ja loomale wõimatuks tehakse ise omale mingisugust toitu muretseda. Kuue ehk seitsme päewa pärast wõib õmblusniitisi wälja wõtta. Ripub aga keel alwatuse pärast juust wälja, siis jäätagu kõik iserohitsemise katsed kõrwale ja antagu selle rawitsemine looma tohtri hooliks.

III. Päraka väljapunnitus (P. ani. s. recti).

Sigade ja hobuste juures tuleb seda wiga kõige rohkem ette ja nimelt nõrga toiduga söödete ja kõwaste esimese jalgaga lonkawate loomade juures. Wahest on aga üks tükkine päraka limanahka ennaft väljapunnind, kuna teine kord wäikeste loomade juures sõrme pitkune ja suurte juures kunni rusika juurune osa nähtawal on.

R o h i t s e m i n e: Olgu lugu kuidas on, parandust peab järgmisel wiisil katsutama korda saata: Wäljasolew tükk saab hoolega leige weega puhastatud ja siis tagasi topitud. Tagasi toppimist wõib rippuwa tüki tühwest ehk ka teisest otsast algada, aga toppimine peab ikka täielikult sündima, et kusagile nahk kahetordjelt ehk ülestiku ei jää. Pareim on kui loom enne 24 tundi söömata on peetud, et tal mitte palju punnimist ei oleks ja kui loomale sarnane ase antakse, kus ta tagumine pool palju kõrgemal seisab kui esimine, ja et tal wäljajõetmine esimeste

päewade sees 3—4 korda päewas leigete glistiride waral fergitatud saab. Punnib aga loom selle tüki uueste wälja, siis wõib järgmise rohu abil katsuda teda aegajalt tagasipunnimisele sundida: ühe wõrra peenikene wärske puusöö pulwer ja maarjajae pulwer segatakse ära ja riputatakse seda wäljas olewa sooletükiile igast küljest mitu korda päewas peale, misläbi ta ennast pittamisi wähendab ja umbes kümne päewa jooksul kaub.

IV. Sünitus: ehk emafoti wäljatulemine (Prol. uteri).

Nimetud wiga tuleb raskest tiinnete lehmade juures osalt ette, s. o. nii, et aga üks osa sellest kotist natukene nähtawale tuleb ja seda ka üksi siis, kui loom pikkali on. Peale sünnitust tuleb see wiga aga palju suuremal määdul ette; seal tuleb terve kott nähtawale ja ripub siis (6—12 tolli läbimõõta jäme ja ligi paari jala pikkune kogu) wäljas.

R a w i t s e m i n e: Dn see wiga wärske, kott weel wigastamata ja paistetud mitte wäga suur, siis on tema tagasi ehk asemele panemine kaunis kerge, nimelt kui loom mitte wäga wasta ei punni ehk wäita. Dn aga wiga wana, ripub kogu lõhestud ja katkine, koledaste paistetunud ehk koguni furnud (brand sees), siis jäätagu toimetud üksi loomatohtri hooleks. Asemele panemine algab järgmisel wiisil: Looma ase seatakse nõnda, et, seisku ta pikkuti ehk põigiti seal peal püsti ehk heitku ta maha, ikka tema tagumine ots palju kõrgemal seisab kui esimine, siis wõetagu ja puhastatagu see kott kõigist prügidest ja kõrrefestest kõige suurema hoolega puhtaks (kui järelsünitus ehk puhastus küljes on, siis saab see tükk tükkilt pöidla [päka] seestpoolt küljega omaist ühendustest äralahutatud ja peale seda weega puhastatud). Peale seda hoitagu ta allapandud rätiku peal ülewal sirgel ja kallatagu alati wõimalikult **k ü l m a p u h a s t w e t t p e a l e** (umbes wiis minutid), misläbi ta ennast kocku tõmmab ja vähemaks läheb. Nüüd wõtab sissetoppija kahe käega selle koti tüwe ümbert kinni ja pigistab ja wautab teda sisespoole tagasi, kus juures abilised koti ikka rätiku peal ülewal hoiawad ja üks abiline wautab loomale sõrme nukkidega selja peale, misläbi loom mitte wastapunnida ei saa ja selja nõgus hoiab; sellwiisil tehakse ikka wahetpidamata edasi, kunni umbes pool sisse on topitud, siis wõtab üks abiline kättega wäljasole-

wad oša ihu juurest kinni ja pigistab ja wautab seda sissepoole, kuna siamaalne toppija oma peu koti tagumise otsa wasta paneb ja kaunis kõwaste sealt peale wautab. Trügib ehk punnib loom kõwaste wastu, siis wautatagu sell silmapilgul tafasemalt, et kott mitte lõhutud ei saa, ja sellwiisil ikka edasi, kunni kõik sees on ja inimene oma kääga teda ikka sügawamale wautab, et ta täieste ennaft ümber pöörab (sest ta on pahurpidi wälja tulnud). Inimese käsi peab sell korral täieste kunni õlani sisse minema. Siin wõiwad töötajad ennaft pisut puhata, aga inimese käsi peab esiotsa ikka ligi õlani sees olema, mispeale siis, kui loom wakka on jäänud (umbes pool tundi), alles käsi wäljawõetud wõib saada. Ei jäta aga loom wastupunnimist ehk wäitust mitte järele, siis pandagu talle ühtepuhku jäetükki tagant sisse ja nimelt lükatagu neid nii sügawale kui iganes wõimalik on, kunni punnimine järele jääb. Zäetükid wõiwad kunni rusika suurused olla. On kott täieste ümber ja asemel pööratud, siis jääb ka punnimine peagi ära; on aga töö puudulik olnud, siis on sees pidamine raske ja loom tahab teda ikka jälle uueste nähtawale tuua. Mõneks tunniks jäägu paar inimest looma tegewuse üle walwama, kes nii pea kui uus wäitus algab, selle takistuseks loomale selja peale wautawad ja tagant kõigist jõust wastu panewad. Loomale antagu esimisel päewal wähe ehk sugugi süia, selle asemel aga rohkest kllii ja jahu wett. Kõige selle tegewuse juures peab hästi ettewaadama, et niihästi kott kui ka muud sifemised limanahad milgi wiisil wigastud ja haawatud ei saa (iseäranis hoolega lõigatagu küüned ära).

V. **Põie ehk raku wäljatulemine** (*P. vesicae urinariae*).

See wiga tuleb ka üksi emaste loomade juures ette ja wõib üksi looma tohtri abi läbi parandatud saada, mispärast siin temast rohkem ei maksja kõneleda.

1) **Soolte ja muude sisekonna osade naha allatulemised** (*Bruch, Hernia*).

Selle nimega nimetakse niisugusid sisekonna osade — kas loomulikude ehk wigastuse läbi sündinud — aukude läbi wälja-

pöole peafemist, kus nad aga nähtawale peasmises naha läbi takistatud saawad. Iga pruhhi juures on kolm asja tähele panna: 1) üks auk ühe koopa seinas sees, 2) need osad ehk organid, mis sellest august läbi lähewad ja 3) nende tulewane ümbrus ehk see koht kuhu nad seisma jääwad ja enam edasi ei jaa. Tema sünnitus tuleb kõigi niisuguste toimetuste läbi, kus kõht kõwaste kofku pressitud saab, nagu wedamiste, hüppamiste, sünnituste ja muudel wiisidel; temast arusaamine ei ole mitte iseäronis raske, kui ta niisugustes kohtades ilmub, kus ta tuttaw asi juba on ja kus teda näha ja katsuda võib, nägemata kohtades on aga asi koguni teine ja tihti ilmwõimata weast arusaada. Selle wea kohta peaks küll palju pikemalt üleüldist seletust andma, aga jätame seda üksikute wigade juures uueste ettewõtmise tarwis, — siin nimetan aga weel, et ka selle wea paranduse tegewus kolme liiki langeb: 1) uue koha peale läinud sisekonna osasid wana loomuliku koha peale tagasi ajamine, 2) selle augu kinni panemine, kust nad wälja peafesid ja 3) selle läbi sündinud kõrwaliste wigastuste ja põletikkude parandamine.

I. Naha paistetus (Hernia umbilicalis).

Selle wea juures on soolikad ehk ka kõhu kile üleliig laiaks weninud naha rõnga läbi kõhu seinast läbi naha alla peasenud, kus nad tuimuna kummi inimese pea suuruse muhuna silma puuduwad. Niisugune muhk ei ole tialgi palaw ega hell ja lajeb enamast kõwa wantuse läbi ajalikult kautada.

Rohitsemine: Selle muhu jäädawad kautust võib wäga mitmel moodul toimetada, siin nimetan aga paar wiisi, kuida seda toime võib saata. 1) Loom peetagu wähemalt üks päew ja öö ilma söömata ehk õige napi wedela toidu peal, et sooled, mis muhu sees, wõimalikult tühjad oleksiwad, mis nende muhust kõhtu tagasi ajamist kergitab. Loom, kellega seda toimetust ette wõetakse, pandagu üsna selite maha, et muhk ülespidi jääb ja sisekonna raskus tema peale ei litju (juba selleläbi wajuwad sooled tihti iseenesest kõhtu tagasi) ja wantatagu ja topitagu muhus olewad ja ud läbi augu tagasi, mistläbi muhk üheks tühjaks kotiks muutub, kelle kestpaigas ümmargune auk selgeste tunda on. Nüüd wõetakse

allpool nimetatud salwi ja määratakse see tühi muhukott ja temambruskammli laiusest kõwaste sisse, mispeale üks ruutjala suurune saepuru ehk takkudega pooltäidetud padi oma kessepaigaga just augu koha peale pannakse. Sellel padjal olgu iga nelja nurga küljes üks riideserwast pael ja need paelad sõlmitagu üle selja kõwaste kofku, kõige peale pandagu weel üks lai tükk riidet, mis padja täieste ära katab ja ühendatagu ka selle otsad peale kõwaste kinnitõmmamist selja peal kofku, mispeale looma wõib ülestõusta lasta. Neljandamal ehk wiendamal päewal wõetagu loom jälle maha ja peastetagu ta sidemed maas olles kõik lahti ja waadatagu järele, kuidas lugu on; leitakse, et paistetud ja põletif üleüldse haige koha peal weel suur küllalt ei ole, siis määratagu koht weel uueste sellesama salwiga kõwaste sisse, kinnitatagu sidemed jälle pinewile, lastagu loom ülestõusta ja oodatagu weel neli päewa ja kui siis põletif weel küllalt suur ei peaks olema, määratagu weel kord salwi peale ja pandagu finni. Wäga arwa saab nii mitu korda määrimist waja olema, enamiste saab karest korrast määrimisest küllalt. Seal juures tuleb ettewaadata, et padi, mis haiged kohta katab, ihu milgi tingimise all katki ei õeru ja sidemed selga ei haawa. Määrimisefks pruugitagu järgmist rohtu: Rp. Ungt. Canth. euph. cum Vasel. praepar. 45,0, Hydrarg. bijodati 5,0, Ol. Sinapis aeth. 2,0 M. D. S. — 2) Deine parandamise wiis on järgmine: Loom pannakse jälle seliti ja tehakse see muhk ehk kott täieste tühjaks; tõstetakse sedawiisi täieste tühjalt kessepaigast ülesse ja katsutakse siis teise käe peuga niipalju kui iganes wõimalik seda kotti finni wõtta, ja kui see wõimalikult täieste sündinud on, paneb üks abiline käe ja looma wähele ühe peene aga kõwa pigitud nõõri seasõrga selle kotti põhjale ümber ja tõmmab nii kõwaste finni kui käte sees iganes jõudu on. Selle toimetuse läbi on siis üks suur hull nahka ja lihagi kinnitõmmatud sideme alla jäänud, mis umbes kahe nädala jooksul sidemest saadik maha mädaneb, aga selle aja sees on ka sisemine auk põletiku läbi finni kaswanud ja sooled ehk sijekonna osad ei pease enam wälja. Täielikumalt sünnib see kinnikaswamine, kui nõõri ümbertringi (muhu alustuse koht) ülemal nimetatud salwiga sisse õerutakse ja üks lai fide üle kinniseutud koha selja peale kofku tõmmatakse. Saagu sell ehk teisel wiisil muhu häwituse toimetatud, aga looma peab peale seda wõimalikult wagusi ja

nimelt esimistel päewadel kerge ja napi toidu peal peetama. Paranamine sünnib ilma et loom väga haige näitab olema. Noorte loomade juures paraneb see wiga palju kergemine kui wanemate ehk nimelt tiinnete juures.

II. Munafoti paistetud (soolte läbi) (Hernia scrotalis).

See wiga tuleb täkkude ja kultide juures ette, kus nime-
tatud koht ühelt poolt ja nimelt kõrgelt peale hakates, paiste-
tust näitab; täkud käiwad seal juures tagumiste jalgadega kang-
gelt ehk lonkawad haige külje poolt jalaga. On aga, mis ni-
melt täkkude juures sugugi aruldane asi ei ole, kõhu rõngast,
kust muidu munasooned ülesse kõhtu lähewad, nüüd aga ka soo-
led ennast läbi on punninud ja alla wainud ja sellwiisil pigis-
tuse alla saanud, mis nimelt alla wainud soolte ülesliig sõni-
kuga täitmise läbi tuleb, et nad ennast enam wabalt liigutada
ja weri edasi tagasi jooksta ei saa, siis muutub lugu koguini.
Loom awal dab suurt walu, wiskab ennast pitkali ja kargab jälle
ülesse, pitkali olles seisab heameelega seliti ja peab kõik neli
jalga wasta kõhtu. On need märgid nähtawal, siis katsutagu
wõimalikult ruttu looma tohtri abi muretseda, iseene se abiand-
mine on täitsa wõimatu.

III. Küljepealne paistetud (soolte läbi) (Hernia ventralis).

Need wead tulewad niihästi hobuste kui ka weiste juures
ühewõrra ette ja saawad nimelt närude sarwedega kaewamise,
niisuguste asjade wastu lükkamise ja üleliigsete järskude keha-
liigutuste läbi sünnitatud. Mõnikord on nad tuimuna suuru-
sed muhufesed, jagedaste aga ka kolm ja neli kord suuremad kui
inimese pea. Kunagi ei ole see muhk palawam kui mujalt keha
ja arwa kardab loom tema katsumist. Pea tundemärk on see,
et niisugune muhk ofalt ehk ka koguni pealewautamise läbi ära
kaub ja et kätt peal hoides temas liigutust tunda on.

R a w i t s e m i s t katsutagu sellisamal wiisil toimetada,
nagu seda „naba muhu“ juures õpetatud sai. Nimelt rohtude
ja ümberpandud sidemete abil.

m) **Loomuse wastalised kehajagude kitsandused ja lühendused** (Stenosis, Stricture, Contractura).

Nimetatud wead tulewad kõiksugu keha kanaalide ehk torumoodulistes organides ette, misläbi sellest torust loomulikult läbikäidawa keha organide sünnituste ehk väljaseidete tee kitsandatud ja takistatud saab. Lühendused tulewad üksi musklike ja pindade juures ette ja on ifka põletiku tagajärjed. Tähtsamad kitsandused on järgmised.

I. **Kõri ja emaka kitsandused.**

Mõlemad kitsandused tulewad üksi hobuste ja weiste juures ette. Kõri kitsandused on tihti käega katsudes äratunda, wahest aga ka sijnemised limanaha wead; hingamine on nähtawalt raskem ja sünnitab kõris isääralist wilistawad healt. Emaka kitsandused awaldawad ennast neelamise takistuses; — niihästi need kui ka endised wead wõiwad üksi looma tohtri abil parandatud saada.

II. **Kusjatoru kitsandused**

tulewad põletiku ja haawade tagajärjena isaste loomade juures ette ja awaldawad ennast seeläbi, et kusi peenelt ja pittkamisi wälja jookseb ja loom seal juures walu awaldab. Suuremalt osalt on siis nimelt hobustel kusjatoru otša ümber olewa waumoodulise õnnistuse sisse higist ja mustusest paksu kitimoodulist pagi korjand, mis aegajalt kaswades toru otša enam ehk wähem kinni pigistab ja seeläbi wiga sünnitab. — Du seda leida, siis puhastatagu nimetatud koht täieste ära ja wiga on ka mööda; ei ole aga nimetatud õnnistuses midagi leida, siis wõib arvata, et wea põhjus kõrgemal on ja otsitagu jällegi õpetatud arsti abi.

III. **Eesnaha kitsandused** (Phymosis, Paraphymosis).

Seda wiga tuleb kõige rohkem koerte ja pullide juures ette ja on siis ifka kas eesnaha, soora ehk isaliikme põletiku ja paisetuse läbi sündinud (waata nimetatud peatükist järele). Wiga tuleb kahel moõdul ette: 1) liige on eesnaha sees ja ei pease

wälja (Phymosis), 2) liige on osalt eesnaha seest wäljas ja selle läbi ühest kohast kofku pressitud (Paraphymosis). Esimist wiga katsutagu selleläbi parandada, et järgmist rohtu kolm kord päewas eesnaha sisse pritsitakse: Rp. Plumbi acet. 0,1, Zinci sulfur. 0,5, Aq. destill. 30,0 D. S. Teise moodulise wea parandamist waata eesnaha ja isaliikme põletiku parandamise õpetusest.

IV. Musklite ja pindade lühendused.

Need wead tulewad kõige tähtsamalt mõnede sabamusklite (wiltune saba), kui ka jala musklite ja pindade juures ette, mis läbi jalg siis kõweraks kistud saab.

Rohitsemine: Nende wigade parandamine on karmis raske ja kahemooduline: 1) rohtude ja abinõude waral ja 2) lõikamise läbi. Rohtude seast võib nimelt järgmist selle wea wastu pruukida: Rp. Hydrarg. bijodati Hydrarg. jodati aa 6,0, Saponis viridis 90,0 M. D. S. teatawad kohta iga päewa tagant üks kord kõwaste sisse õeruda. Muidugi peab enne teadma, mis sugused musklid ja pinnad ennast kofkutõmmanud on, et rohi ka õige koha peale äratarwitatud saab. Selleks teatagu, et kui üks jalaliige kõweras seisab, siis wiga ikka pealpool seda kõwerad liiget ja sellesama külje peal, kuhu poole jalg kõwerasse tõmmatud on, asuneb; näituseks on hobuse esmise jala põlw edespidi kõweras, siis on need ennast kofkutõmmanud ehk lühendanud musklid pealpool põlwe liiget sapsu liikme ja selle wahel ja jala tagapool küljes leida ja neid peab siis ka rohitsetama. Ühes selle rohuga peetagu ka alati põlwe ja sapsu liikme wahetutawate niiskete sidemetega all, nagu neid juba musklite ja pindade põletiku juures tundma õppisime. Parandus on pikaline, kestab wähemalt üks kuni kaks kuud ja on kasulikum, kui seda süda juwel etteõetakse. Looma ei pea aga sellajal ei kõwa weu ega ka jooksu tarwis pruugitama, waid parem karjamaal ehk koplis lahti peetama. Sellwiisil rohitsetagu ühtesoodu niikaua, kuni jala nahk katti ja mädanema lööb, parandatagu see wiga jälle ära ja hakatagu siis jälle uueste jalwi ja niiskete sidemetega peale. Parandust lõikamise teel võib üksi looma tohter korda saata.

n) Keha aukude kinnikaswamised.

Need wead on enamiste sündimist saadik juba looma küljes, saawad aga ka haawamiste läbi pärastises elus sünnitatud. Rõige rohkem tuleb neid kui filmalaugude ja tagant-keha aukude täielik ehk poolik kottukaswamine ette, peale seda kaswawad ka liikme sees põletiku läbi kondi otsad kofku. Rõiki neid wigasid võib araparandada, aga üksi lõikamiste ja kumfilikkude toimetamiste läbi iseäraliste abinõude waral, misläbi isearstimine võimatu on.

o) Wõerad asjad, mis juhtumise kaupa kehasse on saanud ja keha loomuliku väljajheidete toimetusi takistawad.

Niihästi loomulikkude aukude läbi juhtumiste teel kui ka läbi naha tungides võiwad asjad (nimelt nõelad) kehasse omale teed leida ja teha, kus nad wiimati iseäralisi haigusnähtawusi sünnitawad. Sellsamal moodul võiwad ka kehas isesündinud ja walminud organide produktid, kui nad milgil tingimisel wälja peasemisest takistatud saawad, niisamasugusid olekuid sünnitada, nagu wäljapoolt fissetunginud wõerad asjad seda teewad.

I. Suhu ja kurgukoopa juhtunud ja kinnijäänud asjad.

Nendesje koobastesse jääwad tihti asju kinni, kus nad hamaste wahel, keeles, kurgulaes, lõua wahel ja igemetesse kinni jääwad. Loomad katsuwad kõiksugu iseäralisi liigutusi oma lõugadega teha, suust jookseb tihti rohkestes ila, kasid ja koerad püütawad tihti käppadega suud kaapida, hüppawad ülespidi ja saawad seal juures krambidki. Niipea kui niisugused märgid nähtawal, katsutagu loom kinni pidada ja suu ja nimelt hamaste wahel ja kurgulagi hoolega läbiwaadata, ja kui seal midagi wõerast asja nähtawal, püütagu seda kas näpude ehk muude abinõude waral wälja fiskuda, mispeale kohe looma häda ja waew kaub.

II. Wõerad kõrisse ehk emakassee finni jäänud asjad.

Mimetatud wiga tuleb kõige rohkem wiiste ja koerte juures ette ja on tema tundemärgid järgmised: 1) Neelamine on wõimatu ehk raskendatud, 2) suust jookseb rohkestes ila, 3) pill on wõeras ja nägu muundetud, 4) loom püüab tihti neelda, ilma et midagi suus oleks, 5) tihti on rõhitusi kuulda ja haige õfendab wahelt, 6) loomad lähewad peagi täis (on puhutusel) ja hingawad rutuliselt ja rahutult.

Rõhitemine: Ubi võib kahel wiisil saada: selleläbi, et finni olew asi tagasi kõrisõlme poole ja suhu toimetatakse ja 2) et teda edasi kõhtu aetakse. Tagasi suhuajamist võib aga üffi ümmarguste, mitte terawatjaliste, kehadega teha, nagu kartohwite ja sarnastega. Selle tarwis hoiab keegi abiline looma pea sirgel edasipidi ja tohterdaja katjub pigistuse ja triikimiste waral asja kõrisõlme poole nihutada, wahelt läheb see kaunis hõlpsaste korda, kuna see teine kord täiesti wõimatu on. On aga asi tõeste finni kõrisõlmeni nihutatud, siis hoitagu kõwaste wastu, et ta jälle uueste alla ei lähe ja aetagu loomale käsi suhu ja püütagu ettewaatlikult teda sealt kätte saada ja wälja wõtta. On aga asi täieste wõimatu, siis tehtagu kõhtu lükkamise proowi. Wõetagu üks pooletolli jämedune ja kolme jala pikkune ühetasane silitud tominga ehk pajupuusitke kepp, keda tule peal ehk palawas wees weel painuwamaks tehtagu, wõetagu pehmed linast riidet ja seutagu kõwaste kepi otsa ümber (aga nõnda, et see sealt mitte ära ei tule), tehtagu looma lõuad laiiale lahti ja pistetagu ettewaatlikult kepi topi ots emakasisse finni kinniolewa asjani ja katsutagu seda selle waral edasi kõhtu ajada; seal juures võib esiteks ka wäljapoolt kaelast kättega abi teha. On asi edasi minemas, siis wautatagu ühetasa ilma kinnipidamata järele, muidu võib ta uueste finni jääda. Ei lähe aga ka see mitte korda, siis võib looma wagu si seisma jätta ja mõni tund oodata. Tihti tuleb seda ette, et üks asi, mis esiteks täieste emakas finni seisis, mõne tunni järele iseenesest alla läks, kui esimene emaka kramplik kokkutõmmamine järele jäi. Kui aga ka asi iseenesest alla ei ole läinud ja loom ennast wäga täis ajab, siis võib katjuda emakas olewad asja kahe kõwa asja wahel pi-

gistuse ehk peale lööma läbi katti teha ja sellwiisil tema allaminemist fergitada; seda võib aga üffi siis, kui tõeste teada on, et asi mitte mõni kont ehk sellesarnane ei ole; katti löömise ehk pigistuse tarwis wõdetagu libedaks ehk siledaks tehtud laiad puutükid ja waadatagu ette, et mitte hingefõri ei wigastata. Wäljalõikamist ehk selle tarwilliste tööriistadega wäljawõtmist võib üffi loomatõhter toimetada. Koerte juures tuleb ka weel ette, et kondi killud pärakaske kinni jääwad, neid võib sealt fergeste wälja saada, nimelt kui enne koht klistiiride läbi puhastatud ja tühendatud saab.

III. Kufi kinni (Redentio urinae).

See wiga tuleb peaaegu üffi isaste loomade juures ette ja on tema tundemärgid järgmised: loom seab ennaft tihti kufemisele, kus juures suure pakutuse ja ootuse järele wahelt aga mõned tilgad wäljatulewad; loom on rahutu, peksab sabaga, waatab tagasi j. n. e.; kestab haigus kinni teise päewani, siis paistetab soora kott ehk eesnahk ülesse ja teised märgid lähewad kõif kängemaks.

Rohitsemine: Abiandmises peab kahe asja peale waadatama: 1) et kufemist takistawad põhjused tegewusewõimatuks teha ehk kõrwale saata ja 2) kui jee mitte kofe wõimalik ei ole, kufe kunstlikku teed mööda wälja peasta ja sellwiisil põit lõhkemise cest hoida. Esimise kohuse täitmine on takistawate põhjuste paljuse pärast väga mitmesugune. On arwata wiga põie põletiku läbi tulnud olema (loomal on sellkorral palawik, kufe asemel tuleb tihti werd nähtawale), siis antagu talle paar järgmist pulwert sisse: Rp. Hydrarg. chlorati 8,0, aga ifka nii, et vähemalt 5 tundi andmisega wahet peetakse, peale seda wõdetagu warmalt üks korter kanepi seemnid ja jahwatatagu kohwi weski sees peeneks, pandagu natukene püüli- ehk ka liht rukijahu juure, tehtagu weega pudru paksumaks ja antagu loomale sisse (sinna sisse võib ka ülemal nimetatud apteegi pulwer panna). Sisseandmist toimetatakse järgmiselt: üks käsi pannakse loomale lõua alla ja tõstetakse ta nina natukene kõrgemale, teise käega wõdetakse üks klistri juurune tükk pudru ja pistetakse talle sealt kohast keele peale, kus esimiste ja tagumiste hammaste wahel on ja jäätakse

keskmine ja esimine sõrm sinna kohta keele peale, kummi loom
 selle suutäie on allaneelanud, — tahab ta aga suust tagasi ajada,
 siis tõrjutakse keele peal olevate kahe sõrmega vastu, kummi ta
 ometegi allaneelab — ja sedawiisi tehakse niikaua, kummi sisse-
 antaw osa otsas on. Kui võimalik siis antagu loomale ikka
 ja kõik rohud sellwiisil jahude ja weega pudru paksumiseks tehtud
 sisse ja ei ialgi pudelist ega wedelalt. Kui mõni loom tõeste
 milgil kombel ei taha allaneelda, siis kallatagu talle natukene
 wett pudelist suhu ja tõstetagu nina nii kõrgele, et wesi mitte
 wälja ei jookse (aga mitte üleliig kõrgele). Mõne haiguse juu-
 res tuleb ette, et loom midagi alla ei neela, sellele pandagu
 rohi suhu tahapoole keele peale, kallatagu üks lonks wett peale
 ja lastagu napilt üks lusika täis wett talle ninasse, siis neelab
 iga loom. Midagi ei ole kardetawam, kui looma pea üliwäga
 selga tõmmatakse ja siis terwe pudeli täis rohutu talle kõrisesse
 kallatakse, ja et asja õige täielikuks teha, tõmmab mõni weel
 keelegi poolest saadik suust wälja. Kes seda ei usu, et sellwiisil
 loomal neelmine täieste võimalik on ja et kõik rohi kõhusesse
 minemise asemel hingekõrisesse ja sealt kopsu läheb, seal looma
 tõeste surmawat, kopsu põletiku sünnitab — see wõtku üks lusika
 täis puhast wett, ajagu pea niisamati selga, kui ta seda loo-
 malgi tegi, sirutagu kui tahab ka weel keele suust wälja ja
 kallaku omale see lusika täis puhast wett suhu, siis neelab ta
 omale ka ühes selle weega usu ja arusaamise sisse, et sellwiisil
 midagi sisse ei wõi wõtta. Pooalhaiged weisjed, kelledele wede-
 laid rohustid sisse on antud ja surewad, ei sure mitte algus-
 haiguse, waid wõltsi rohu sisseandmise läbi sünnitatud kopsu
 põletiku kätte. — On kuse kinniolemise põhjus põie-kaela kramp
 (mürgid: looma kusehädad ei näita mitte nõnda suur olema kui
 endises haiguses ja kui kusi wälja tuleb, ei ole see ialgi werine),
 siis antagu järgmist rohutu: Rp. Chlorali hydr. cryst. 30,0 D. S.
 ühe toobi palawa kumeliidie theega korraga sisse. Ka wõib kat-
 suda looma kaks piibu täit tubakad ära põletada laska (kus
 juures piibu pits loomale tagant sisse pistetakse). On aga
 näha et need abinõud ei aita, siis katsutagu warmalt tohtri
 abi muretseda ja kui võimalik juba teisel päewal.

p) **Uudiskaswad ehk kaswajad** (Neoplasmata).

Misläbi niisugused uudiskaswad algawad ja kuldawiisi see kõik sünnib, on raske ära seletada ja sellest raske arusaada; niipalju nimetame aga neist, et nende iseloomu järele nende armulegion on ja et nad wahelt nahas, wahelt jälle lihas ilmuvad, kuna mõned neist koguni keha koobastes ja nende õõnistustes ette tulewad. Niisugused, mis keha peal ette tulewad ja mitte allolewa ihuga wäga laiast ja kõwaste ühendatud ei ole ja enam ehk wähem oma aluse ihu peal edasi tagasi liiguvad, wõib igal ajal ärahawitada ja nimelt järgmisel wiisil: 1) *Neid wõib küljest ära siduda*. Seda tehakse nii: wõetakse üks tükk kõwa nõõri, pannakse „seasõrga“, tõstetakse siis nimetud kaswaja ihust natukene eemale ja pannakse see „seasõrgas“ nõõr talle wõimalikult keha ligidale kaela ja tõmmatakse nii kõwaste kui wõimalik aas kofku, pannakse sõlm peale ja lõigatakse nõõri otsad mõne tolli pikkuselt ära. Sellwiisil ümbersentud kaswaja kukub mõne päewa ehk kahe nädala sees küljest maha, kui nõõri läbi kofkupigistatud ihu läbi mädanenud on. 2) *Kui niisugused kaswajad wäga juured ei ole, wõib neile niisama nõõr kaela pandud ja siis nõõrist järsku ja kõwaste tõmmatud saada, misläbi niisugune kaswaja ühe lopsuga küljest ära ristud saab ja* 3) *wõib neid nua ehk parem tuge wate kääridega ära lõigata; peats seal juures wäga palju werd jooksuma, siis põletatagu haawa kohtasi walgetulise rauaga funni weri kinni jääb. Üks iseäralik tige osa neid kaswajaid nimetakse „polüip’ideks“ ja tuleb neid järgmiste kohtade peal tihti ette:*

1) *Silmapolüip* kaswab filmalau ja muna wahelt soolatüüka moodu wälja, jookseb tihti werd ja seisab alati niiske.

2) *Ninapolüip* hakkab enamiste nina waheseinast wälja kaswama ja wõib sealt terwet ninasõõrmet wiimati äratäita. Alguses näame loomal ühe ninasõõrme alati tatise olema, hingamise tuul wuhiseb ninas ja warsti on hingamine selle sõõrme läbi wõimatu, ninast tuleb haifewad juugaft mäda. On niisugune kaswaja ülewal nina koopas, siis on wäga raske teda kätte saada, kuna allpool äralõikamise läbi teda häwitada wõib.

3) *Kurgulae polüip* on enamiste pikkema warre

otšas ehk nuia mooduline ja ferge äralõigata (märgid : närimise ja neelamise takistused, ka kõha ja läkastus).

4) Tuleb poliüüpisi veel pārafas ja emaloomade sigitusliigetes ja pōieski ette, siis jäägu nende wäljalõikamine üffi tohtri hooldeks.

Üks iseāranis paha ja kardetaw uudiskasw on weel „kreeps“ ehk „wähja=haigus“. Nimetud kaswajad wōiwad kõikides keha-jagudes ette tulla ja on nende parandamine lõikamise ja wäljapõletamise teel üffi looma tohtri abil wōimalik.

r) Kehajagude loomu muudatused (Degenerationes).

Need wead tulewad mitmesugustes kehajagudes ette; näituseks nahas selle paksuks, kõwaks ja sarwemooduliseks minemise läbi (Pachydermie). Siis ka rahudes, näituseks udaras kui nõndanimetatud „raswa=udar“, isaste loomade munades j. n. e. Kõigewiimati nimetame niisuguste muudatuste hulka ka kabja loomu ja wormi muudatusi, kus juures niihästi kabi laiaks, kitsaks, umbseks ehk wiltuseks wōib minna (waata M. Treumann'i hobuse rautamise õpetus) ja sealjuures ka kabja sarw oma loomu muudab, wahelt raswamooduliseks pehmeks, wahelt apraks ja sarwekōwaduseks ennaft muudab.

s) Kiwistused keha õõnistustes (Lapides, Concrementa).

Nende sündimiseks on ikka selle organi tegewuse wiga põhjuseks milles neid leitakse, mis peale nad oma raskuse ja õerumise läbi uusi haigusi põhjendawad. Tähtsamad nendest kiwistustest on järgmised:

I. Piima kiwid.

Sünniwad udara piima soonte sees ja tulewad sealt ka kunni nisadeni, kus nad enamiste kinni jääwad ja niihästi lüpsmist kui ka piima wäljapeafemist takistawad ja seeläbi udara põletikku sünnitada wōiwad. Hädaforral wōib katsuda neid ühe

täieste libeda ja ümmarguse otsaga warda abil tagasi ülesse lü-
kata ja kui see mitte korda ei lähe, peab neid wälja löigatama,
mis ei kunstlik ega ka kardetaw pole. Niisa löigatakse kiwi ko-
hast pittuti kunni kiwini lõhki, mis peale see wälja tuleb ja
õmmeldakse haaw finni ehk tehakse seda ka plaastrite abil. Pa-
ranemine on mõne päewa pärast täielik.

II. Põie kiwid.

Rõndanimetatud põie kiwid on neeru ja põie wigadest tul-
nud, kus juures kusi oma loomuliku olekud on muutnud ja
mitmesuguste soolade poolest palju rikkamaks on läinud, mille-
dest siis põies feistes nimetatud kiwikesed ennast kui lubja ja
kehahapatuse soolad wäljakraarivad. Haiguse tundemärgid on
mitmesugused kusemise takistuse nähtawused, mis enamiste ifka
ajuti ilmuvad ja jälle kaowad. Lääbikatsumises ei leita mingi-
sugust muud põhjust mis niisugust wiga wõiks sünnitada, kat-
sutakse aga läbi päraka põis hoolega läbi, siis leitakse sealt feest ni-
metatud kiwistusi, wahelt rohkestes kui liiwa põie põhjast, wahelt
aga ka pähela kunni kanamuna ehk koguni rusika juurufena.
Rõige rohkem tuleb neid täkkude ja pullide juures ette. Neid
rohtude waral arahawitada on wõimata ja ainus abi wõib
nende wäljalõikusest tulla, mis aga abinõudeta ja oskamata ini-
mestel täieste wõimata on.

III. Kusetoru kiwid.

Ka need tulewad kõigi loomade, iseäranis aga ifaste juu-
res ette. Märgid on niisamasugused nagu endistel (kusemise
takistused), kus juures aga põies midagi leida ei ole ja kuse-
toru pealtpoolt kõwaste kunni ühe kohani — kus hoolsa
läbikatsumise juures wäikene, pisut liikuw, kõwa teramooduline
asi leida on — kusega põnewalt täidetud leitakse. On haige
loom hobune, siis wõetagu lina seemne lima ja prit-
sitagu seda niipalju kusetoru alt otjast
sisse kui sinna lähed, seutagu soorale üks lai pael paras kõ-
waste ümber, et wedelik feest mitte wälja ei tule ja triigitagu
siis kusetoru kohta alt ülespidi kunni kiwini, misläbi see tihti
omast kohast lahti liigutud ja libedaks tehtud toru mööda alla

waub; ei lähe see mitte korda, siis peab kiwi wäljalõigatud saama, mis teiste loomade juures ikka peab teha lastama, muidugi mõista üksi looma tohtri läbi.

IV. Eesnaha kiwid.

Nimetud kiwid tulewad üksi hobuste ja sigade juures ette, nimelt nende loomade sopolise eesnaha pärast ja wõiwad kusemist takistada. Niipea kui kusemise takistust nähaakse, peab ikka looma kuseriistad hoolega wea põhjuse leidmiseks läbiotsitama, kus juures nimelt hobustel soora ots ja eesnaha iseäralise tähelepäemise wääriliseks peetagu. Leitakse sealt midagi, siis peab muidugi esimine asi olema, oma leidust walge ette tuua ja nimetatud jagusid hooljalt ära puhastada, millega ühes wiga parandatud ja kõik rohitemine lõpetatud on.

t) Paised ja mädanikud (Ulcerä).

Selle nimega nimetame siin niisugust mädanemist, kus mäda mitte uut hawa liha ei sünnita, waid oma ümbruse weel ära jöök ja häwitab ja sellwiisil ennem ikka suuremaks ja pahemaks kui paremaks läheb. Oma wormi järele on nad wäga mitmesugused, wahelt laialised pealiskaudsed, wahelt lahtised laiad augud, mõnikord jälle nii pisukesed wälimise auguga, et seda ülesleida raske on; tihti on nende mädanikkude wäljaseidetes weel muid kehäs loomulikul teel sündinud produktiwi nagu kust, sõnikud ehk ka liikme ila leida, mis sellest tunnistab, et mädanik nende produktide wäljaseidete kanalidega ühenduses seisab. Suuremalt osalt leiame nende wäljaseidete seest ärasurnud ja kehast lahkunud ihu tükkisi (kõhrkondi, kondi, pindade ja muid ihu jagusid). Wäljaseide on ikka juuga karwaline ja õige paha haiuga. — Niisuguste mädanikkude parandamine on suuremalt osalt wäga tülikas; osalt sellepärast, et nad tihti ühe pisukesed auguga wäljapool lõpewad, kuna sügawal ihu sees päris pesa on ja kuhu temale kontide, musklite j. m. läbi warjatud oleku pärast ei nua ega ka rohuga naljalt ligi ei pease. Üksikuid tähtsamaid paisseid ja nende parandamise tundmist õpime allpool.

I. Kõrwa paife

tuleb üffi hobuste juures ette ja awaldab ennast ühe piisufese augufese läbi kõrwa juurika taga, kust alati pisut õige fikted munawalge moodulist wedelikku wälja jookseb, mis augu ümbruses karwu märjaks (limaseks) teeb ja äratakerdab. Enamiste on see wiga sündimisest saadik juba olemas ja ei muuda ennast naljalt, mispärast teda parandada wajagi pole; tahetakse seda aga fiiski teha, siis pritsitagu nimetatud august esiteks sooja wett niikaua sisse funni wesi täitsa puhtalt ja muutmata tagasi jookseb, mispeale lõuapära tagant kõwaste ülesse poole triigitagu, et augu põhjas ehk pesas olewad wett wiimse tilgani wälja pigistata. On see korda läinud, siis pritsitagu sellestsaamast august järgmine rohi korraga sisse: Rp. Argenti nitr. cryst. 0,2, Aq. destillatae 4,0 M. D. See rohi lastagu umbes tund aega sees olla ja pigistatagu siis hoolega seest wälja; nüüd lastagu kolmeks päewaks parandus looduse hooleks jääda ja waadatagu peale seda aega järele, kas paife wäljakeide ei ole mädaseks läinud; on asi nõnda, siis lõigatagu paife pealt nii palju lahti et auk täieste lahke on ja pritsitagu kaks päewa iga päew kaks korda Jodtinkuri sisse ja pigistatagu ikka jälle peale pritsimist koobas tühjaks. Kui siis täieste ilus, pisut roosakas, koore karwaline mäda nähtawale tuleb, siis tühendatagu teda wõimalikult tihti pigistuse läbi ja pritsitagu igapäew üks kord karboli weega wälja; peaks aga sellest tegewusest hoolimata altpoolt üks koht paiste minema ja mäda naha alla tulema, siis lõigatagu nahk pealt katki ja pritsitagu ikka igapäew pealt karboli wett sisse, funni augud ja koobas kinni on kaswanud.

II. Gamba paife

tuleb niihästi hobuste kui ka weiste juures ette ja awaldab ennast järgmiste märkide läbi: lõug on selle koha pealt kus paife on (teine, kolmas ja wahelt ka neljas purihammas) enam ehk wähem paistes; paistetud on arwa natukene pehme. Läheb asi parandufeta edasi, siis läheb paistetud tihti wäljapoole puhke ehk lahti, kuna seespool ammugi haige hamba igemes ehk seal ligidal üks paife auk oli, nisläbi nüüd kaks auku, üks wälmine

ja teine sijemine on; tihti võib wälimisest august wardaga kunni sijemise auguni läbi pista. — Wäljajooksew mäda on üsna wedel wirtja või juugakarwaline ja hästi paha haiguga, mida ka looma suust tunda on.

Parandamiseks on nimelt kolm asja täita: 1) Mäda peab takistamata wäljajooksta võima. 2) Põletik peab seest kautatud saama. 3) Mädanemist peaks muutma, et seest ja wäljast ühetasa kinni kaswab. Esimise nõude täiteks peab loom maha võetud saama, nahk paise keskkohalt risti lõhki lõigatama ja siis ühe peene puuriga kondist läbi kunni haige hamba juureni auk puuritama. Auk peab nii lai olema, et sealt hõlpsaste pritsi ots sisse läheb ja mäda lahkest wälja jooksta võib. Teist nõuet täidetakse sellwiisil: On põletik weel juur ja paistetuse palaw ja hell, siis haawatatagu teda palawa weega niisutatud heinapebre katetega ehk ka palawa pudruga kunni põletik alanenud, ehk määratagu muhku iga nädal üks kord kõwaste järgmise salwiga sisse, kunni põletik alanenud ja mäda ennast ilusaks muutnud: Rp. Ungt. Canth. Abl. Nr. III. On hammas seal kohas üsna lahti ja üleskerkinud, siis tõmmatagu ta wälja. Kolmandat kohut täidame seega, et tarwilikude rohtudega haawa iga päew puhastame ja parandame. Esimisel päewal pritsitagu kaks korda haaw puhta Sodontinjuriga wälja, teisel päewal pritsitagu niisama kaks korda, aga mitte puhta Sodontinjuriga, waid seda Moetinjuriga pooleks segatud, ja edespidi kaks ehk kolm korda päewas järgmise rohuga kunni paistetuse natukene alanenud, mäda ilusaks läinud ja haaw kofku kaswab: Rp. Carboli puri 4,0, Acidi borici puri 8,0 M. D. S. rohkest forteri feedetud weega haawa wälja pritsimiseks ärasulatada.

III. Päraka paise

tuleb nimelt koerte ja hobuste juures ette. Tihti on nad kabe auguga, üks läheb päraka sisse ja teine tuleb kusagile wäljapoole, nimelt allapoole wälja, ehk nad on ka ühe auguga ja siis on ikka auk päraka sees ja teine paise ots ehk tema pesa on kusagil ümbruses liha sees ja ulatab kunni riffsлуу kontideni. Esimisest, see on kabeaugulistest paisetest tuleb tuttawa sandi

mäda kõrwal ka looma rooja nähtawale, nimelt kui loom seda wäljajaidab, kuna teiste olemist selleläbi tunneme, et loom nimetatud toimetuse juures ühes roojaga ka tuttawad mäda ja poolmädanenud liha ja konditüffa wäljajaidab.

Rohitsemine: Nende paisete parandamine on häst tülikas. Niisuguste kaheauguliste paranduseks wõetagu nende kanali laiuse järele üks peenem ehk jämedam tükk puhast nõõri, kastetagu see floorlubja pudrusse ehk lastagu seal sees tükk aega liguneda, ehk kastetagu ka järgmise rohuga läbi märjaks ja topitagu ehk pistetagu sellest wälj misest august nii sügawale sisse, kuni ots pärakas olewa haawani ulatab ja jäätagu ööks ja päawaiks jinna: Rp. Zinci chlorati 15,0, Aq. destill. q. s. ad. sol. D. S. Peale seda sünnib wäikene põletik augu ehk kanali ümber, mis augu paisetuse läbi kofku ja hea mäda läbi kinni kaswatab. Kui selliwil asi mitte ei paraneks, siis wõetagu üks tükk hästi pehmeks põletatud (ehk koguni tina-) traati, pistetagu wäljapoolt august sisse ja wõetaks teise kääga seespoolt august wasta, tõmmataks see seespoolne ots üsna nähtawale wälja ja keerataks peale seda kõwaste mõlemad otsad kofku; teisel ja igal järgmisel päewal keerataks ifka jälle natukene pinewimale, misläbi traat-aas augu ehk kanali ifka enam wäljapoolle kisub ja tagantpoolt auk ühetasa järele ja kinni kaswab. Mõni päew wõib kinnimale keeramisega wahet pidada, et ära näha, kas auk tõeste järele kinni kaswab, mis peale kas edasi keerataks ehk ka üsna järele jäätaks ja arsti abi muretsetaks. — Ühe auguga paisete parandamine on weel rassem ja ei maksa õppimata inimesel selle parandusega hakatust tehagi.

IV. Wähja mädanit ja kaswajad hobuse soora (kara) külles.

See on üks wiga mis kunnis tihti nimelt hobuste juures ette tuleb ja ennast esiotsa soora kotist tilkuwa mäda ja musta läbi awaldab. Tärelwaatamise juures leitaks soora küljes, nimelt eesotsas, koftasi, mis nõnda wälja näawad, nagu oleks hiired sinna augud ja koopad sisse närinud, tihti on ka weel werised kaswajad seal aukude wahel ja kõrwal.

Parandamist wõib, kui wiga alles wärske, kahel teel

toimetada: 1) Kaswajate äraldikamise, haawade ja kaswajate asemete tulise rauaga kõrwetamise läbi ja 2) haige liikme nii-kaugelt äraldikamise läbi kui kaugele haigus on ulatanud. Mõlemad toimetused tarwitawad rohkem teadust ja oskamist, kui kirjelduse läbi seda võimalik anda ja saada on, mispäraast wiga jälle looma tohtri paranduse alla antagu.

V. Rabja sisemine paise.

See wiga tuleb üffi hobuste juures ette, wahelt kui wanaade pigistus- ja naelamise wigade, wahelt kui tallamiste tagajärg; ta awaldab ennast nimelt sellwiisil: kabjapiire läheb nähtawalt ilma loomuliku põhjuseta paiste, loom lonkab wäga kõwaste ehk ei tueta enam sugugi haige jala peale, warsti lööb üks ehk teine koht paistetanud piirest pehmeks ja lahti, kust wähe haisewad santi mäda wälja imitses; niisugune olek kestab mõni aeg, kus juures esimised haawad tihti äraparanewad ja selle asemel uutest kohtadest jälle mäda nähtawale tuleb. Sääb niisugune wiga ilma paranduseta ehk saab ta koguni weel wõlts paranduse alla, siis muutub kabi tihti nii weidraks ja isewormiliseks, et raske arusaada on, kas see weel hobuse kabi peaks olema.

R o h i t s e m i n e: Nii suur kui see wiga pealtnäha on, nii raske on ka tema parandus, sest wiga pesa on sügawal kabja sees ja wõib talle waewalt ligi peaseda. Parandamise wiis on kolme mooduline: 1) põletawate rohtude, 2) põletawa tulise raua ja 3) lõikamise ja rohtude abil. Kodu arstijal on üffi võimalik rohtude abil, kelledest nimelt järgmist katsjeks wõime soowitada, parandust katsuda: Rp. Argenti nitr. cryst. 2,0, Aq. destillatae 30,0 M. D. S. kaks korda päewas kabja piire pealt aukudest sisse pritsida. Odawam ja vähemalt niisama hea on ka järgmine rohi: Rp. Hydrarg. bichlorati 0,3, Aq. destillatae 80,0 niisama kui endinegi pruukida. Sisse pritsimist katsutagu võimalikult sügawale toimetada. On peale nende rohtude tarwituse mäda paari päewa pärast paksemaks ja walljamaks läinud, siis pritsitagu edespidiiste kase päewa sees wiinaga pooleks segatud Jodtinktuuri 2 kord päewas sisse ja edespidistel aegadel karboli wett ükskord päewas. Täieste terweks saamine kestab neli kuni kahesja nädalad. Teistest paranduswiisidest ei maksa rääkida, nad on üleliiga rasked korda saata.

VI. Araka- ehk koeraliha mädanemine.

See on jälle üks hobusesugu haigus, kus juures arakaliha wahed ennast ühe wedela, halli, wäga sandi haifuga mädaga täidawad; mädanemine läheb siit edasi, esiteks araka- ehk koeraliha sitke sarwemoodulise korra sisse, misläbi see kui koitand ja ussitand wälja näab ja tihti kunni lihani kord korra järele ära mädanenud on.

R o h i t s e m i n e: On see wiga äratuntud, siis löigatagu niikaugelt kui iganes wõimalik kõik mädanenud ja poolmädanenud sarwejaud maha ja puhastatagu nimelt arakaliha pragu kui ka tema ja kabja wahed kõige suurema hoollega puhtaks ja pritsitagu järgmise rohuga wälja: Rp. Hydrarg. 2chlorati 10,0, Aq. destillatae 100,0 M. D. S. Kui wõimalik on kallatagu seda rohutu peale pritsimist, jalga nagu rautamise juures ülewal hoides, kabja tallaalune täis ja hoitagu jalg sedawiisi umbes weerand tund ülewal. Seda tehtagu kolm päewa järgemööda kaks korda päewas, mispeale nimetatud rohu asemele kas floornubja pudru ehk ka põdrasarwe õli wõetagu, kellega iga päew weel üks kord mõni aeg tallaalust niisutatagu.

VII. Lammasste sõrahaigus

on peaaegu niisamasugune haigus kui hobuse arakaliha mädanemine. Esiteks läheb lamba sõra kabi alt sinise-punase wiiruliseks; peale seda lööb sõra-sarw ennast liha küllest lahti ja mäda täidab wahesid. Zoom lonkab haiguse hakatuses ja ei pane pärastpoole jalga sugugi enam maha; on wiga mõlemate jalgade peal ühe wõrra, siis käib ta tihti põlwili (wiga tuleb rohkem esimestes kui tagumistes jalgades ette). Parandamine on hästi tüllilik ja pitkaline, sest nende sõrgadele, kui weel mitte mäda sees ei ole aga ometegi juba haiged on, ei wõi midagi teha ja peab nendega senni oodatama, kunni nad ka täieste mädanema on läinud.

R o h i t s e m i n e sünnib järgmisel moodul: Kõik lonkawad lambad lahutatakse terwetest ära ja wõetakse üks teise järele kinni, pannakse selite ja waadatakse jalg jalalt ja sõrg sõralt läbi. On ükski sõrg niikaugelt haige, et tall mäda sees

on, siis lõigatakse kõik mädanenud ja lah-
tine sõrg viimase raasukeseni küljest ära;
on kõik neli jalga sedawiisi hoolega ära rawitsetud, siis wõ-
tatakse järgmist rohtu: Rp. Acidi nitr. fum q. s. ja pinsel-
dakse kõik haiged ja wäljalõigatud kohad
felle kange hapatusega sisse, mispeale kobe teise
pintsliga jalg põdrasarwe õliga üle pinseldakse ja loom
lahsti lastakse. Sellwiisil wõetakse kõik haiged järgemööda läbi.
Teisel päewal wõetakse kloorlupja ja wett ja tehakse üks wedel
pubru, kuhu sisse kõik haiged jalad funni üle sõradeni üksteise
järele kastetakse, mis ka weel lähemate kolme funni nelja päewa
tees sünnib. Umbes kuu aja pärast wõetakse uueste kõik lam-
bad läbi, sest palju haigeid jalgu, mis sellajal weel mitte ei
mädanenud, on aga nüüd mädanema hakkanud, ja tehakse nen-
dega just niisama nagu esimisel korral. Kui sedawiisi iga kuus
(5—6 kuud) tehakse, on haigus laudast kadunud.

B. Sifemised haigused.

a) Hingamiseriistade haigused.

I. Bronhiate ehk kopsus olewate hingefõri arude, limanaha katarri*) ehk ferge põletit.

Enne kui iseäralistest katarridest kõneleme, püüame endid nende üleüldiste omadustega tutvustada ja endile üht kindlat kujutust muretseda, mida meie selle nimega (katarri) nimetame. Iga katarri juurest leiame järgmisi omadusi: ta hakkab ikka sellega peale, et misgijugusel põhjusel ühe limanaha weresoon-tesse üleliig palju werd kokkujookseb ehk seisma jääb ja seeläbi selle kohale suuremad puna, paistetust ja walugi teeb (umbes põletiku märgid), limanahka ja temas olewaid limarahusid roh- kemale tegewusele s. o. lima ehk ila rohkemale sünnitusele (lima- jooksele, katarrein) sunniwad, kus juures ka naha enese pealmise korra jagusid ägedamas tegewuses rohkestes limaga wäljajehide- takse. Mõne päewa pärast tekkivad ka mädarakufesed lima sisse ja sedamööda nimetatakse katarri limaseks ehk mädaseks. Üks katarri võib kõigi niisuguste mõjude läbi sünnitatud saada, kes limanahka ühel ehk teisel teel äritada wõiwad, nagu tolm, paha õhk, suits, niisked külmad tuuled j. n. e. Hingamiseriis- tade katarri algab enamiste ikka õhutee eesotsa limanahas, näi- tuseks ninas (Coryza), läheb sealt edasi kõrisõlme ja kõri peale ja kui wiga kauemaks jääb, siit ka kopsus olewate kõriarude ja oksjade (Bronhiate) peale (Bronchitis). Oma kestuse aja järele nimetatakse wiga ägedaks (acut) ehk pittkaliseks (chronisch), —

*) Sõna katarri tuleb Greeka keele sõnast „katarrein“, mis ühe wedeliku mahajooksmist ehk ka tillumist tähendab ja on see sõna wäga paljudes teistes kee- des pruugitaw, mispärast ka mina siin teda, nimelt ühe teise kohalise sõna puudusel, pruugin.

ägedaks, kui ühekorralise mõjumise sünnitusel limanahk nimetatud viisil haigeks jääb, aga heade tingimiste all peagi (nädala ehk kahe jooksul) täieste araparaneb, — pitkaliseks, kui ta ühel ehk teisel põhjusel selle aja sees mitte ära ei häwine ehk juhtuwate halvade mõjude all uueste haigemaks jääb, mis wiimati aastate kaupa kesta ja haiget arafurnamise läbi surmatagi võib. Kopsu ehk bronhiate katarr sünnib juba ülemal tähendatud põhjustel, võib aga ka ühe haige looma küllest teise külge hakata.

M ä r g i d : Palawik on üks esimistest märkidest, kus juures loom longus seisab ja wähe toitu wõtab. Warsti algab ka köha, esiteks nähtawalt walus ja kuiw, pärast poole enam rögi-sew; ninast jookseb esite wemoodulist wedelikku, mis aga aega mööda weniwamaks, hallimaks ja kollakamaks läheb. On haigus selliwiisil mõni päew ehk rohkem juba kestnud, siis algab enamiste paranemine ja loom saab ühe kunni kolme nädala sees terweks, ehk aga muutuwad märgid järsku pahemaks minemisele, kus juures nimelt hästi walus köha, ülikärme ja waewaline hingamine ja nähtaw hirm looma waewawad. Haigus lõpeb kahe kunni kolme nädala sees, — olgu kas loomaga ühes ehk ka paranemise läbi.

R o h i t s e m i n e : Haige loomale antagu rohkestest wesi- ja kergestest seediwad toitu, hoitagu tolmuste heinte eest, ehk niisutatagu neid enne keewa weega läbi. Sooma wesi olgu leige, tall ehk ruum, kus loom on, hea wärske õhuga, aga nii, et milgil kombel tuult ruumis tunda ei ole. Kui haigus mitte wäga raske ei ole, siis öerutagu ehk nühitagu kaks korda päewas õlenuusti otsjadega looma kere üle, nimelt eestkeha niikaugelt kui küljekondid ulatawad; — on aga haigus wäga ränk, siis wõetagu sinepi jahu ja leiget wett ja öerutagu üks hästi ühetasane kört ehk wedel pudru walmis, kastetagu mõlemilt poolt rinna- ehk küljekontide pealt keikpaigast (mitte wäga ülewelt ega alt) labaluu tagant üks pool ruutjala laiune tükk nahka weega märjaks ja öerutagu see koht siis sinepi pudrugaga heaste ja kaunis paksult sisse, kaetagu sissemääritud koht ühe linase lapiga ära ja pandagu paks willane tekk üle kõige. Loom seatagu seal juures aga nõnda, et ta tekki ega sinepid hammastega ära ei kisu ega ka ära nühkida ei saa. Seda võib, kui asi ei parane, lähemate päewade sees weel teist ja kolmat korda teha. S i s s e a n d m i s e k s tarwitatagu

järgmisi rohtusi: Rp. Pulv. pector. Jesseni 240,0, Kalii chlorici 24,0 M. D. S., faks korda päewas iga kord üks leemelusika täis, jahu ja weega pudru paksumaks tehtud, sisse anda. On kõha väga kuuw ja raske, siis wõetagu kumeli õisa ehk õite puudusel puhtaid hallitamata heinapebri paar toopi, pandagu peakotti, kallatagu üks toop keewa wett peale ja pandagu kottiga hobusele pähe, aga nii, et tihe kott nina ümber mitte üsna kinni ei ole ja hingamist ei takista. Kott lastagu üks weerand tund peas olla ja peetagu faks korda päewas peas, iga kord pandagu aga uued pebred ehk õied. Rasulik on weel peale palawa wee kallamist ka üks lusika täis järgmist rohtu kotti kallata: Rp. Kalii chlorici 5,0, Aq. destillatae 50,0 M. D. Neid kotta peetakse jellepärast peas, et loom palawad auuru sealt sisse hingab, mis kõha pehmemaks teeb. Peaks esimisel korral loom peale kotti pähepanemist väga lükkama hakama, siis hoitagu kott natukene madalamal ja tõstetagu aegajalt kõrgemale. Wäikeste loomadele (koertele) antagu kui wõimalik rõõska piima ja toorest liha natukene korraga süia ja rohks pruugitagu „Taanifuninga tillkasi“ ehk ka järgmist: Rp. Morphii muriat. gr. 1, Aq. Lauro cerasi 15,0 M. D. S. kolm kummi neli kord päewas looma juuruse järele 5—25 tillka sisse anda, esimest rohtu wõib niisama kui sedagi anda. Ka wõib iga päew juure loomale kolm toopi wilu wett klistiirina anda. Ei parane wiga mitte wiie nädala sees täieste ära, siis katsutagu warmalt looma tohtri abi muretseada, muidu saab haigusel täielik „Pauhschlag“ (Bauchschlag, Asthma, Emphysema pulm.).

II. Lõõtõbi, peataud, lõulolemine (hobune on lõul) (Catarrhus glandulosus).

Nimetud haigus on üksi hobuse sugu haigus, nooremad nõrgemad loomad jääwad ennem haigeks kui täiskaswanud ja wanad; haigus on kergeste hakkaw.

Märgid: Enamiste hakkab haigus kerge palawikuga peale, kus juures loomad nagu wähe uimased näitawad olema, ka jõoma isu alaneb; warsti tuleb ka kõha kuuldawale; ninast jookseb esialgu wesi, pärast paksemad wedelikku ja wiimati paksumi mädamoodulisi tükkisi, kõrisõlme ja lõuapärade alused rahud ehk tiirud lähewad paiste, mis juures nad kanna kummi hane-

muna suuruseks ja mädanema lähewad. Röha läheb nüüd pehmemaks, loom hakkab rohkem jööma ja paraneb umbes kolme nädala jooksul täieste ära. Tuleb aga ette, et loom sellajal enamast külmetab ehk milgil kombel oma haigust ärritab, siis läheb haigus pahemaks: lõuaalune paistetuse lähew õige suureks, nõnda et looma pea suuremalt osalt paiste lähew, palawik tõuseb ennem kui waub, neelamine on loomal õige waewaline ehk ei sugugi wõimalik, kõhualune ja jalad paistetawad üles, endise haiguse juure tulewad weel uued, nimelt jalaliigete, kopsu, rinna-koopa sisemise naha põletik ja muud, mis loomale otse peale teewad. Ehk kui seda mitte ei sünni ja haiguse märgid alanevad aga siiski üsna ära ei kau, siis saab loom poolterweks, kosub pisut aga mitte heaste ja elab selles olekus tihti mitu kuud, kunni üksford ühe suurema külmetuse juures ehk muil juhtumistel haigus järsku ja imestuse wäärilise ägedusega mitmesuguste põletikudena ilmub ja päewa ehk ka mõne tunnigagi looma surmab — kuna teine ford seda ägedad lõppu mitte ei tule, aga loom fiduraks jääb ja mitmesugusid wigasid omale sellest pärandab.

Rohitsemine: Looma peetagu siin niisama nagu endise haiguse juures. Puhastuuleta õhk ja kerge toit on ka siin peatingimised ja palawa auuru sissehingamine kergitab röha ja edendab röga väljahetmist. Paistetusi haunutatagu sooja raswase pudru peal pidamisega ja kui siiski ei alane ega ka mädanema ei lähe, siis määratagu neid järgmise salwiga sisse: Rp. Ungt. Canth. simpl. 45,0, Hydrarg. 2 jodati 5,0 M. D. S., iga nelja päewa järele üks ford. Rõrgemad palawikku häwitatagu wilu wee klistiiride ja järgmise rohu waral: Rp. Antifebrini 6,0 D. tal. Dos. Nr. 14 S. Täiskaswanud loomale antagu üks terve pulwer jahu ja weega klibiks tehtud, noorele ja nõrgale üks weerand ehk pool pulwert korraga sisse. Rauwad muud haiguse märgid kõik ära ja jääb tatijooks üksi järele, siis lastagu looma tihti kadakamarja suitsu sisse hingata ehk tehtagu talle jälle tuttawaid auuru kotta ja pandagu iga ford üks lusika täis puhastamata puuäädikast weel hulka — ehk katsetagu teda tõrwa suitsu sisse hingata lasta. Riipea kui näha on, et peataud pikkale kipub minema, on ikka parem asja loomatohtrile rääkida ehk ka kirjateel temalt õpetust nõuda; üksi kui

mõlemad teed mõimatumad on, antagu loomale Arseniku wett ehk ka Sodkali sisse, wiimast nimelt kaks korda päewas iga kord üks drahm (96-es osa ühest apteegi naelast) sisse; see rohi on aga kallis ja ei pea teda üle nelja päewa mitte pruugitama.

III. Kuri peatõbi, pea paistetus. (Catarrhus malignis s. diphteriticus).

See haigus tuleb weiste juures ette (wäga arwa ka hobuste juures). Tema algamist arwatakse mikroorganismuste (hakkawad haigusi sünnitawad imepisiakesed eluawaldawad kogu-kesed taimeriigi sugust) süüts ja peetakse seda haigust ka ühe looma küllest teise külge hakkawaks. Noored loomad jääwad ennem kui wanad ja lehmad ennem kui härjad haigeks, ta külgehakkamise wõim ei ole mitte juur.

M ä r g i d : Haigus hakkab kõhe tugewa palawikuga peale, loom on kurb, wärioseb, karwad on kohewil, wahelt näitab loomal palaw ja külm ruttu üheteise järele olema; warsti on silmalau-
gude kohutus ehk paistetus näha ja filmad jooksewad rohkest wett. Paari päewa jooksul tõuseb palawik õige kõrgele 40—42 kraadini, loom hoiab pea maas; nina, pea, kufal, sarwed, kõif on palawad, filmad seisawad üsna kinni ja filmatera pealne klaar koht on juba üsna hall; söögisu on üsna kadunud, jänu suur. Ninast jookseb esite limast wedelikku wälja, mis pärastpoole wirtsakarwaliseks läheb ja koledaste haiseb. Singamine sünnib suure nohiseemisega, mis osalt ninas olewast tati ja mäda kuiwanud koorukeste, osalt aga ka peapaistetuse läbi sünnib. Tihti asub mäda sarwe tohlu ja sarwe wahel, misläbi sarwed peast ära tulewad; ehk mäda on sarwe tohlu sees ja loomad raputawad siis tihti pead ja seisawad ka pead wiltu hoides. Läheb haigus kõhu ja soolte peale, siis läheb kõht hirmus lahti ja wäljakeited haisewad; kui emakott tiinisel loomal ühes haigeks jääb, siis wiskawad nad wäetamad weel ära. Haigus on, nimelt wafikatel, wäga inimese Diphteriitise haiguse sarnane ja kestab üks kuni kolm nädalad. Rohkem pooled haiged surewad.

Rohitsemine: Ka siin on puhast õhk ja kerge toit tähtjad rohud. Riipea kui loomal pea palawaks lööb, peetagu kui kuidagi wõimalik jääkotid tall peas ehk

kallatagu talle jää puudusel võimalikult tihti hästi külma wett pähe. Zoogi wee sisse pandagu ühe ämbri-
täie peale üks leemelusika täis soolaha patust.
Ka kadakamarja ehk tõrwa suits ärgu puudugu, ehk weel pa-
rem peataudi juures õpetatud auurukotta, kuhu sedasama rohtu
peale kallatakse mida sealgi tarwitati, selle puudusel aga terpen-
tini õli ehk puhastamata puuäädikast asemele wõetakse. Pala-
wiku wasta wõideldagu igapäewaste külma flistiiride ja järg-
miste rohtude waral: Rp. Antifibrini 4,0 D. tal. Dos. Nr. X.
looma suuruse järele pool kinni pooltoist pulwert korruga iga
päew üks kord sisse anda, ehk ka Rp. Acidi salic. 15,0, Natrii
2 carbon. 20,0 D. tal. Dos. Nr. X. kaks kord päewas kaks pul-
wert korruga kortli weega sisse anda. Kui loomal nõrkus juu-
reks läheb, wõib talle kaks korda päewas pool kortrid wiina
anda, kuhu 10 tilka puhast karboli sisse wõib panna. On ar-
wata, et sarwede sees mäda on, siis saetagu sarwel (mida loom
allpool hoiab) 2—3 tolli otsast maha.

IV. Koerte tatihaigus (Febris catarrhalis canum).

See haigus hakkab hingamiseriistade ehk kõhu ja soolte
katarriga peale, kus juures iialgi palawik ei puudu. Tseäraline
selle haiguse juures on, et koguni lühikesel ajaga kõik kehas ole-
wad limanahad, olgu nad rinna-, kõhu- ehk pea koopas, ühes
haigeks jääwad.

Märgid: Koer on natukene tasane, söögisu on wähene,
selle asemel jänu suurem. Keha wäljasteid on takistatud, kõht
tihti kangeste kinni, nina on soe ja kuiw ja silmad jooksewad
mäda, esite pisut kergemine, pärast aga nii raskestel, et silma-
laud üheteise külge kinni kuiwawad; ka ninast jookseb tatt, mis
pärastpoole mädamooduliseks läheb. Umbes kahe nädala jooksul
annawad kõik haiguse märgid järele ja paranemine algab, —
ehk selle asemel lähewad nad kõik kangemaks, nimelt kõha ja
hingamine wäga waewaliseks, söömaisju kaub peaaegu üsna ära,
looma pea läheb palawaks ja loom nõrgaks, mis mitu nädalad
ilma kummagi poole muutmata wõib kesta, — ehk tuleb jälle
surm uskumata kergelt ja ikka krampide läbi. Haigus on ker-
geste ühe küllest teise külge hakkaw.

Rohitsemine: Peatingimine looma parandamises on

tema õige söötmine ja pidamine ja esialguuliste kardetawate nähtawuste awitamine. On looma kõht kinni, siis peab lohe selle wasta abi muretsetama. Soowitawad rohud selle wasta on Riitsinus- ehk Kastor-õli ja wilu wee klistiirid. On nende abil loom itäieste tühendatud, siis antagu talle esiteks natukene tanguleent pimaga süia ja peale seda warsti toorest tai- ehk taruliha, mis niikauaks loomale ainumaseks toiduks jääb kui haigus kestab. Eiha antakse haigele mitu korda päewas, aga ikka üks weike osa korraga, hästi peeneks lõigatud ehk weel parem üsna puruks hakitud. Selle toidu abil saab seedmine hea hoitud ja loom nõrgakminemise eest kaitsetud. On looma hingamine üleliig waewaline, siis lastagu loom palawa wee ehk weel parem kumeli õite thee auuru paar korda päewas sisse hingata. Wäga mädanewaid filmi puhastatagu mitu korda päewas leige wee ja puhta riide serwaga mädast ja tilgutatagu natukene kumeli theed sisse. Lööb loomal pea palawaks ja uimaseks, siis peetagu usinusega jääd tall peas. On ta kõht aga kauem kestawalt üleliiga lahti, siis antagu talle neli korda päewas iga kord üks tugew lusika täis kõwa musta kohwi sisse ja kui see weel ei peaks aitama, siis pandagu weel kolm kinni kümme tilka Opiumi kohwile juure. Kui miski ei näita aitama, kutsutagu ka siin looma tohter appi.

V. Nina werejooks (Haemorrhagia narium).

See wiga tuleb enamiste wälimiste põhjuste läbi, olgu et midagi haawawat loomale ninasse on läinud ehk mingisugused kaswajad sinna kaswanud, ehk ka mõned juhtuwad haigused seda sünnitawad. Ka üleliig raske tegewus palawa ilmaga ja pisukesed kitsad rangid wõiwad nina werejooksu sünnitada.

Märgid: Haiguselt on kerge arusaada kui veri jookseb, peale seda aga üksi ninasõrmete ja morkade külles leitawate tarretanud ja kuiwanud weretükkide ja tilkade läbi. Tihti on nina werejooks wäheldane ja jääb peagi iseenesest kinni, — aga werejooksud, mis nimelt üleüldiste haiguste läbi sünnitatud, on tihti ja suuremalt osalt kardetawad ja tapjad, iseäranis kui nad mitu päewa kestawad ja ikka uueste ja tugewamine hakkawad.

Rohitsemine: Weikeste werejooksude wasta ei ole enamiste midagi tarwis pruukida, kui loom wagusi peetakse ja

nimelt pea hästi kõrgele seutakse, siis waitivad nad iseenesestki ja kui veel kõwa maarjajäe wett loomale ninasse pritsitakse, sünnib see peagi. Suured, kaua kestawad sisemiste wigade põhjustel sündinud werejooksud tarwitawad ägedad ja rutulist abi. Jookswa sõorme sisise katsutagu üks puhtaist linadest kõwa tropp ülesse ninasõorme sisise lükata, kui wõimalik riputatagu tropi sisise hoolega ja rohkeste õige peenikest Maarjajäe pulwert ja antagu järgmist rohtu: Rp. Secal. corn. rec. pul. 60,0 D. S. loomale korrage sisise (loom ei tohi aga mitte tiinne olla). Kui need katsed ei aita, siis katsutagu weel looma tohtri abi.

VI. Kopsu werejooks ehk kopsu lõhe.

(Bronchohaemorrhagia, Pneumonorrhagia.)

Seda werejooksu wõiwad niihästi mitmesugused wäljaspoolded kopsu haawamised kui ka sisemised wead ja haigused sünnitada ja on nimelt nende põhjuste hulk määramata suur.

M ä r g i d: Tuleb üksi hobuste juures ette ja hakkab ikka kange kõha ja läkastusega peale, kus juures hulk helepunast wähtawad (koprawad) werd juust ja ninast wälja jookseb. Tihti jääb suur werejooks peagi seisma ja lähemate päewade sees tuleb aga weel limast mäda werega segatult nähtawale, teine kord aga uuendawad ennast niisugused werejooksud ja loom kautab nii palju werd, et edasielamine wõimata ja sureb siis frampide kätte. Päril kopsu lõhkemine ei ole sellepolest endise sarnane, et siin ikka korrage palju rohkem werd wälja jookseb kui werekõhimises (Hämatobex ehk Bronchohaemorrhagia) ja et loom selle werejooksu kätte tihti esimise korrage juba sureb.

R o h i t s e m i n e: Wähemate werejookside waigistuseks toimetatakse nimelt nende põhjuste järele: Wälimised haawamised parandatakse kohaliste õpetuste järele, kuna üleliigne werekopsuse tungimine keha üleüldise nõrkimise ja õerumise kui ka Glauber- ja wiha-soola sisseandmise läbi tagasi tõrjutakse; keha nõrkimise juures pritsitagu loom weel üleüldise kampruspürituse, terpentini õli ja sarnaste rohtudega sisise, mis rohkeste nõrkimise mõju tõstab. Järgmist rohtu antagu ühe korrage sisise: Rp. Extracti Secal. corn. aq. 8,0, Tinct. opii 6,0 M. D. Sisise hingamiseks wõib ka weel palawa, kange maarjajäe wee auruks katsuda, ehk selle asemel ka äädika auru

tarwitada. Kui aga käepärast saadaval on, siis võetagu nende asemel järgmist rohtu: Rp. Ferri sesqui chlorati soluti 3,0, Aq. dest. 15,0 palawaks teha ja selle auurusi sisse hingata lasta. Peale nende nimetatud kopsu werejooksude tuleb üks weel ägedam werejooks ette (Apoplexia pulmonum), kus juures tihti veri weel kopsust välja jooksmas ei saagi ja loom juba ärasfureb. Võhkilõikamise juures võib alles leida, et kopsu lõhe suremise põhjus oli. Enamiste tuleb iga rohitsemine ja abi selle weale üleliig hilja, kui aga võimalik midagi teha peaks olema, siis lastagu ruttu kaelast aadert.

VII. Kõrisõlme ja tema ümberkauduse põletik. (Bräune, Pharyngo-Laringitis.)

See haigus algab niisama kui muugi katarr; iseloomuline on ta aga selle poolest, et ta ikka kõri- ja emaka-õlme ja selle kõige lähemate limanahkade haiguselks jääb ja siit mitte (ehk õige arwa) kopsusse ei lähe ja et haigete kohtade limanahk kui ühe iseäralise nahamoodulise kuiwanud koorega kaetud on (Croup), kus juures all olem limanahk kooremoodulisest korraft ennast lahutada ehk äratõsta lasseb, ehk aga on jälle nimetatud ebanahk oma aluse limanahaga ühendatud ja selle pealmised korrad ärasfurnud, misläbi ebanaha lahutuse juures werised haawad, rakud ja paisjed limanahasse järele jääwad (Diphtheritis).

M ä r g i d: Haigus algab tutawate palawiku märkidega (tuimus, puudulik söömaisju ja rohke jänu, kõwa sõnik, külma-wärinad j. n. e.). Kõha on esiteks kuiw, läheb aga õige ruttu pehmeks, kus juures kõrisõlmest peagi iseäralist lorinad kuulda on. Kõrisõlm on puutumiste ja katsumiste wasta iseäranis hell ja ärritab see looma raske kõhimisele. Söömine ja jookimine on loomale raske ja tuleb suust ja ninast muist tagasi. Loom peab pea pitkal edasi ja hingab raskeste ja norisedes, kus juures, kui warsti paranemist ei tule, loomad õhupuuduse pärast ärasfurewad. Wahel juhtub ka, et ligiolewad rahud paiste ja mädanema lähewad, misläbi siis haigus lõutõbega ühemooduliseks läheb.

R o h i t s e m i s t algatagu ka siin wärskes õhu, kerge toidu ja leige joogiwee waral. On kurgu all paistetusi, siis hauutagu neid sooja ja niiskusega ja muretsetagu warmalt haige

Koha ümberkaudse naha ärrituse eest, määratagu neid kohte iga päew kord järgmise rohuga: Rp. Ol. Terebint. ross. Ol. Lauri expressi, Ammon. caust. liquidi aa 30,0 M. D. Sissehingamiseks wõetagu palawa auurufottide abil terpentini õli, karboli, puhastamata puuäädikad, tõkatid, kuuse, männa ja kadaka offikaid ja kabisid ehk marju j. n. e. Sisse antagu järgmisi rohtusi: 1) Terpentini õli üks kord päewas üks leeme lusika täis korraga (ettewaatlikult) ühe korteri linaseemne limaga, 2) Rp. Acidi salicil. 30,0, Natrii 2 carbon. 45,0, Aq. dest. 180,0 M. D. S. üks kord päewas ja kolme korraga ära pruukida, ehk ka Rp. Antifebrini 4,0, Natrii subsulforosi 10,0, M. D. tal. Dos. Nr. VI. S. iga päew üks pulwer. Lähed asi niikaugele, et nimetatud ebanahad sinna asuwad, siis wõib ifka paranemise peale wähe loota.

VIII. **Liig weri kopsus** (Hyperaemia pulmonum).

Iseäralise ärrituse peale saab weri kopsus kauem kinni peetud ehk edasi jooksmises takistatud, ehk aga woolab werd rohkem kui loomulik kopsu ja ei jõua wäljawiidawate soonte läbi mitte niipalju eest ära minna kui tagant peale jookseb. Mendel kahel põhjustel tuleb liiga palju werd kopsu.

M ä r g i d: Ilma mingisuguse eesmärgita jääb loom (enamiste noor ja ramus) korraga haigeks; hingamine on rutuline, kus juures külgedega wehitakse. Loom näitab kohkunud wälja, seisab jalad laial. Silmawaade on wõeras ja film näitab rohkem pealuu seest wäljas seisma. Loom kukub pitkali, aga tõuseb enamiste mõne minuti ehk tunni järele maast üles ja näitab iseenesest paranenud olema — teine kord aga jääb loom maha, hingamine lähed filmnähtawalt raskemaks ja surm tuleb tihti mõne minutiga. Haigus kestab üleüldse weerand tunnist kuni kolmekümnekuue tunnini.

R o h i t s e m i n e: Ka siin on jälle kerge toit, rikkumata õhk ja waius tähtsad paranduse abinõud, millede kõrwal looma tihti õlenuustidega nühitagu ehk õerutagu. Siseseandmiseks on wiha jool (Magnesium sulfuricum) weerand nael päewa kohta soowida. Wilu wee klistiirid kui ka keha üleüldine wilu weega kastmine ja peale seda riietega kinni katmine on kergelt saada-wad ja tublid abitoimetused.

IX. Kopsu põletik (Pneumonia).

Kopsu põletik on üks looma sugu juures kõige tihemine ettetulewatest ja raskematest haigustest. Tema sünnitusel on väga mitmesugused põhjused tegewad, milledest peale külmetuste ja sarnaste põhjuste üks hulk sisemisi wigasid ja pitkalisi haiguslisi olekuid nimetame.

M ä r g i d : Haigus algab niisamafuguste märkidega nagu endinegi, millede seas ka palawik kõifide oma tundemärkidega ja üliäge hingamine on, kus juures lühifene ja järsk sissehinga- mine tähelepanemist äratab. Loomad kardawad haige poole peale wautamist (haigus on enamiste ifka ühepoolne). Tihti on weel uimastus, punakas kusi, kõhu lahtinemine, kollakad limanahad kui iseäralised haiguse muudatuse märgid tähelepane- mise wäärilised. Sureb üks osa kopsu ära, siis läheb hinga- mine korraga weel raskemaks, ninast jookseb punakat halli hai- sewad wedelikku, ka hinge aaur haiseb. Läheb üks kopsu paife pealishahast läbi rinnakoopasse lahti, ehk on ka kopsu pealis- nahk põletikus, siis läheb põletik terve selle poole rinnakoopa sisemise- ehk tabeet-naha peale, mispeale haigus peagi pahemaks muutub ja surm loomal ligi on; sedasama on ka arwata, kui hingeaur haisema hakkab.

R o h i t s e m i n e : Inimese kopsu põletikust nähti ära, et see haigus suuremalt osalt kõigist rohitsemisest tähelepanemata oma söödu edasi läheb ja kõige parem on teda omas käigis wä- hemalt niikaua mitte tülitada, kui mõned haiguse märgid üle- liiga tõusmise läbi oma tagasifurumist ei nõua (nagu palawik üle 40 kraadi, lakkastaw kõha j. n. e.). Niisama on lugu ka loomade kopsu põletikuga. Peatingimised on ka siin õhu hea- duse ja puhtuse, paraja soojuse, kerge toidu (kui wõimalik rohtu ehk kllii pudru) ja wilu ehk pool leige joogiwee eest hoolt kanda. Nadrilaskmise eest hoitagu, ta saadab ifka enam kahju kui kasu. Sabsutagust küljekontide keskkohte wõib sinepiga sisse määrida ehk ka niiske rätik selle koha peal pidada ja willase tekiga hoo- lega kinni katta, on soowitawad toimetused. Tahetakse siiski rohtusi pruukida, siis wõetagu palawiku wastaliste rohtude seast nimelt järgmist: Rp. Antifebrini 4,0, Hydrarg. chlorati 2,0 M. D. tal. Dos. Nr. VI. S. iga pärast lõunat üks pulwer sisse anda. On soolte wäljajehited kõwad, siis pandagu loomale paar

forda päewas wilu wee klistiirisi 3—4 toopi korrage, ehk an-
tagu talle ka weerand nael wiha soola päewa peale joogiwee
sisse. On kõha wäga kõwa ja rinnad loomal seal juures kinni,
siis lastagu teda Kumeli thee auru sisse hingata, kuhu weel
üks theelufika täis toobi peale järgutist rohtu sisse pannakse:
R. Kalii chlorici q. s., ehk ka niisama palju ehk pool rohkem
puuäädikat wõi ka terpentini õli. Riipea kui arusaada wõib,
et haigus pisut paranemas on, siis hakatagu loomale ka rohkem
turgutus toitu, nimelt jahu leemest, kleepudru j. n. e. andma,
hoitagu aga härjapead ja kaerad kunni suurema paranemiseni
eemale. — Selle peale waadates, et haigus ennast mitme teis-
tega ühendada wõib, kus juures haigus kui ka tema rohitsemine
endid muudawad, oleks soowitam, et rawitsemine asjatundja ju-
hatuse ja järelewaatamise all toimetatud saaks.

X. Rinnakoopa sisemise naha (tabeeti) põletik (Pleuritis).

Nimetud haigus tuleb arwa sisemiste põhjuste pärast üksi-
päine ehk iseseiswalt ette, waid on ikka teiste haiguste, nimelt
kopsu põletiku saatekonna liige.

M ä r g i d: Endise ja selle haiguse märkide wahel on nii
wäikene, et sellest raske arusaada on, muud kui hingamine saab
sellawiisil toimetatud, et haige külge küljekondid sugugi ei liigu
ja terwe pool seda elawamalt tõuseb ja wauab, ja loomad hoia-
wad haiget külge puudutamiste ja wautamiste eest, mis neile
walu näitab sünnitama. Teine tundemärk on weel see, et loom
naljalt pikkali ei heida, waid tihti nädalate kaupa jalul seisab.

R o h i t s e m i n e: Peale seda kui õhu, soojuse, ruumi
ja toidu kohased nõudmised täidetud on, peab haiget looma järg-
miselt rawitsema: Haiget rinna külge rohitsetagu **k a k s k u n n i**
k o l m p ä e w a t u t a w a s i n e p i p u d r u g a, nimelt
niisama kunni paistetuse nähtawal on, ehk pruugitagu selle ase-
mel järgmist rohtu: Rp. Tinct. Canthar. 30,0, Ol. Sinap.
aeth. 10,0, Ol. Terebint. 60,0 M. D. S. iga päew üks kord haiget
külge niisutada kunni paistetuse tunda on. On haige pool rinna-
koobast haigusest sünnitatud wett täis, siis peab seda wälja las-
tama. Seda äratunda kui ka toimetada wõib aga üksi tohter
oma abinõuudega. Sisemist rohitsemist toimetatagu niisama,
nagu seda kopsu põletiku juures õpetasime.

XI. Hobuste rinna katt.

(Influenza, Peripneumonia equorum septica.)

Nimetud haigus on harkaw ja saab sedamööda iseäraliste haigust sünnitawate idude (*Micrococcus*, *Micothrix*) läbi sünnitatud; loom saab neid haiguse idusid nimelt sandist läpistanud toidust j. n. e. Seda on tähele pandud, et see haigus mõnes kohas tihti ette tuleb, kuna teda teises kohas üialgi ei nähta, mis selleks arwamiseks põhjust annab, et mõnede iseäraliste tingimiste all haiguse idud sünniwad ja siis toidu kui ka õhu läbi looma kehasse peasewad. Tähelepanemise wäärt on see, et nimetatud idud oma tegewust wähem seedmise riistades algawad, waid ikka kopsus, millest arwata wõime, et seedmine neid ärähawitab. Haigus saab õhu läbi ühest loomast teise juure ja sisse kantud.

M ä r g i d : Haigus algab enamiste järsku bronhiate katarri märkidega ja muutub kopsu põletikuks, kus juures veel mõned muud märgid juurde tulewad, sedamööda misjughused organid ühes haigeks jääwad. Haiguse arusaamist kergitab nimelt see, et ikka mitu looma korraga ehk ruttu üheteise järele haigeks jääwad. On ajud ühes haiged, siis on loom tuim, peab peanorgus ehk toetab teda wasta söime, käik on nõrk ja lonkim, muiklid wärisewad ja lödisewad ja loom wõib krambidki saada. Sääb haigus rohkem rinnaorganide sisse, siis leiame hingamise tihti hästi wäwalise olewad, kahelt poolt küljekontide peale wautamine on iseäranis walus ja paneb looma hoigama ja teeb tarahutumaks, kõha jääb nõrgaks ja on näha et loom kõwaste kõha tagasi hoiab. Kui seedmise riistad rohkem haiged on, siis näame söömajärgu täieste kaduma, kõht läheb lahti ja loom awaldab kõhuwalu. Maksa haigus teeb limanahad kollaseks. Kalligete paistetused ja tagumise otsa nõrkus tulewad ette.

R o h i t s e m i n e : Kui keegi loom sellest haigusest peab paranema, siis waadatagu kõige pealt õhu paranduse järele, on ilma poolest wõimalik, siis lastagu haiged päewa südamel wäljas seista. Wäga soowitaw on, et terwed loomad sedamaid sellest ruumist wälja wiitakse ja haiged üksi sinna jäätakse, ruum aga karboliga wäljasuhtetatud ja põrand tihti karboli weega sissepreititud saaks. Haigete söök olgu tugew aga kergeste seediw, joogiwesi leige ja soolahapatuslega segatud

(üks lusika täis ämbri täie wee peale). Palawiku kui ka põletiku enese wasta pritsitagu looma keha külma weega üle, nühitagu õletuustidega ja pandagu talle külma wee klistiirisi. Sissewõtmise rohtudest on nimelt kolm soowitawad: Antifebrin 4,0, Hydrarg. chlor. 2,0, Kreosoti qtt. X—XX. Kõik kolm pisut püüli jahudega ära segada ja klibina loomale sisse anda. Sga päew peab üks kord (peale lõunat) seda rohtu niisama palju sisseantama. On haigus ühest tallist ehk ruumist otsas, siis wiidagu parandatud loomad seest wälja, wõetagu üks kiwi kaus, pandagu sinna sisse kloorlupja ja pandagu siis kaus kas ühe pingi, laua ehk muu puhta koha peale, kallatagu lubjale wääwlihapatusst peale ja tuldagu ruttu tallist wälja, pandagu ukseid ja aknad kinni ja peetagu sedawiisi kunni teise homikuni, kus ukseid lahti tehakse ja läkastaw auur seest wälja lastakse. Nüüd wõetagu sõnik seest wälja, riputatagu kõik pörand kloorlupja täis ja pintseldatagu seinad ja sõimedgi kloorlupja weega üle. — See on lühidalt haiguse pilt ja parandus. Pealegi tuletan siin meelde, et niipea kui haigust tunda, kohe lähema politsei walitsusele sellest teadust peab antama, muidu langeb salgaja trahwi alla.

XII. Lühikene hingamine, Bauhslog (Asthma).

See wiga ei ole mitte ise üks iseäraline haigus, waid on teiste haiguste tagajärg ja wõib wäga mitmemooduliste haiguste läbi sünnitatud saada. Wiga awaldab ennast ifka ilma kõige põletiku märkideta raskes ja lühikeses hingamises, kus juures loom rinnaga enam üksi ei hinga, waid ka kõhumusflid hingamise tegewusest osawõtawad. Rohitsemine on wäga kahewaheline. Iseäranis heaks kiidetakse niihästi Arsenikud kui ka Sodakalid. Wiimast antagu kaks trahmi päewa peale wee ja jahudega segatult pudru näul sisse. Iserohitsemisest ei taha nimelt siin midagi wälja tulla.

XIII. Tiisikus, kopsu haigus, tuberkli h.

(Phtisis tuberculosa pulmonum.)

Tiisikus on üks palawikuta pitkaline haigus, kus iseäraliste mädapaisefeste sünnitus kopsus ja pärast ka teistes orga-

nibes looma pittkamisi lahjaks teeb ja wiimati suretab. Aratunda wõib haigust üksi tema pittkalisest loomust, kus juures nimelt rinna ja kõhuksopa organide pittkalised katarrid otsust andwad on. Rohitsemine ei wõi palju aidata; siiski wõib kardetawaks minewaid märkisiid kasuga rohtude läbi waigistada. Kõige tähtsamad rohtude seast on niisugused mädanemise wastalised rohud, keda sisse hingatakse. Kreosot, karbol, terpentin, puuäädikas, Jodtinktur, palaw õhk ja m. Sissewõtmise tarwis wõib nimelt Arseeniku wett katsuda. Niisuguse haige lehma piima ärgu antagu ei inimestele ega kellegile loomale ilma hapnemata ehk ka teetmata.

b) Südame ja weresoonete haigused.

I. Südame koti ja südame põletik.

(Pericarditis ja Myocarditis).

Mõlemad haigused tulewad ikka korraga ette, s. o. üksi sünnitab warsti teise ja sellepärast on neist raske üksaawalt seletust teha, nimelt kus haiguse märgid nii ühte lähewad kui siin. Haigus sünnib nimelt tihti liikme jookswa tagajärjena, on ka wähet teiste rinnahaigustega ühendatud.

M ä r g i d : Haigus hakkab nähtawate seedmise wigade ja palawikuga peale. Südame tufsumine karme ja määratsem, kogub wett südame kotti, siis ei tunne südame kohal peetud käsi mitte enam südame tufsumist. Raske ja waewaline hingamine on alaline tundemärk. Haige seisab enamiste jalal ja kui ta ka pittkali heidab, siis sünnib see ettewaatlikult ja ei kesta kuigi kauaks. Kaela weresooned on kõwaste werega täidetud. Üksi fergemad ja paigutised südame ja tema koti põletikud ei ole surmawad. Tseäraline on haiguse pilt, kui ta kõhust wäljarändanute terawate asjade läbi, kes kunni südameni on tunginud, sünnib. Siin algab wiga tihti mitu nädalad enne südame wigastust ja awal dab ennast ajutiste kõhu walude läbi, kunni wiimati järsk surm ootamatalt elu lõpetab.

R o h i t s e m i n e : Peale üleüldiste nõuete täitmiste rohitsetagu wiga wäljapoolt sinepi, terpentine ja muude sarnaste rohtudega haige koha (pahema kaenla ehk sapsutaguse) sisseõderumiste

läbi. Sisse antagu nimelt Antifebrin'i ja Calomel'i, esimist üks terve, teist pool trahmi korruga üks kord päewas. Kuida ööldud, tuleb wiga suuremalt osalt teiste haiguste tagajärjena ette ja on peatingimine nimelt esimese haiguse parandamine, muidu läheb wiga üleliiga mitmeküljeliseks ja tema paranduse õpimata inimesele ilmwoimatuks teeb, kes oma looma eluga mängida ei taha. Näituseks wõib loomal, kellel nõel maus on, tohtri läbi kergeste magu lahti lõigatud ja teraw ehk torkiw keha wälja-wõetud ja looma elu sellwiisil peastetud saada, kuna see isears-timise juures küll raske saab olema korda saata.

II. Weresoonte põletik (Arteriitis et Phlebitis).

Haigus wõib kõigi nende mõjude läbi sünnitatud saada, kes weresooni haawata, pigistata, wenitata, üleüldse nende loomulikkude olekud muuta wõiwad, niisama aga ka mitmesuguste haiguste ja were muudatuste läbi wõib ta sündida. Soonte põletiku tagajärg on ikka selle soone umistatus (Thrombosis).

M ä r g i d: On põletik ühes arterias (werd kehasse laiale kandwas soones), nimelt sifemises nahas, kauem ja kõwemalt kestmas, siis muutub see nahk põletiku läbi ja sünnitab temast läbiminewa were tarretust (umistust), misläbi üks terve keha-liige ehk keha osa korruga ilma wereta jääb. Niisugune suur juhtumine ei wõi iialgi ilma wälimiste ägedate haiguste märkide awaldusteta sündida, waid on järsku algaw lonkamine esimene nähtaw märk, mille peale siis liikme külmus, wärisemine, higistamine, selle puusaga madalamalt käimine ja liikme täieline uimastus on kohalised märgid; üleüldised märgid on looma suur ärritus ja krambid.

R o h i t s e m i n e: Rohutude waral wõib siin wähe korda saata, kui aga neid anda tahetakse, siis antagu jahutawaid soolasi nagu wiha- ja Glauberipoola seedmist ja isuärritawate rohtudega ühendatud, nagu: Rp. Magnes. sulfurici Pulv. am. Jeseni aa 180,0 M. D. Sellest pulwrist antagu 3 kord päewas iga kord üks tugew lusika täis, ehk antagu ka kadaka marju, murulaufu, sibulaid ja peterfilli fiske.

III. Arteeriate laiendused (Arteriectasis, Aneurysma).

Nimetud wiga tuleb kõige rohkem sisemiste ehk sisefonna arteeriate juures palju tihemine ette kui mujal. Laiendused on pea järsud kotimoodulised, pea jälle pitkad mööda soont ühetasa edasi ulatavad. Ka see wiga tuleb enamiste soone sisemise ja keskmise naha tasasest põletikust ehk ka pigistustest ja wäikestest haavamistest.

M ä r g i d : Niikaua kui laiendus ilma wereiarretuste ja soonte umukfuseta on, ei saa temast, kui ta nähtawal kohal ei ole, mitte kergeste aru. Soonte umukfuse märgid on meil aga juba osalt tuttawad, soolte keskiste, soolte ja üleüldse sisefonna arteeriate umbeminemine awaldab enmast kõhu walu, kuse muudatuste ja takistuste, üleüldse sisemiste organide tegewuste muudatuste läbi.

R o h i t s e m i n e on peaaegu wõimata. Siiski antagu loomale lubja wett juua ja kaks korda päewas järgmist rohtu: Rp. Kalii jodati 10,0 D. tal. Dos. Nr. X. S. homikul ja õhtul üks pulwer sisse.

IV. Weenide laiendused (Phlebectasia, Varix).

Wiga võib kõigis kehajagudes ja iga weeni (werd ihust kofkuforjaja ja südamesse tagasi wiia soon) juures ette tulla. Kõige tutawamad on aga päraka limanaha all ettetulewad laiendused, mis limanaha muhkude ja kotikeste moodi ülestõstab, sõniku wäljakeidet takistab ja werejookfusi sünnitab.

R o h i t s e m i n e : Keha tühendust kergitawad soolad ja klistiirid on siin juures pruugitawad rohud. Wälimised weeni muhud wõiwad nõõriga kinnisidumise läbi arahäwitatud saada (waata kaswajad).

d) Seedmise riistade haigused.

Seedmine algab toidu aranärimisega ja lõpeb tema kehast wäljakeemimisega, sedamööda on kõik selle wahje peal ette tulewad haigused ja wead seedmise riistade wigadeks nimetada.

I. Keele kramp (Spasmus linguae).

Haigus tuleb tundmata põhjustel ette. Eoom taganeb järsku sõime äärest eemale, hingab raskest ja kõrinal, teeb suu lahti ja on kofkunud. Suhu waadates näab keel kurgu põhja keerdu (forgitsa moodi) kistud olema. Abiandmine niisugusel juhtumisel on kerge. Keelest wõetagu kinni ja tõmmatagu ehk wentitatagu ta pitkamisi nii pitkale kui ta loomulikult on ja hoitagu natukene aega sedawiisi wäljas, mispeale ka kramp kadunud on. Rohtudest peab järgmine iseäranis hea olema: Rp. Ol. Hyoseyami 30,0, Kamphorae tritae 6,0 M. D. S. keelt mitu korda päewas sissemäärida.

II. Sla- ehk sülejooks (Salivatio, Ptyalismus).

Süle jooks wõib iseäraliste närwude ärrituse läbi (Glossopharyngeus, Lingualis), suunaha põletiku kui ka sülgse sünnitawate rahude wigastuste ja ärrituste ja mitmete rohtude pruukimise läbi sünnitatud saada; peale seda tuleb ta weel hambawahetuse, suufatku, lõuakrambi, uluhaiguse ja teiste sünnitusel ette.

M ä r g i d: Suust jookseb rohkem ila kui muidu, loomade suu liigutuse läbi saab ila wahutama löödud, misläbi terwed wahuhunikud looma eest leida on; kestab wiga kauem, siis lööb suu haigema. Tihti on suu limanahk punane, igemed paistes, hambad lahti j. n. e. (nimelt kui looma sulahõbeda salwiga on rohitsetud).

R o h i t j e m i n e: On see wiga ühe teise haiguse tagajärjena sündinud, siis peab selle esimise haiguse parandamise eest hoolt kantama, on wiga sulahõbeda pruukimise järele tulnud, siis antagu loomale järgmist rohtu kaks korda päewas sisse: Rp. Kalii jodati 8,0—12,0 D. tal. D. Nr. VI. üks pulwer korraga weega ja jahudega segatud. Muudel kordadel antagu järgmist: Rp. Atropini sulf. 0,15 iga päewa tagant üks kord tutawal wiisil sisse. Suhu ehk keele peale wisatagu tamme koore ja maarjajäe pulwert. On keele alused, kõrri sõlme ehk lõuapära tagused rahud paistetunud, siis kastetagn neid tinkpürituse ja terpentini õliga, ehk õrutagu järgmist salwi sisse: Rp. Ungt. Canth. euph. 45,0, ehk toimetatagu nendega nii, nagu seda „peataudi“ juures õpetasime.

III. Kanapugu umustus.

Kuiwa iwadega pugu ülearu täitmine ehk ka niisuguste asjade ärasvõimine, kelledest seedmine jagu ei saa, on selle haiguse sünnitajad.

M ä r g i d: Loom seisab kurwalt kohewil sulgedega, laskeb ennast kergeste finni wõtta, ei söö, pugu on kõwa ja katsudes walus, kõht tihti lahti, hingamine raske ja hari finikas punane. Kui warsti abi ei saa, siis sureb loom kõhu lõhkemise kätte.

R o h i t s e m i n e: Loomale antagu üks theelufika täis õli sisse ja poole tunni pärast hakatagu ta kõhtu sedawiisi triitima, et toit sealt emakasse ja sealt wäljaetatud saab. Iseäranis hea rohi peab soolahapatuse wesi olema, mida poole theelufika wõrra kolm ehk neli korda päewas sisse antagu. Kui selle rohitsemisega ei peaks otstarbele jõudma, siis kistagu pugu pealt natukene julga ära, lõigatagu pugu lahti ja tühendatagu sellwiisil täieste ära ja õmmeldagu jälle finni. Seda ei pane kانا jugugi paljaks, waid hakkab enamiste kohe uueste sööma.

IV. Mau katarr ja offendus (Gastritis catarrhalis, Vomitus).

Mau katarr on kahemooduline, 1) äge ja 2) pitkaline. Üleüldse näitab mau katarr heameelega püüda pitkaliseks jääda. Haigust wõiwad niihästi wälimised kui ka sisemised külmetused (külmaõõdetud rohi j. n. e.) rikunud tolmune ja liiwane toit, korruga ülearu söömine, sandid hambad, mauajajad (parmu munad) ja weel palju muid ja sarnasid põhjusti sünnitada.

M ä r g i d: Tihti aga mitte alati on esiotsa palawiku tunda. Sööma isu on puudulik, loom mängib moffkadega, haigutab ja ringutab, suu on kuiw ja keel walge ja mitte puhas, jänu on elaw, sõnik haigew ja kore ja tihti limane — jääwad ka sooled haigeks, siis on kõht üsna lahti. Toit jääb nõrga seedmise pärast kauaks mausse, läheb siin hapnema ja sünnitab gaasifi, mis läbi loomale rähitused tulewad, kõht walutama hakkab, loom rahutumaks jääb ja nimelt hobune esmise jalaga kaapimist alustab. Siad, koerad ja kassid oksendawad selle haiguse juures tihti, kuna hobusel oksendamine oma mau sisseseadmise järele peaaegu üsna wõimatu on, ja kui seda ka ette tuleb, siis ikka pahaste lõppema kipub. Hobune ei saa

mitte läbi suu oksed välja lasta, vaid see sünnib läbi nina, kus juures väga kergeste muist kõrisse ja sealt kopsu teed leiab ja selliviisil kopsu põletiku sünnitab. Enamiste lõhkeb hobuse magu oksendamise juures, mis siis ka ta elu lõpetab.

Rohitsemine: Kellegi teise haiguse juures ei ole toitmise üle nii suure hoolega tarvis walwada, kui just selle juures. Hein, mis loomale antakse, olgu täieste hea, peenikene, hallitusetta ja tolmuta, ja antagu natukene korraga ette. Wilja ärgu antagu teragi. Joogi wõib klišid ja kaerajahu panna — joogi riist peab aga iga päew kord hoolega puhastatud saama, et ta mitte hapnemist ei jägita. On näha, et loomal rõhitused käiwad ja oksse peale kipub, siis edendagu seda (aga mitte hobustel), antagu talle nimelt miisu juurt ehk sinist silmakwi (wiimast üks ua-suurune tükk poole korteri wee peale) sisse. Oksendamise läbi saab hapnema läinud toit ja kõik muud äritawad asjad ruttu välja heidetud ja on oksdamine sedamööda looduse iseeneise aitamise. Iga rohtsemine, kui ta õige peab olema, ei tohi muud olla kui looduse iseeneise aitamise edendus ja toetus, kus see üleliiga nõrgalt ehk koguni puudulikult peaks sündima. Rohitude sisse andmisega peab siin hästi ettewaatlik olema, kui kahju kasust suuremaks ei pea tõusma ja peab nimelt teada püütama, mis põhjusel haigus sündinud on. On teada, et loom hiljutisest külmetusest on haigeks jäänud, siis antagu talle järgmist rohtu: Rp. Antifebrini 6,0 järgmise teega: Rp. Flor. Sambeni Fol. Muehthae pip. aa 30,0 M. D. S. toobi keewa wee sisse panna, weerand tund seista lasta, siis ära kurnata ja välja pigistada ja endise pulwriga korraga loomale sisse anda. Loom peab puhta kuiwa aseme peal seisma ja sooja tekiga kinni kaetud saama.

On kõht loomal selle haiguse juures natukene kõwa, siis wõetagu üks pentäis „Sennä lehta“, pandagu ühe riista sisse, kallatagu üks toop wilu wett peale ja lastagu umbes kolm tundi pisut soojemas kohas (ahju augus) seista, kurnatagu siis wedelik pealt ära, pigistatagu lehed välja ja antagu sellest wedelikust päewas loomale kaks kord üks kortel sisse. On aga kõht lahti, siis antagu järgmist pulwert: Rp. Bismuthi subnitri. 4,0 D. tal. Dos. Nr. X S., kaks pulwert päewas, tutawal wiisil sisse. Üleüldse wõib seda rohtu ka ilma kõhu lahti ole-

mata pruufida. Ka järgmine rohi on nimelt kõhu lahti ole-
mise juures soovitam: Rp. Argenti nitr. cryst. 0,25 Aq.
destillatae 150,0 M. D. S. iga kahe tunni pärast üks leeme
lusika täis sisse anda.

Lehmadel on see paha viis, et nad oma puhastust wahel
ära sööwad mis läbi nad oma seedmise rikuvad ja seda haigust
saawad. On aga teada, et haigus tõeste selle ärasöömise läbi
on tulnud, siis on kõige soovitamam looma tohtri abi nõuda,
kes mau lõhkilõikamise läbi nimetud wigategewat asja sealt
välja wõtab ja sellwiisil looma pitka põdemise ja wiletsa
surma eest peastab. Lambad rikkuvad oma seedmise tihti ühe
teise ja ka iseeneeste pealt willa närimisega ehk söömisega. Nii-
sugustele antagu heaste süia, nimelt jahu ja kaeru, lastagu neid,
kui ilm lubab, välja jalutama minna — ja kui see ei aita,
siis määratagu nende will sandihaijuga rohtudega (puhastamata
karbol, pödrasarwe õli j. n. e.) ära ja antagu neile järgmist
rohtu kaks kord päewas kuiwade jahudega ärasöömiseks ette:
Rp. Pulv. amar. Jesseni 360,0 S. (kuue lambale nelja päe-
waga ära sööta). Pitkalise mau katarri parandamine on ikka
weel tülikam. Siin aitab tihti alaline ettemaatlif toidu and-
mine ja tema õieti talitamine kõige rohkem. Rohtudest wõin
weel järgmist soovitada: Rp. Bismuthi subnitr. 30,3 Pulv. amar.
Jesseni 360,0 M. D. S. kaks ehk kolm kord päewas iga kord
üks lusika täis niijutatud kaertega ärasöömiseks ette anda.

V. Soolte katarri ja pasandus (Enteritis catarrhalis).

Ka selle haiguse hakkamise kohta tähendab seesama mis
endisegei kohta öeldud sai, ja tihti näeme ühte teisest välja
kaswama. Ühed selle haiguse pea sünnitajatest on usfid, kelledest
nimelt kaks seltsi tihti ettetulewad on (Ascarides ja Taeniae).
Peale seda näeme soolte katarri weel mõne maksja ja hakkawate
haiguste saatusel ilmuma. Noored loomad jääwad ennemine
haigeks kui wanad ja tugewad.

M ä r g i d: Märkide poolest on mõlemad haigused ka
hästi ühe sugused — wahettegewad märgid on aga limanahkade
kollakas karw, mis nimelt peenikeste soolte katarri juures selle läbi
nähtawale tuleb, et haigus sapi soonte peale läheb ja nende
paistetuse läbi sapi soole sisse jooksu takistab, mis pärast siis

fapi rohkem weresse läheb ja jelleläbi nähtawaid limanahkasi kollakaks wärwib, — seeläbi aga, et fapi ehk üleliiga wähe soole sisse peaseb, on sõnik walfjas. Haiguse hakatuses on sõnik kõwa ja wäikese munaline, läheb aga peagi pehmemaks ja wedelaks. Üleüldse on kõht pea üleliig kõwa, pea wedel. Läheb haigus suuremaks, siis näame palawiku uuesti tõusma ja walwood loomal tagant kehast läbi käima, kus juures kääga wantus kõhu peale looma tihti rahutumaks teeb ja hoigama paneb. — Iseäralist tähelepanemist nõuab veel wigaste hammaste läbi sünnitatud mau- ja soolte katarr. Seda wiga olen ma kõige rohkem kuue kunni kahetsa aastastel hobustel näinud, kus hoolsa järelewaatamise juures suus hammaste kohalt lõua ehk pale limanahk pisufesi madalaid paisefesi näitab, mis üksi pealmiste hammaste wälimises serwas ettetulewate terawate (walssi kulumise läbi) serwade ja otsade sünnitused on. Loom põlgab seejugas olekus nimelt wilja ja muud kõwa toitu, mille söömine talle nähtawalt walu teeb ja torgib. Seedmise muudatused on veel selle haiguse juures niikaugelt iseäralised, et sõnik koguni kore ja pittakiuline ja alaline kolin ja mürin sooltes kuulda on. Wiga on siin tõeste sandiste kulunud hammaste läbi sündinud, kus juures loom pooleli näritud toidu alla neelab. Niisugust sandiste äranäritud toitu ei jõua magu äraseedida, mille läbi kore toidu pudru kergeste hapnema läheb ja seeläbi maus kui ka sooltes katarri sünnitab.

R o h i t s e m i n e : Pea rõhku pandagu siin söötmise ja toidu peale, mis hea, kergeste seediw ja napilt ette antud peab olema. Kõik, mis limanahka kuidagi wõiks äritada, peab hoollega eemale hoitama ja rohtude andmisega ettewaatlik oldama. Iseäranis hea on ka siin järgmist rohtu: Rp. Bismuthi subnitr. 4,0, kaks korda päewas sisse anda. Kui haigus mitte wäga äge ei ole, siis antagu järgmist pulwert: Rp. Bismuthi subnitr. 30,0, Natri bicarbonici 90,0, Pulv. amar. Jesseni 140,0 M. D. S. kaks korda päewas üks lusika täis korraga sisse; kui wiga kümne päewa ehk kahe nädala sees ei parane ehk koguni sandimaks peaks minema, siis kutsutagu warmalt looma tohtri abi. — On wiga hammaste läbi tulnud, siis kutsutagu looma üht suurt hobuse rautuse r a s b e l t n ä r i d a l a s t a. Rasbel saab sellwiisil hobuse suus hoitud, et ta pikuti tagumiste hammaste wahel jääd ja wähemalt kunni wiimaste hammas-

teni ulatab, ja liigutatagu seda alati, et hobust seeläbi närimisele äritada; ka võib, kui rasbli nurgad mitte terawad ei ole, ettevaatlikult ja pitkamisi edasi tagasi rasbelduse liigutusi teha, kus juures aga keele ja kurgulae wigastuse eest hoitagu. **M ä r i d a l a s k m i n e** kestagu wähemalt üks tund. On sellwiisil pitkemad wigastawad hamba otsad ärahawitatud, siis antagu loomale lähemate päewade sees ülemal nimetatud wiimast pulwert kaks korda päewas üks lusika täis leitud niiskete kaertega ärasöömiseks ette. Paranemist võib tagant teha ja kõhu iga päewase õlgedega nõhkumise läbi ka weel edentada püüda. — On ussid haiguse põhjuseks, siis kutsutagu warmalt loomatohtri abi.

VI. **Imewate loomade kõhu haigus** (Dysenteria neonatorum)

Õh imemise arulised loomad küll iseäranis kergeste kõhu haigusi saawad, olgu ültrammusa ema piima ehk muude toidu muudatuste ehk mõne muu võimu waral, siiski on suurem osa sellest haigusest Mikroorganismide sünnitus (waata hobuse rinna kakk, tiisikus j. m.), mis juba enne sündimist ehk ema seedmise ehk toitmise wigade läbi rajatud sai.

M ä r g i d: Pea algab haigus esimiste elupäewade sees, pea aga ka mitme nädala järele; esimiste haiguse päewade sees näame tihti kõhu wahelt lahti wahelt kinni olema, alles mõne päewa pärast läheb pasandus alalisemaks, üsna wesiüks ja paha haisuliseks, kus juures loom silmanähtawalt kokku kuiwab. Sisu ei ole sugugi olemas, jänu on rohke ja surm on enamiste häda lõpetaja; kui ka mõni neist peaks paranema, siis sünnib see väga pitkamisi. Wasikad suurewad suremalt osalt haiguse esimesel nädalal, kus juures loom tihti paar päewa enne surma kui närtfind ja liigutuswõimetu maas lamab. Ruum, kus niisuguseid haigeid peetakse, tunnistab juba haisu läbi seda.

R o h i t s e m i n e: Liigutus ehk jalutus wabas wärskes õhus, soe puhta õhuga laut, kuiwad puhtad aseme õled ja hea kerge toit olgu rohitsemise alustugid. On arwata, et haigus ema piima wigade põhjusel on sündinud, siis ärgu antagu haigele enam oma ema, waid mõne teise looma piima weega segatult. Selle peale waadates, et haigus ühe looma küllest teise looma külge hakkab, peab selle eest hoolt kantama, et t e r w e i d

wa s i k a i d (ehk ka muid noori loomi) mitte haigetega ühte lauta ehk ruumi ei panda, waid nendele haigetest eemale uus elukoht sisseseatakse. Kui haigus mitte iseäranis rängaste ei alga, siis antagu haigetele esimisel päewal peeneks tõugatud kriiti ja kohwi jahu kolm korda päewas piimaga sisse. Si aita see aga mitte, siis antagu järgmist rohku: Rp. Kresoti puri 2,0, Aq. Laurocerasi, Emuls. Cannabis aa 45,0 M. D. S. kolm korda päewas üks lusika täis sisse, enne seda peab rohi hästi segamine lofsutatud saama. Si peaks ka see weel aitama, siis pruugitagu järgmist rohku: Rp. Tinct. Opii simpl. 2,0, Tinct. Aromat. 15,0, Spirit. aeth. chlor. 4,0, Ol. Meuth. pip. qtt. V M. D. S., iga tund wiis funni kümme tilka korraga sisse anda. Haigete loomade asemel peawad iga päew karboli weega sissepritsitud saama.

VII. Weiste mau-umustus ehk feedmise pundus.

(Omasitis chronica.)

See haigus tuleb kõige rohkem weiste ja kitsede juures ette ja nimetatakse teda ka weel „mälu-kautuseks“. Ta algab enamiste sadakordse limanaha katarriga, mis peagi sealt ka teiste maujagude limanahkade peale edasi läheb, ja tuleb rohkem wanade, noorte ja kõhnade ehk lahjade loomade, kui tugewate ja keskealiste juures toidu puuduliku peeneks närimise ja äritawate ja rikunud toidu söömise läbi ette. Ka tiinus edendab haiguse hakkamist.

M ä r g i d: Mägusmärgid on isu ja määletsemise puudus ja kõwapoole wäljakeited. Pahempoolne tühi mau koht on loomal puudulikust isust tähelepanemata, osalt mausse kinni jäänud toidu, osalt selle hapnemise läbi sünnitatud gaaside mõjul, kaunis täis. Peagi awaldawad endid ka palawiku ja walu märgid: loomal käiwad külmawärinad ja karwad on kohewil, loom hoigab nimelt pitkali olles (mis arwa ette tuleb) ja kriuksutab walu pärast hambaid. Keha üleüldse, nimelt kõhu-alune, on wautuse wasta hell. Kõik liigutused on loomal pitkalised ja waewalised ja tema filmawaadegi awaldab sifemist tumedad walu. Looma soole-wäljakeited on musta karwalised ja kõwad, limased ja werisedki. Sedawiisi kestab haigus neli

kunni wiis päewa, mis peale loom nähtawalt nõrgaks ja tumaks jääb, rohkem pittää armastab olla ja umbes nädal jooksul sureb, kui abi ei saada.

Rohitsemine: Esialgu, kui loom weel toitu wõtab antagu talle häid heinu, wett ja peeneks lõigatud tooreid kaeratohwlid süia ja segatagu tema joogiwesi hapu piima wedelikuga. Tihti nääme haigust selle läbi taganema, — ei sünni aga haiguse teise päewani seda mitte, siis antagu talle warmalt järgmist rohtu: täiskaswanud suure looma tarwis wõtagu ühe pool weerand ($\frac{1}{8}$) naela lehttubakad ja keedetagu seda pooltundi ühe toobi wee sees, kuhu üks nael wiha soola (Bitter Salz, Magnes. sulf.) sisse pannakse, kallatagu siis wedelik peal ära, pigistatagu lehed heaste wälja ja antagu see wedelik, kuni juba tarwilikult jahtanud on, loomale korruga ettewaatlikul lonks aawal sisse. Wäljapoolt wõib ehk peab looma kõht mitu korda päewas kõwa harja ehk õletuusti otsadega kuiwalt ehk weel parem piirituse wõi terpentiniiga niisutatult, karmest ja kõwaste nühkima, mis niihästi naha tegewust edendab kuni ta palawikku alandab. Peale seda peab weel loomale paar korda päewas wilu wee klistiirisi pandama (8—10 toopi korruga).

VIII. Weiste lakkumise ja närimise haigus (Lichnomania)

Seda wiga nääme määlitsejate loomade, nimelt weiste hulgas kõige rohkem ette tulema ja on tema põhjusel rikutu seedmises ja toidu lubjajagude keshwuses otsida. On loom seedmine puudulik, siis püüab loom looduse sunnil kõiktisuga äritawaid asju lakkuda, närida ja allaneelda, et nende äritust läbi oma seedmist elustada, — on aga lubja puudus weel põhjusel, siis nääme looma kõige suurema isuga seinte wahel lubja lakkuma ja iseäranis suurt maiust kontide järele awaldamist nii et loom toidu otsimist ja söömist täiesti kõrwaliseks asjaks jätab ja tundide kaupa kontist otsides ümber luusib, kunni ta ühe leiab ja selle närimist siis uskumata püsimumsuga toimetab. Seda lubja puuduse awaldust nääme maa loomuse järele maa sees iseäralises kohas, kus karja- ja heinamaad kas joo ehk liiwapealne (liiwa nõmmed) on, palju sagedamine ette tulema kui niisugusel maal, kus maapinnal oma tugew osa lubjajagustid sees on. Peale seda nääme seda wiga niisugustel aas

atel rohkem ette tulema, kus Mai kuul ja Juuni kuu esimisel poolel (rohu kasvamise aeg) wähe wihma sadas, maapind kuitoli ja tema lubjaosad mitte niisuguses sulatud olekus ei olnud, kus taim neid enesesse üleswõtta wõis, misläbi taim lubjapolluste poolest waeheks jäi ja loom, kes seda lubjawaest heina talwel sööb, jääb siis oma keha majapidamises ka lubja puudusesse, mille wasta ta siis lubja lahkuma ja konta närima hakkab. Kui warsti abi ei saa, siis jääb loom ifka haiglasemaks ja fiduramaks, nahk läheb kasetohu mooduliseks kõwaks ja paksuks, loom jääb kangeks, liigutusewõimetuks, ja wõib peagi surra.

R o h i t s e m i n e: Wiga on toidu puuduliku oleku läbi sündinud ja peab siis ka nende toiduwigade paranduse läbi paranew olema. Alwaldab ennast see wiga üffi selliwisil, et loomad üleüldse kõiki wõeraid asju närimad ja lahkawad, ilma lubja järele ifeäralist maiust awaldamata, siis antagu loomadele kui wõimalik aru-heinu süia ja jahu antagu neile üsna kuitwalt ette; ühes jahudega antagu iga loomale kaks korda päewas üks leeme lusika täis järgmist pulwert: Rp. Pulv. amar. Jesseni 360,0 D. (Jesseni wiha pulwer). Soogi wee sisse pandagu niisugusele loomale iga ämbri täie wee peale üks napp leeme lusika täis soolahapatust (Salzfäure, Acidum hydrochl.), aga mitte kauem kui neli kuni wiis päewa. Peaks aga loomad ühes sellega lubja puuduse märkisi awaldama, siis antagu neile jahu ja ülewal nimetatud rohu kõrwal weel kaks lusika täit fondi-tuhka päewas sisse.

IX. **Mau ja soolte põletik** (Gastro Enteritis).

Wõlemad haigused tulewad enamiste ühekorraga ette ja läheb mau põletik kergeste soolte ja soolte põletik mau peale. Haigused sünniwad mehanika, keemia ärituste kui ka külmetuste põhjusel, peale seda aga ka weel teiste haiguste tagajärjena. Mehanika wõimude sünnituste seast wõime järgmist nimetada: kõhuseinast läbiulatawad haawad, kõwad löömise hoo- bid, kuffumised, pigistamised j. m. Keemia äritusteks peame halkanud (seenetanud) toitu, kihwtisid rohtusid j. n. e. Aga ka usside läbi wõiwad need haigused sünnitatud saada (Filaria, Eichinorhynchus, Acarus etc.).

M ä r g i d: Suurem osa haiguse märkidest on kõiksugu walu ja palawiku awaldused. Haiged wõtawad hammastega kõigist asjust, puust ja kivist kinni, kiristawad ja kriuksutawad hambaid ja waatawad tihti kõhu ehk tagant keha poole. Siad koerad ja kassid oksendawad sagedaste. Keha on natuke täispuhutud ja katsumiste ja wautamiste wasta wäga hell hingamine on lühikene ja rutuline; nähtawad limanahad on hästi punased ja süda tufsub minutis kahesajakümme kuni sada korda. Haiged loomad seisawad enamiste jalul, on rahutamad, peksawad ja kaabiwad jalgadega, tõmmawad selja küüru ja pakutawad ilmaaegu. Sagedaste on nad ka tuimad ja uimased. Haigus lõpeb enamiste kahesümne nelja kuni neljakümne kahesja tunni jookkul surmaga.

R o h i t s e m i n e: On teada, et haigus kangete ehk kihwtiste rohtude ehk toidu sisse jöömise läbi algas, siis katsutagu niipea kui iial wõimalik selle kehast wälja saamist, ehk kui see wõimata on, tema kehas mõjutumaks tegemist toimetada. Esimise otstarbele jõuame, kui loomale oksendamise ja pasandamise rohtusi sisse anname; oksendusiks antagu weisteles finist silma kivi, üks suhkruerne tera suurune tükk ühe korteri sooja wees sees ärasulatatud, korraga sisse ja kui kümme minuti jookkul oksendus ei alga, siis antagu weel teist korda niisama palju. Sigadele, koerte ja kassidele wõib aga üks põrmukene sisse anda. Hobustele ei tohi iialgi oksendamise rohtu anda, sest oksendamine on hobusele kardetaw. Pasanduse rohuks antagu kui iganes wõimalik niisugusel korral Riitjinuse õli üks kuni poolteist naela korraga sisse. Rangeid ehk kihwtiseid asju loomale sees wõib kahel wiisil püüda mõjutumaks teha: esiteks selle läbi, et loomale õlised ja limaseid rohtusid (munawalget, linaseemne lima j. n. e.), mis selle kardetawa rohu ehk asja selle wiisil ära segawad ja oma sisse wõtawad, et ta limanahast eemale hoitud saab ja sell moel mõjudusele ei jõua. Peale seda wõib weel, kui selle kardetawa keha keemialik loomus tutaw on, keemia teel teda mõjuduse wõimetuks teha. On loom kui-dagi wiisi ühte kanget hapatust sisse saanud, siis antagu talle wõimalikult ruttu kriiti, lubja wett ehk lehelist sisse; ka õli ei ole sell korral laita. On aga loom ühte kanget Alkali (seebikivi, põletaw-kaali j. n. e.) sisse saanud, siis antagu talle warmalt midagi haput (äädikat) peale, ehk aga ka rohkest

linaseemne lima ja peale seda keha tühendawaid rohtusi, nagu wihha=soola ehk glauber=soola üks nael korraga. Suurt rõhku pandagu selle haiguse rohitsemises wälimiste rohtude peale. Rõhtu pritsitagu terpentini ja stinkpiiritusega (mõlemaid ühe wõrra) sisse, mäsfitagu peale seda soojad tekid ümber ja pandagu wõimalikult rohkete (iga kahe tunni järele kümme toopi) külma wee klistiirisi. Kui selle paranduse wiisiga haigus mitte ei näita pöörama, siis katsutagu weel Baldriani ehk Arnika theed, weini ja liikwad.

X. Rõhu koopa sifemise naha põletik (Peritonitis).

See haigus tuleb enamiste endise haigusega ühes ehk selle sünnitusel ette, võib aga siiski ka iseenesest ehk üksi külmetuste, kõhu seinte haawamiste ja mitmesuguste usside läbi (Pentastoma denticulatum, Filaria papilosa etc.) sünnitatud saada.

M ä r g i d : Tema kestuse aeg on väga mitmesugune. Tuleb ta pitkalises wormis ette, siis on ta ifka enamiste ühe teise kõhukoopa organi põletiku tagajärg ja awaldab ennast peagi kõhukoopa weetõbe märkidega, — ägedas wormis näame tutawate walu ja palawiku märkide (kõrgem keha soojus, lühikene hingamine, kõwa ja wäikese munaline sõnik, ägedam were tufsumine j. n. e.) kõrwal weel iseäralisi kindlaid tundemärkisiid : loom seisab kunni surmani jalul ja ühe paiga peal ; iga liigutus sünnib waluwaldustega ja ettewaatlikult ; pigistust ehk wautust kõhu peale ei kannata loom sugugi, waid püiab igal wiisil selle eest ennast hoida ja kaitseda.

R o h i t s e m i n e : Pea asi rohitsemises on, et kõhukoopasse koguw wesi omais töusmises takistatud ja keelatud saaks, mille otstarbele järgmiste rohtude sisseandmise läbi püüame : Rp. Pulv. Fol. Digital. 1,0 D. tal. dos. Nr. XV. Loomale antagu igal hommikul ja õhtul üks niisugune pulwer ühe pentäie kadaka marja jahude ja sellesama wõrra ruki jahude ja weega pudru paksumiseks tehtud sisse. Peaks palawik väga kõrgele minema, siis jätatagu selle rohu hulka weel iga kord kaks trahmi (apteegi kaal) Antifebrini ja pandagu loomale päewas paar korda külma wee klistiirisi neli kunni kus toopi korraga. Wäljapoolt määratagu kõhtu iga päew üks kord Todtinkturiga,

mäsfitagu peale seda üks niiske lina selle ümber ja katetagu sooja willase tekiga tihedalt ja kõwaste kinni. Ka siin ei wõi ma loomatohtri appikutsumist meelde tuletamata ja soowitamata jätta.

XI. Kõhu walu, tiirud ülewal, hobuse umuksus.

(Colica, Gastralgia, Enteralgia etc.)

Selle nimega nimetatakse kõiki kõhus ja sooltes olevate haiguste läbi sünnitatud waluawaldusi, kuhu juurde weel enamiste umuksus on teffinud.

Haigust sünnitawate mõjude järele jagatakse teda järgmiste liikidesse: 1) liig söömise- ja umuksus kõhuwalu, 2) ajutine kõhuwalu, 3) jookswalik ehk kramplit kõhuwalu ja 4) pitkaline kõhuwalu. See haigus tuleb kõige rohkem hobuste juures nende iseäralise mauehituse põhjusel ette, mis loomal kahjuliku ja sardi toidu wäljaoksendamist wõimatuks teeb.

M ä r g i d: Suurem osa haiguse märkidest on mitmesugused waluawaldused. Loom astub häkitselt sööma juurest tagasi, sirutab ja ringutab ennast, kraabib jalgadega, waatab tagasipoole (kõhu poole). Läheb haigus rängemaks, siis näame sedamööda ka rahutust ja waluawaldusi kasvama; loom wiskab ehk heidab tihti pitkali, püherdab ja aeleb natukene maas, peksab jalgadega ja kargab jälle üles. Pitkali wiskamine sünnib otsa ettewaatlikult, pärastpoole aga hoolimata; tihti jääb haige ristfelite maha ehk istub koera wiisil tagumise otsa peal. Sga niisuguse haiguse jooksul näitab loomal ka waluta filmapillkusi olema, — mida tihedamine need ilmuwad ja mida kauem nad kestawad, seda rohkem wõib paranemise peale loota. Reha wälimine soojus on muutew, siiski on jalad ja kõrwad enamiste külmad; sagedaste näame haigeid ka külma higi higistama. Sängamine läheb haiguse jooksul raskemaks, weresooned ja südatuksumad wiis kinni kuuskümmend korda minutis. Reha wäljaheited, niihästi sõnik kui kusi, on suuremalt osalt takistatud (kust ka haigus omale nime „kusi kinni“ on saanud). Kui ka enamiste haiguse ajal loom mitte täis ei paista olema, siis sünnib see surma eele, kus juures loomad hirmsas walus hambaid kiristawad, mokadega mängiwad ja oma näu moodu muudawad, (Facies Hyppocratica). Tihti näame looma enne surma

wagusamaks ja nagu paremaõs jääma, ilma et ta sõnikud wälja oleks heitnud ja soonte tufsumine täiemaks ja pikkalise- maks läinud ja ilma et loom seal juures suuremad wirkust ehk terasust awaldaks — see nähtaw paranemine on petlik ja wõib teda ainult lähenewa surma märgiks pidada. Paranemise märke on sagedamad ja pikkemad walu wahed, e.rohke peeretus, teha wäljakeited ja rõõmsam ja terasem waad

Rohitsemine: Kolm nõuet on selle haiguse juures täita: 1) teha wäljakeiteid edendada ehk looma wedelale ajada, 2) walu waigistada ja 3) mau ja soolte põletiku sündimise wasta wõidelda. Haige loom pandagu esmalt ühe tühja ja pehme ruumi sisse, kus ta iseenele ega teiste loomadele wiga ei saa teha ja kaitatagu teda seal niikaua kui ta aga jahul seisab. Wälimiseks rohuks pruugitagu kui wõimalik sinepid, weega wedelaks pudruks tehtud, millega mõlemad küljed sisse määratakse ja sooja willase riide ehk tekiga finni kaetakse. Ka piritust ja terpentini popleks segatud wõib külgede sisseäärimiseks pruukida, mispeale aga looma ifka õlenuustikutega kõwaste nõhkima ja sooja riidega finni katma peab. Umukuse kui ka sifemise põletiku wasta on külma wee klistiir kohane, aga ifka vähemalt kahelja kunni kaksteifkümmeend toopi korraga. Iseäranis hea on rõõsa piima klistiir liikwaga (Aether sulf.); kolme toobi rõõsa piima sisse pannakse kaks kunni kolm lusika täit liikwad. Peale seda on ka weel tubaka klistiir wäga hea; põlewa piibu pits pistetakse hobusele tagant sisse ja puhutakse pealt piibule sisse, misläbi suits sunnitud saab piibuwart mööda parakasse tungima. Sifemisteks rohtudeks tarwitatagu kõhtu lahtitegewaid rohtusi, milledest järgmine iseäranis soowitaw on: Rp. Far. Sec., Aloes lucid. pulv., Sapon. viridis aa 45,0 M. D. S. ühekorraga sisse anda. Nende puudusel wõetagu ligi pool kortrit liikwad ja antagu poole toobi linaseemne limaga sisse. Uuemal ajal on üks rohi pruugitaw (Pilocarpinum muriat), keda aga ühe iseäralise pritsifefega naha alla liha sisse pritsitakse ja mis enamiste ifka peab aitama.

1. Liigsoõmise ja umukuse kõhwalu. See wiga tuleb nimelt hobuste ja weiste juures ette ja awaldab ennast wiimaste juures puhutuse ehk täisajamisega. Kõige rohkem näame seda hobuste juures peale rikatud wilja söõmise

ka hea wilja üleliigse söömise, kliide ja õlle raba läbi sündima; aga ka muu rifutud ja hallitanud toit võib niihästi hobuste kui ka weiste juures wiga sünnitada. Peale nende põhjuste tuleb haigus weel soolte usfideest, kes tihti mäsomoodulises feras soole täieste äratäidawad ja sellwiisil sees olewa toidu kraami tee eest kinni panewad, ja ka sisekonnas olewate suuremate kaswajate wautuse ehk pigistuse läbi.

M ä r g i d: Pea tundemärgid on tutawad waluawaldused ja umukfus. Mõni kord juhtub ka, et loom pisut sõnikud wäljajaidab, aga see ei tähenda enamiste midagi, — see natufene tuli tagant poolt umukfuse ehk kiinnist kohta. — Weiste umukfuses awaldawad loomad enamiste üksi esimisel päewal walu, mispeale nad palju paremad wälja näawad, aga ei söö ega määlitse, kurwalt seisawad, nõrgaks jääwad ja kuue kurni kahesandama päewa sees surewad. On nimelt usfid haiguse sünnitajad, siis tuleb tihti ette, et korraga loomal kõht lahti läheb (kus juures enamiste ikka ussa nähtawale tuleb) ja loom pool ehk ka terve päew pealt näha usna terve on — korraga aga uueste haigeks jääb. Sell põhjusel sündinud haigus kestab tihti kuus kurni kümme päewa. Umukfuse kõhuwalu on nimelt hobuste juures väga kardetaw; niipea kui kõhus mürinad ja kolinad kuulda on, võib paranemise peale loota.

Rohitsemine: Kui iganes wõimalik, siis katsutagu ehiteks õlised rohtusi anda, nagu Riitsinuse õli üks nael poole toobi linaseemne limaga palawalt sisse anda: kui see ei aita (tunni aja pärast seedmise häälesi kuuldawal ei ole), siis katsutagu üleüldises õpetuses nimetatud esimest rohtu, kuhu weel järgmist juure võib lisada: Rp. Hydrarg. chlorati 4,0, ja siis ühekorraga sisse anda. Üle kolme ehk nelja rohu ei pea üleüldse mitte sisse antama, sest muidu võiks ette tulla, et loom üleliigsetest rohtudest häda saab. Peale seda argu unustatagu üleüldises õpetuses nimetatud wälimisi rohtusi, soojust ja kõhu triikimist, katsumata.

2. **P u h u t u s k õ h u w a l u** (Colica flatulenta, Tympanitis) saab nimelt gaasifi sünnitawatest toitudest alustust. Gaaside sünnitus tuleb nimelt toidu hapnemisest ja waluawaldused gaaside läbi põnewile aetud mau ja soolte närwide pigistusest. Kõige rohkem näame seda wiga hobustele ruki ja odra söömisest tulema, nimelt kui wili wärskelt kuimatatud oli, loo-

male peale söömist warsti juua anti ja raske wau ehk sõidu tarwis pruugiti, — weisfed saawad kõige ennem teda lihawa, niiske ja gipsitud noorest härjapeast ehk selle ädalast ja ärmatanud orasse söömisest, aga ka kõik muud hallitanud ja rikunud toidud wõiwad niihästi hobusel kui weisfel seda wiga sünnitada.

M ä r g i d: Esimine ja ülem tundemärk on siin looma täisminemine; tihti, nimelt kergete wigade juures, näame looma tunni ehk rohkemgi täis olema, ilma et muud haiguse ehk walumärgid endid awaldaks, kuna teine kord puhutus ruttu edeneb ja haiguse märgid peagi suure ägedusega ennast ilmutawad. Looma tähemus tõuseb üle puusa kontide ja üle seljagi, pikkali heitmine sünnib ettewaatlikult, üksi kanges walus hoolimatalt, hingamine on lühikene ja raske ja ei saa mitte üksi läbi nina waid ka juu abil toimetatud. Silm on pungis, waade kõhukund, külm higistus, tuikumine ja uimastus on surma eesmärgid. Weiste juures näame nimelt talwel pikkalist puhutust ette tulema, kus juures haigus wähem ägedust awaldab, aga tihti paar nädalad ja rohkemgi selle eest kestab.

R o h i t s e m i n e: Rohitsemise püie on siin üleliigset õhusünnitust takistada ja oledad õhku keemialikult kõita ehk ära kautada, nii kui ka soolte liigutustegemust edendada, et üleliigne õhk loomulikult teel kehast wälja aetud saaks. Wäljapoolt rohitsemiseks ei wõi siin muud teha, kui aga alaliselt looma tagant keha kõhtu külma weega kasta ja ettewaatlikult kõwaste triikida ehk sõtkuda. Siseseandmise rohtudeks tarwitatagu teiste puudusel wärsked lubja ehk tuha lehelist ja wärsket puusöö pulwert; stinkpiiritust antagu üks kuni kaks lusika täit korteri weega igas tunnis loomale sisse ja kui wõimalik järgmist rohtu: Natrium subsulfor. 60,0 weega sisse anda ja poole tunni pärast weel üks kord, aga pool vähem kui enne. Soowitaw on, et kõigi nende rohtudega ka natukene (30—50 tilka) Kreosoti üks kord sisse antakse. Soolt äritatakse elawama liigutusele fibula, mädarõika, kõõmli ja kadaka marjade sisseandmise läbi. Pikkalise puhutuse juures waadatagu hoolega järele, et wiga mitte korraga hädaohtlikule kõrgusele ei tõuse ja antagu loomale ühel päewal stinkpiiritust, teisel päewal soolahapatust (pool lusika täis korteri weega), kolmandamal päewal Kreosoti j. n. e., aga mitte ühte rohtu mitu

päewa. Vähe puhutus kardetawaks, siis ärgu oodatagu troa-
kari ehk tühendustoru tarwitamisega, mida weistele pahema
poole tühja mau ehk tühemuse keskpaika nõnda sisse lüüakse, et
toru ots mitte otse loomast läbi teise külje poole ei lähe, waid
enam edasipoole ehk poolpöigiti juhitud saab — hobustele
lüüakse see ora ehk toru naba kõrwaft sisse. Pittkalisel puhutu-
ses ja peale haiguse pananemist antagu loomale ettewaatlikult,
w ä h e j a h e a d r i k u m a t a t o i t u.

3. Jookswalik ehk kramplik kõhuwalu käib
enamiſte ifka ajuti ja tihti suure ägedusega, kus juures mingi-
sugust nähtawad põhjust ei leita. Iseäranis tihti näame teda
elektri awaldustega ühendatud ilmade muudatuste ajal ette tulema
ja nendega ka ühes kaduma. Aga ka sügijetel niisketel ilmadel
näame teda peale kauem kestawate külmetuste ilmuma ja saab
teda sellepärast ka jookswalikuks ehk sellesarnaseks haigusseks
peetud ja nimetatud.

Märgid: Märkide seas ei ole ühte ainukeſt, mille peale
tuetades haigust närwlikuks ehk jookswalikuks wõiks nimetada,
üksi waluawaldus ilma umuksuse, ilma sifemise põletiku, ilma
puhutuste, üleüldse ilma kõige muude sarnaste haiguste märki-
deta annab meile selleks õigust.

Rohitsemine: Soojuse ja wälimiste naha ärituste
peale rajame selle haiguse rohitsemise. Soojust sünnitame jälle
tutawa niiske lina ümber kõhu panemise ja willaste tekidega
hoolsa kinnitamise läbi, ja naha äritusteks pruugitagu tuta-
waid kangemaid rohtusi, nagu piiritus, terpentin j. n. e. Sise-
mateks rohtudeks antakse üksi waluwähendawaid ja uimastawaid,
nagu liikwad pool korterid poole toobi rõõsa piimaga sisse
anda; peale seda on weel järgmine rohi iseäranis soowitaw:
Rp. Cocaini muriat. gr. VI D. S. ühe korteri sooja weega ära
sulatada ja korruga hobusele sisse anda.

4. Pittkaline ehk ajuti kõhuwalu (Colica
periodica). See wiga tuleb enamiſte üsna wanade loomade,
kes oma toitu ei jõua õieti ära närida ja seedida, ja nimelt
krooksjate ehk künanärijate ehk „kuuw kont kurgus“ hobuste
juures ette, kus ta tihti kaks nädalad ja kauem kestab. Tema
rohitsemise peatingimine on haigust sünnitawa
põhjuste edasimõjumist keelda ja nähtawate karde-
tawate awalduste wasta sõdida.

5. Soojatõbelik kõhuvalu (Colica diph.) avaldab ennast pea palawa pea külma naha, tuikawa kõnni kui ka tagumise otsa alwatuse ja werise sõniku läbi (muidugi mõista on tutawad waluawaldawad märgid ka siin enam ehk vähem nähtawal). Peale seda on mitmesugused teha paistetused ja wenimust weri otjuseandwad märgid selles haiguses. Rohkude hulgaft wõib siin nimelt karboli, kreosoti, terpentini (kaks lusika täit) ja kampruspiiritust (pool kortrid korraga) soowitada.

XII. Kõhu weetõbi (Hydrops ascites).

Selle nimega nimetame seda olekut, kus loomale, ilma nähtawalt haige olemata, kõhu koopa wett kogub ja mille põhjuselks were wead, nimelt üleliig wesiine weri on. Haigus tuleb kõige rohkem koerte, lammaste ja weiste juures mitmesuguste sisekonna organide pitkaliste haiguslikude olekute põhjusel ette.

Märgid: Minumane tähtjas märk on kõhu suuremaks minemine, kus juures wea alguses suurendus ja laiendus alt peale hakkab, mis läbi kõht kui pooltühi rippuw kott wälja näab. Kui loom järsku eestotsast kõrgemale tõuseb kui tagant, siis wõib wee tagasti jooksmise solinad selgeste kuulda, mis peale ka kõhu worm ennast niiviisi on muutnud, et kõige laiem kõht taga kubemete juures on. Esiwalgu töötawad kõik organid weel täielikult, aga peagi näame sõõma iju wähenema, sõnik jääb walfjamaks, loom läheb tafasemaks, nõrgemaks ja lahjaks, piima anne kaub üsna ära, loomad ägawad ja oigawad sõõma järele ja hingawad raskest. Haigus kestab mitu kuud ja terve aastagi.

Parane mist edendab kuitw ja hea toit ja rohke teha liigutus. Rohkemine on siin wõimata.

XIII. Mafja põletik (Hepatitis).

See haigus on niihästi oma loomu kui ka kestuse aja järele kahe sugune — pealiskaudne (Hep. superficiales), sügawale ehk sifusse minew (Hep. parenchymatosa) ja aja järele äge ehk pitkaline — ta wõib niihästi sifemiste, werejooksu takistawate wõimude mõjul kui ka mitmesuguste usside läbi

sünnitatud saada (*Pentastama denticulatum*, *Eichinocoëcus polymorph.*, *Distomum*). Aga ka sapisoont mööda maksasse rändanud võerad asjad kui ka sapist enesest sündinud sapikivid võivad maksa põletiku sünnitada.

M ä r g i d : Kange palawi, seedmise wead ja kõhuvalu awaldujed on selle haiguse peamärgid, kus juures hingamine lühikene ja äge, loom väsinud, tuim ja uimane, isuta, janu-
taw ja pool umuksuses on. Külje kontide otsade kohta rinnakondi taha juhitud wautused näitawad loomale suurt valu te-
gema. Ühendab ennast maksa põletik kõhu sisemise naha põle-
tikuga, siis tuleb suure nõrkuse järele peagi surm. Haigus
kestab üks kuni kaks nädalad — jääb ta aga pittalijeks, siis
kestab ta tihti aasta ja rohkemgi, mill ajal peale alaliste seed-
mise wigade wiimati lahjenemine ja nõrkus, kollas- ja weetõbi
loomu suretawad.

Rohitsemine: Väljapoolt määritagu rinnakondi ta-
gust tutawate kangete rohtudega (terpentin, stinkpiiritus, kauta-
riidi salw j. n. e.). Toit olgu wärske, rammus ja kergeste
seediw. Sisemine rohitsemine peab haiguse märkide järele
olema, kas umuksuse ehk palawiku wasta j. n. e.; peale seda
peab, kui wett kõhus on, olgu kas rohtude waral: Rp. Calo-
mel 4,0, kadaka marjade, köömlite j. n. e. ehk ka wee wälja
lastmise läbi ärakautada püütama.

XIV. **Maksa lütita haigus** (*Distomatosis hepatica*).

See haigus tuleb weiste ja iseäranis rohkestel lammaste
juures sealäbi ette, et loom nimelt wehstel aastatel ja mada-
latel maadel ühe looma (*Distomum hepaticum* ja *lauceolatum*)
mune omale sisse sööb; seedmise läbi saab selle sisesöödud looma
foor ümbert ära häwitatud ja pisufene loom elab nüüd wabalt
sooles, kust ta wististe läbi sapisoone maksasse peaseb ja siin
maksa laialistes sapisoontes elutseb ja kasvab. Loom sööb wõi
joob neid mune omale umbes Augusti kuus sisse ja üks kuni
kolm kuud peale seda awaldawad ennast esimised haiguse märgid.

M ä r g i d : Haigus awaldab ennast niisamasuguste märki-
dega nagu maksa põletik. Talwel ja kewade poole näame üht
ehk teist looma lühikese aja sees seedmise puudusega waewlema,
kus juures ühes ja teises kohas wehised paistetused nähtawale

tulewad, kunni wiimaks kõhu weetõbi, isupuudus ja lahjenedmine loomale lõpetust teewad. Oli aga haigus nõrk, siis näame ka mõndagi looma temast paranema, mis aga mitu kuud kestab, enne kui täieline terwis kätte jõuab. Noored ja üleüldse nõrgad loomad jääwad ennem ja raske mine haigeks, kui wanad ja tugewad. Täielist aru sellest haigusest võib üffi looma lõhki lõikamise ja maksja soonte hoolja läbikatsumise läbi saada.

R o h i t j e m i n e: Haigust on wist rohtude abil ilmwoimata parandada, seda suurema hoolega peab siis selle eest hoolitsutama, et loomad teda ei saaksigi, mis tarwis, kui iganes woimalik, karjamaa wejiseid kohte kraawide läbi kuiwatada katsutagu, ja kui see woimata on, siis wähemalt selle eest muretseada, et loomad niisugustes kohtadesse ei saaks lastud, kus seisaw sant wesi on. Anumane abi mida anda võib, on loomade tugewa ja hea toiduga söötmine. Kui siiski tahetaks mõnda rohtu sisse anda, siis wõetagu suurte loomadele kaks kunnini neli ja weikeste tarwis rohke pool lusika täis bentfii korderi ehk (lammaste tarwis) pool linaseemne limaga ja antagu nii palju kaks kunnini kolm korda päewas. Ka kadaka marja jahu antagu muude jahudega segatult araswoomiseks rohkeste ette.

XV. Põrna wead

tulewad kõige rohkem hobuste ja weiste juures mitmesuguste sifemiste werejooksu takistuste kui ka hakkawate haiguste saatusel põrna paistetuse näul ette. Paistetus võib määratu suureks minna, nii et hobuse ehk weisse põrn kakskümmend kunnini kuuskümmend naela raskeks läheb. Haigusest on erainimesel raske arusaada, sest wälimiste haiguste märkide arw on pisufene ja tähtsusetu, sest et were waejus, nõrkus ja raske hingamine ka muude wigade läbi woiwad sünnitatud saada. Segi ägedast põrna põletikust on pealtwaadates raske arusaada, sest palawik, isu ja seedmise puudus, weetõbelikud paistetused, nõrkus ja uimastus woiwad ka siin muude haiguste läbi sünnitatud saada.

R o h i t j e m i n e on siin väga kahtlane, võib aga kõhualuse kangete rohtudega määrimist, palawiku wastaste ja kõhu lahti tegewate rohtude sisseandmist proowida.

XVI. Berli haigus ehk weiſte tiiskus.

(Cachexia tuberculosa, Tuberculosis, Morgarosis).

See haigus algab kõhu ja rinna ſisemise naha paigutise äritusega, mille tagajärjena pifufesed ſoolatiüüka moodulised kaſwajad ilmuvad, mis ennast ifka suurendawad ja wiimati tropi ja panga kaupa nagu ſõſtra ehk wiinamarja kobarad wäljanääwad. Niisugused marjakesed ripuvad enamiste ühe lühikese warrefese otsas ja tihti kaſwawad need marjad (perlid) kofku, mis juures nende ſisemised osad pakſu mäda kunni juustu mooduliseks lähewad. Siit wõiwad wäikesed osakesed kehaſse rännata, kuſagil (nimelt rahude ehk iirude ſees) parajal kohal ſeiſma jääda ja uut koloniid ehk aſutust rajada. Sellwiſil wõib ka iga organ nimetatud kaſwajate aſupaigaks ſaada.

M ä r g i d: Nagu nägime, wõiwad peaaegu kõik organid ſeda haigust ſaada, ja ſedamööda, miſjugune organ ehk ſelle oſa nimelt rohkem wigastatud on, nääme ka üht ehk teiſt ehk ka mitu organi korraga oma tegewuſe taſiſtuſi awaldata, ja et kõikjugu haigufe märgid ſellwiſil nähtawale wõiwad tulla, taſiſtab wäga aruſaamiſt ehk teeb ſeda wõimatumaſ ja alles lõhkiſõikamine wõib õiged otſuſt anda. Tähtſuſt haigufe tunniseks on ka weel kõriſõlme ja kaelarahuſe pitkalisel ja põletikuta paistetufeſ; aga ka lühikene kerge kõha, ſeedmiſe wigade ajalised awalduſed, kõhewil klantsita karw, iga kuune pulli otſimine ja ka enneaegne loomine on enam ehk wähem kindlad haigufe märgid, mis ajajookſul looma põdema, kuirama ja äraſurema ſunnivad *).

R o h i t ſ e m i n e: Haigufe parandamine on ilmwõimata, miſpärast ſeda suurema hoolega tema haſkamift peab ärakeelda püütama. Üli ſuur on ſelle haigufe tähtjuſ juba nende kaſjude läbi, mis ta karja ſeas ſünnitab. Mõtleme aga ka weel ſelle peale, et haigus looma külleſt inimeſe külge wõib hakata ja ſiin niſjamaſugust tiiskusufe ſarnast haigust põhjendada, ſiis peame tunniſtama, et iga inimeſeſugu sõbra kohuſ on kõige abinõudega tema häwitust toimetada, haiged

*) Haigus on wiſt ühe looma külleſt teiſe külge kõrwu ehk ligiſtilu ſeiſmiſe kui ka ſiſtustoimetufe teel haſkaw; aga ka kõik haigete wanemad waſtkad kannawad haigufe idu oma ſees, mis omal ajal nähtawate märkidega kui täieline haigus ennast awaldata. Niſjama wõiwad terwed waſtkad haigete lehmade piimaga eneſtele wigata ſiſje ſaada.

loomad tarwitusest väljajehita, nende lehm-wastkad karja seast ärahäwitada ja pullid ära kohitseda, nuumata ja tapmise tarwis äramüia. On arvata, et kõik kari selles haiguses on, siis häwitatagu ta ära ja muretsetagu uus ja terve asemele. Nimelt ettemaatslik oldagu haigete ehk kahtluse aluste loomade piimaga — seda ärgu tarwitatagu kuhugile rõõsalt ja ilma keetmata; üffi keetmine ja tubli hapendamine häwitawad tema haigust sünnitawat wõimu.

e) Kuseriistade haigused.

I. Neerude üleliig weri

tuleb kõige rohkem hobuste juures ette ja ei ole midagi muud, kui ühe ärituse sunnil sünnitatud neeru weresoonte üleliig weriga täitmine, kus juures sooned nii kõwaste täis wõiwad minna et nad lõhkewad ja weri neeru kusejoontesse peaseb, siit põiesse ja sealt välja jookseb. Äritused, mis nimetatud wiga wõiwad sünnitada, on tihti mitmesugused südame, maksja ja werejooksu takistawad wead ja palju hakkawaid werehaigusi (soetöbi, põrna põletik, hullu haigus, tiiskus) ja mitmed ussid (Echinococcus, Strongylus etc.).

M ä r g i d: Kusmise takistused, kange ja tuikuw käik ja neerude kohaft pigistuse wasta helluse awaldused on selle haiguse tähtsamad märgid, kus juures tihti kust rohkem nähtawale tuleb kui loomulikult seda sünnib ja kusi enamiste punane ja werine on.

R o h i t s e m i n e: Väljapoolt wõib niihästi jää haige koha peal pidamise kui ka selle koha kangete rohtudega määramise läbi haiguse wasta töötada. Sisewõetawate rohtude seast on nimelt kanepi seemned tähelepanemise wäärt; neid antagu kaks korda päewas üks pool korterit kohwiveskiga peeneks jahwatatud ehk ka peeneks tõugatult ja niisama palju ruki jahudega ärasegatud pudru pakjuselt sisse. Iseäranis suurt abi wõib külmade klistiiride läbi loota. Toit olgu wärske ja kergeste seedim.

II. Punast kusemine, vere kusemine, punase haigus.

(Haematuria.)

See haigus võib mitmesuguste põhjuste läbi sünnitatud saada, millest suurem osa „neeru liig vere“ märkide hulgas juba nimetatud saiwad. Siin katsume neid põhjusti kätte saada, mis kowadel ja suwel jeda haigust laialiseks sünnitawad, nii et ühes karjas mitu looma korraga ehk lühikese ajaga ühe teise järele haigeks jääwad. Tingimata on selle haiguse põhjustel toidus ehk rohtudes leida, — olgu see, et mõni rohi sell (die-) ajal oma olluSte waral niisugust mõju looma kohta awaldab, mis läbi see haigus sünnitatud saab, ehk ka on sell ajal mõnes kohas rohu peal sarnased putukad või haiguse idud olemas, mis rohuga sisse söödud saawad ja oma mõju sellwiisil awaldawad. Wirumaal, kus jeda haigust mõnes kohas õige rohkestes ette tuleb, võib selgeste näha, et loomad teda ühe iseäralise koha pealt karjamaalt saawad. Niisuguseid kohtasi tunnawad inimesed ja hoitakse haiguse ajal loomi nende kohtade peale minemast, ja kui see ka lord kogemata sünnib et kari teatawate kohtade peale peaseb, siis on ikka kolmandamal ehk neljandamal päewal mõni loom haige. Niisuguseid kohte tuntakse nimelt Kuniwere, Selja ja Edise mõisa karjamaadel selgeste.

M ä r g i d : Ülem ja tähtsam märk on kuse puna, mis tihti weripunane ehk mustakas pruun ja weniw on. Kusemise juures awaldawad loomad tihti walu ja on selja pealt neerude kohalt katsumise wasta wäga hellad. Peagi kaub sööma isu enam ja enam ja kasvab jänu sellsamal mõõdul, sest jääb enamiste haiguse hakatusel koke kinni; arwa aga algab haigus ka pasandusega ja asub umuksus alles pärast poole; loom jääb nõrgaks, palawik tõuseb kuni 40 ja 41 kraadini ja loom sureb haiguse neljandamal kuni kahesandamal päewal. Mõnikord on seal juures nimelt seedmise riistad iseäranis rängaste haiged ja tuleb ka ette, et loom siis mitte algushaigusesse ei sure, waid koguni 7—10 päewa peale selle paranemist weel elab ja siis peaaju werepuuduse märkidega sureb.

R o h i t s e m i n e : Sedamööda kuida haigus, kas tihemalt ehk arwemalt, ette tuleb, on ka rahwa seas tema rohitsemine enam ehk wähem tutaw, ja igal korral leiame ollendrid, walitsejaid j. m., kes igauks omal wiisil jeda haigust rohitse-

mad ja igaiüks ka arwab, oma rohtsemise wiisi kõige parema olewad. See tuleb nimelt sellest, et haigus mõnes kohas küll ka ette tuleb, aga ikka nii kerge on, et üksi toidu muudatus ja rohud teda peagi parandawad. Tuleb aga mõnel aastal haigus iseäranis rängalt ette, siis ei aita need rohud midagi ja sünnitawad, et neid rohkem ja kauem kui muidu antakse, surmawat umukust; sest rohud, mida haiguse wasta pruugitakse, on enamiste kõik kas hapatused, tšingist ja tinast walmistatud, ehk ka Gallbanum, ja need rohud on kõik umukuse sünnitajad, mis seda kergemine täide läheb, kui loodus iseenesest juba seda püüet awal dab. Zoomad, mis selle rohtsemise kätte surewad, on suuremalt osalt kõik umukuse furnud. — Sellepärast peame niijugusid rohtusi muretsema mis ühes punase wasta on, aga ka mitte umukust ei sünnita. Minu arwates võib seda haigust küll ilma rohtude sisseandmata üksi õige toidu muutmise ja nimelt külmade klistiiride waral parandada. On haigus juba teatawal, siis waadatagu iga homiku karjaajas peale loomade ülesajamist hoolega järele mis karwa kellegi kusi on, et haigus mitte wanaks ei lähe, enne kui teda weel on aratuntud. On keegi loom selle poolest haige, siis jäatagu ta koju, aga argu antagu talle miski hinna eest heinu ehk muud kuiwa toitu, mis tema kerge wärskte rohuga araharjunud kõhu tõeste kinni paneks, waid muretsetatagu talle wärsket rohtu ette, ehk weel parem, kui teda põllu ja kraawide kallastelt ise süia lastakse. Soogi wesi olgu puhas ja wilmu ja pandagu iga ämbri täie peale üks pool lusika täis soola hapatust sisse. Külma wee klistiirisi pandagu aga iga kolme kummi nelja tunni järele kolm kummi neli toopi sest seeläbi saab pärakas külma weega täidetud ja jahutab otsekohele puutumise läbi neerusid ja sünnib neid kofkutõmmamisele, mis läbi werel wõimata on neerusoontest läbi kuseesse peaseda. Kui kellegi jarnast klistiiri pritsi ei peaks olema, millega sell-wiisil loomale wett sisse pritsida võib, siis katjutagu seda pitka kaelaga pudeliga toimetada. Ja kui ka see ei peaks milgil kumbel lorda minema, siis kallatagu loomale wõimalikult tihti külma wett neerude kohta selga, mis kummi looma külmetama hakkamiseni võib tehtud saada ja lühikese wahetpidamise järele jälle uueste tuleb toimetada, — muidugi teada ja arusaadaw on, et see nii kergeste ei wõi mõjuda kui klistiiride panemine. Tahetakse aga ka rohtu sisse anda, sisse wõetagu selleks järg-

mift: Rp. Pulv. Aluminis cr., Pulv. rad. Torment. aa 90,0, Magn. sulfurici 720,0 M. D. S., kolm korda päewas iga kord kolm funni neli lusika täit korraga, jahu ja weega pudru pa-
 juseks tehtud. Wärske rohu kõrwal antagu weel haigele iga päew paar toopi kaera jahu. Niisuguse rohitsemisega peab küll surm selle haiguse läbi wäga arwa ette tulema.

III. Neerude põletik (Nephritis).

Seda haigust sünnitawad enamiste põrutused ja pigistused hüpamiste ja raskete koormate wedamiste juures, peale seda ka külmetused, mitmesugused usfid (Strongylus gigas, Cysticercus tenuicollis etc.) ja mõned kanged rohud; aga ka mitmete teiste haiguste saatusel näame neerude põletiku ilmuma, nagu: südame haiguse, perli haiguse, jookswa j. n. e. On üks neer haige ja tegewuse wõimetu, siis näame esiotja weetõbe märkisi ette tulema, kunni teine terwe neer harineb ka haige neeru kohusid oma peale wõtta ja täita. Mõlemate neerude tegewuse wõimetus tapab ruttu looma.

Märgid: Haigus hakkab ikka palawikuga, kus juures loom raskete hingab; ka unuksus asub pea nähtawale. Käif on lonkiw, kange ja nähtawalt walus, kus juures haige poole tagumine jalg lonkab ja teda wedades edasi tõstetakse. Seistes hoiab loom tagumised jalad enamiste laiale ja natukene tagasi. Selja pealt neerude kohalt katsumise ehk pigistamise wasta on haiged isearanis hellad ja wõib neid sealt kunni mahagi pigistada. Haige seisab enamiste jalul ja pitkalt heitmine ja üles-
 tõusmine sünnib seal juures tuntawa walu pärast kartlikult ja ettewaatliselt. Kuski läheb haiguse kestusel ikka punasemaks ja tihti ka weriseks. Enamiste paraneb wiga ühe nädala jooksul — wõib aga ka, kui palawik ja kõif haiguse märgid tõusewad, neeru surma ehk „brandi“ läbi haiguse teisel nädalal looma surmaga lõpeda. Rohkem loomi surewad sellesse haigusesse kui terweks saawad.

Rohitsemine: Rohitsemiseks pruugitagu neidsamu, keda neeru „liig were“ juures õpetasime; külmad klistiirid ja kange rohtudega selja pealt (neerude kohalt) määrimine olgu ka siin rohitsamise pea tugid. Niipea kui näha on, et nõrkus järsku suureks läheb, siis jäatagu lootus paranemise peale maha.

IV. **Kufi kinni** (Redentio urinae).

Wiga võib nii täielik olla, et mitte ühte tilgagi nähtawale ei tule, — aga enamiste on ikka võimalik pisutki põit tühendada, kui see ka küll palju waewa ja walu maksab. Seda wiga võivad mitmesugused takistused, neerudest kinni kusetoru otsani (ja neerude võimetus kusi walmistada) sünnitada. Esimist sorti wigade sünnitajad on kõiksugu kramplikud kitsandused, mis nimetatud wahel peal ette võivad tulla ja nimelt ka „kuse kiwid“ ehk kiwihaigus. Need kiwistused sünniwad enamiste ikka neerudes ja võivad siit kusewooluga edasi põide ja kusetoruse kantud saada, kus nad tutawat takistust sünnitawad. Peale seda on veel mitmesugused muud haigused kuse kinni olemise põhjuseks. Sellest weast kaswab jälle teine: weresje jäänud kusi ja nimelt kuseollus äritab aju ja sünnitab palawiku ja were raku-keste lagunemist; see sünnib siis peagi, kui kusi täieste kinni on.

M ä r g i d : Pea märk on see, et loomad küll kusta püüawad, aga see neile heaste ehk sugugi korda ei lähe. On kusi juba kümme kinni kolmkümmend kuus tundi kinni olnud, siis on põie lõhkemist karta, mille wasta abiandmine võimata on ja loom wiie kinni neljateistkümne päewa sees sureb.

R o h i t s e m i n e : Haigust rohitsetakse nõnda kuidas tema märgid on, kas kui neerude, põie ehk kusetoru wiga. On arwata ja parakat läbi katsudes põies kiwisi tunda, siis peab neid wäljalõigatama. Ka võib peale kuseriistade katarride (mis läbi kiwid sünniwad) mõni aeg järgmist rohstu: Rp. Resinae Benzoes 30,0 D. S. sooja linaseemne limaga sulatatud iga päew üks kord niipalju korruga loomale sisse anda. On põiekramp kusemise takistaja, siis pandagu loomale palawa kumeli thee klistiirisi ja antagu kanepi seemne jahu ja kamprust sisse. — Sellel haigusel on tihti mitmesugused iseäralised küljed ja tagajärjed, mis rohkemat asjatundmist nõuawad kui sellest raamatust seda võimalik saada on, mis pärast soowida on, et iga looma omanik võimalikult ruttu tohtri abi nuretseks.

V. **Wastatahtmist kusemine, kuse tillumine, pidamise võimatus** (Automaturia).

Wiga tuleb kahel põhjusel ette, kui põie ülearu ärituse ja põie nõrkuse sünnitus. Ülearu ärituse põhjusel on põis nii

hell, et ta kobe wälja pigistab mis talle sisse tuleb, ilma et sinna rohkem koguda lubaks. On põie kaela muskliid (Sphincter) nõrgastud ehk alwatud, siis ei ole põiel pidamist, ja kõik mis neerudest natukene aawal põiesse tuleb, läheb sellest ka niisama tilkaawal jälle wälja, — on aga põie enese pigistus-muske nõrk ehk alwatud, siis kogub põis nii täis kui see iganes wõimalik on, kunni põie üleüldine pigistus ehk järeleandmataus rohkemat täitmist wõimatuks teeb ja juurde tulew osa tiff aawal ehk peenel sirinal ka jälle wälja läheb. Niisugune wiga tuleb osalt teiste haiguste tagajärjena, osalt ka üleüldisest nõrkusest peale raskete haiguste j. n. e.

R o h i t s e m i n e: Krampliku kofkutõmmamiste wasta katjutagu palawa kumeli thee klistiirisi, auutatagu looma tagumist otsa niiske palawusega ja sisseandmiseks wõetagu järgmist rohku: Rp. Chlorali hydrate cryst. 20,0 D. S. sooja kumeli theega iga kolme tunni järele üks kord. Põie alwatuse wasta on raskem abi saada ja pruugitawad rohud ka kardetawad. Soowitawad on järgmised: Rp. Pulv. Secal. corn. 15,0, Pulv. Nucor. vomic. 8,0 M. D. S. iga nelja tunni järele üks niisugune pulwer Arnika theega sisse anda. Ka külma wee klistiiride ja jõe tükkide tagant sisse panemist wõib katsuda, aga mitte kaua ühe joonega.

VI. Põie põletik (Urocistitis).

Põrutused ja wigastused, põie kiwid, usfid, uudiskaswub ja mõned tagant keha organide haigused on põie põletiku sünnitajad.

M ä r g i d: Loom kuseb hoigamiste, kõhu waluwalduste, juure rahutuse, jalgadega peksmise ja hammaste kiristamisega palju tihimine kui see muidu tall wiisiks on. Põis on päraka läbi katsudes ehk ka wäljapoolt pigistuse wasta wäga hell. Kusi on enamiste weniw ja mustjam ehk ka mädasem, tihti ka werine (kus juures mitte ainult weretaw waid selged weretükid nähtawale tulewad). Warsti ilmub ka palawik oma märkidega, tagant otsa nõrkus ja alwatuski ja kui paranemine ei tule, siis jureb loom enamiste esimise nädala wiimaste päewade sees, kas juurde tulnud uute tagant keha organide põletikude, ehk ka põie brandi kätte.

Rohitsemine: Väljapoolt määritagu naha tegewust äritawate fangemate rohtudega, terpentini, kampruspiirituse ja muudega sisse, kuna klistiirid, jahutamad ja kõhtu lahti tege-
wad soolad nagu: salpeter ja floorhapu kaali aa 15,0 kanepi
seemne piimaga sisse võib anda. Aga ka Lannin ja põrgu-
kiwi on siin pruugitawad rohud, esimist laua nua otsa ehk ligi
theelusika täis ja teist 5—10 grani ühe korteri weega kolm
lorda päewas sisse anda. — Haigus on selle poolest karde-
tam, et palju rohkem loomi sureb kui paraneb, mispärast kui
iganes võimalik rohitsemine looma tohtri hoolteks antagu, kes
weel kusetoru läbi põiesse rohtude pritsimisega aidata võib, kui
muud abinõuud enam ei mõju.

VII. Kusetoru põletik (Urethritis).

See haigus tuleb lima ja mäda jooksu näul mitmesuguste
ärituste ja limanaha wigastuste järele, rohkem isaste kui emaste
loomade juures, ette ja on sigitustoimetuse läbi ühe looma
küllest teise külge hakkaw. Enamiste on haigus kusetoru otsa
ligidal, võib aga siit sügavamale ja kurni põienigi minna ja
ka selle katarri sünnitada, mill juhtumisel siis palawik ja muud
raskema haiguse märgid emast awaldawad ja loomad põdedes
lõppedagi võiwad.

Rohitsemine: Rohtudeks pruugitagu järgmisi: 1) Rp.
Hydrarg. bichlor. 0,5, Aq. destillatae 1000,0 kolm korda
päewas kusetoru sisse pritsida ja paar minutid sees hoida.
2) Rp. Bismuthi subnitr. 8,0, Jodoformii pulv. 1,0, Glycerini
puri 40,0, Aq. destillatae 200,0 M. D. S. kolm kurni neli
korda päewas peale segamine lõksutamist sisse pritsida ja kolm
minutid sees pidada. Toit olgu haiguse ajal kergeste seedim
ja napi poolne.

g) Sigidusliigete haigused.

I. Ema- ehk lapskotti põletik (Metritis).

Kõikide loomade juures võib see wiga ette tulla ja nimelt
ägedal ja pitkajalisel wiisil.

1. Äge põletik tuleb enamiste põrutuste, pigistuste ja löökide kui ka teiste haiguste saatusel ja iseäranis peale raskete sünnituste, äraloomiste ja wäärkaubalise järelsünnituste ehk puhastuse lahutuse läbi ette.

Märgid: Walu awalbused, rahutus, pikkali heitmin ja jälle ülestõusmine, küürus seismine, tagasi wahtimine, tagant keha hellus ja kange ja pikkaline liigutus on haiguse peamärgid, millede kinnituseks weel lima ja mäda, mis haiguse ägedust mõõda ka werinegi võib olla, wälja jookseb. Ka wäljämised jaud on seeft punased ja palawad. Haigus kestab neli kuni neliteistkümmet päewa, kui sifimine ehk limanahk üffi haige on; on aga kõik kolm korda ehk nahka haiged, siis tõuseb palawik kaunis kõrgele, isu ja määletsus lõpewad täitsa, waluawalbused on väga ägedad ja loom kardab oma tagumise keha katsumist ja wautust ja kaitseb ennast igal wiisil selle eest. Wäljajookse on punakas hall ja haisew, naha windudega segatud wirtsamoodu wedelik. Looma jõud alaneb nende tingimiste all filmanähtawalt, tagumine ots läheb nõrgaks ja surm ligineb peagi poole kuni kolme päewa jooksul.

Rohitsemine: Peatingimine on, et haigust sünnitawad ja weel edasi kestawad wõimud, nagu: mädanema läinud järelsünnitus ehk puhastus, surnud pojad ehk lapsed j. n. e. edasi mõjumast keeldakse ja kõige juurema hoolega haige koha puhastamise eest wälja pritsimise läbi hoolt kantakse. Wäljapritsimist peab vähemalt kaks korda päewas toimetatama. Pritsimiseks wõetagu ikka 2%-list kaunis palawat karboli wett ja pritsitagu niikaua kui tagasi jooksew wesi täieste klaar ja ilma haisuta on. Pritsi ots peab aga seal juures täieste emakoti sisse ulatama, mis ilma käre sisse panemata peaaegu wõimata on. Iseäranis suure hoolega peab selle peale waadatama, et milgi tingimise all pritsi läbi ehk pritsimise juures õhku sisse ei saa lastud, mis haiguse palju pahemaks teeks. On puhastus weel sees, siis pritsitagu järgmist rohtu sisse: Rp. Alum. crudi, Herbae Sabinæ aa 20,0 D. S. käre toobi keewa weega tund aega seista lasta, ärakurnata ja korraga emakotti pritsida.

2. Pikkaline emakoti põletik (Metritis chronica,

Leukorrhea) tuleb enamiste esimise ehk ägeda põletiku sarni parandamise läbi, nimelt kui sellest isesugused tagajärjed järele jäävad (süümisel kaswajad j. n. e.).

M ä r g i d: Tähtsam märk on ühe walge koore ehk mäda-moodulise lima jookk, mis kaua aega ilma üleüldiste haiguse märkideta kesta võib, — pärast poole tuleb aga põetaw palawik, seedmise puudus, piima kautus ja loom lõpeb mõne kuu jookksul aegajalt kuivades.

R o h i t s e m i n e: Parandamine on siin niisama nagu endise haiguse juures, muud kui et see siin palju kauemine kestab kui see seal võimalik oli. Sisepriitaw karboli wesi olgu siin nii palaw kui käsi parajaste kannatab. Ka võib jodowormi (Jodoform) poomwilla troppisid emakoti suhu ehk poolest saadik sissegi panna, kus juures nad paela otsas rippuma peawad, et neid, kui tarwis, wälja wõtta ja uusi asemele panna võib.

II. Beremädanemine ja määndaw emakoti põletik.

(Septicaemia, febris puerperalis.)

Sant mäda ja brandi wedelik ehk juuf ja üleüldse porjuwalt mädanewate kohtade wäljajookk sünnitab, kui ta weresse peaseb, were mädanemist, mis omalt kohalt jälle teisa keha osasi niisama porjuwalt mädanema paneb. Haiguse põhjuseks on isearalised imepisukesed idud (Microsporon septicum, Microbia), kes ühes mädaga weresse peasewad ja sellwiisil mädanemise püüdmist kehas üleüldiseks teewad. Määndawa emakoti põletiku juures on lugu niisama; puhastuse tütid, mis sisse jääwad, lähewad siin haisewalt ja porjuwalt mädanema ja sünnitamise juures tehtud haawade läbi peaseb see kihtine mäda ihusse ja weresse, kus ta siis werega läbi keha laiale kantud saab ja sellwiisil igal pool niisugust porjuwad mädanemist uues kohas edendada võib.

M ä r g i d: Beremädanemine algab järsku ja awaldab ennast esmalt palawiku märkidega (41 ja rohkem kraadi). Limanahad näewad määrdind karwalised wälja. Werekarwaline wesi kogub ennast kõhu- ja rinnakoopasse. Naha alla tekkiwad mädanikud, kust juugast ehk wirtsast haisewad mäda wälja jookseb. Beetõbe moodulised paistetused ilmuvad nimelt liif-

mete ümber ja kõht läheb wirtsjale. Haiguse käik on väga äge ja tihti tuleb surm ootamatalt ruttu, olgu kas looma nõrkuse ehk ka elutähtsates organides mädanikude sünnituse läbi. Määndaw emafoti põletik algab ikka esimistes päewades peale sünnitamist niisamajuguste üleüldiste märkidega nagu endinegi, kus juures aga weel wälimised haigete liigete osad väga paisetanud on, wirtsjast haijewad wedelikku neist wälja jookseb ja nähtawa limanaha peal mädarakkusi ja paiseid leida on. Tsu ja mäaletsus on unustatud asjad, loom on nõrk ja unine, tagumine keha pool alwatud, magab alati pea külje peal ja filmad pool lahti. Kahe kunni kuue päewa jooksul lõpeb haigus enamiste surmaga.

Rohitsemine on niikaua ilmaasjata, kui porjumaädanewad ollu sed kehast täieste wälja heidetud ja teatawad kohad mitte juure hoolega puhastatud ei ole; sellepärast peab nii ruttu kui võimalik paised ja mädanikud lahti lõigatama ja karboli weega wälja puhastama, mädanewa järelsünnituse ehk puhastuse tüfid peawad wiimse raasukeseni kääga wälja wõetud ja peale seda hoolega emafott wäljapritsitud saama. Wäljapritsimist toimetatagu esiteks sooja weega ja peale seda järgmise rohuga: Rp. Herb. Sabinæ 30,0 D. S. poolteist toobi keewa wee sees tund aega seista lasta, wälja kurnata ja pigistada ja üks leeme lusika täis puhast karboli juurde lisada, hoolega segamine lõksutada ja siis sisse pritsida. Pritsimise juures peab jälle tähele pandama, et rohi tõeste emafoti sisse ja mitte sellest kõrwale pritsitud ei saa ja et ühegi tingimise all õhku sisse ei lasta. Pritsima peab kaks kunni kolm korda päewas. Sisse antagu kaks kunni kolm korda päewas järgmist rohtu: Rp. Kreosoti 5,0, Spirit. camph. 500,0 M. D. S. kaks kunni kolm supi lusika täit korraga. On palawik väga kõrge, siis pandagu loomale külma wee klistiiri paar korda päewas ehk kastetagu neid üle keha külma weega märjaks ja nühitagu peale seda hoolega õlenuustikutega ehk antagu järgmist rohtu iga peale lõunat üks pulwer sisse: Rp. Antifebrini 4,0 D. tal. dos. Nr. VI. Kuida näha, on selle haiguse rohitsemine kaunis tülikas, mispärast soowitaw oleks, et haige loomatohtri rawitsemise alla saaks antud, kes weel naha alla rohtude pritsimise läbi palju mõjuwamalt wõib haigusele wasta astuda.

III. **Altwaja sünnitus-palawif** (Febris puerperalis paralytica).

See haigus saab selle läbi sünnitatud, et kehas werejooks korraga selliwisil muundetud saab, et palju rohkem werd kui see siiamale sündis pähe ja selgroo üdise jooks, mis nimelt peale sündimist ette tuleb.

M ä r g i d: Haigus algab enamiste esimisel päewal peale sünnitamist ja awaldab ennast esiotja suure ärituse ja rahutuse läbi, mispeale kohalised kramplikud kokkutõmmamised ilmuvad. Rõigetihimine näame kaela ühe poole peale kistama, ka filmnäu ja lõugade musklibid langewad sellesse weasse, millest hamaste kriukjutamine ja ilajooks tunnistust annawad ja peagi kannatawad ka teised muskli osakonnad selle wea all, — loom ei seisa enam jalal. Söömine ja määletsemine kauwad peagi, keha wäljakeited on takistatud, palawif tõuseb üle neljakümne kraadi, hingamine läheb waewaliseks ja kõrisewaks, ninasõrmed on laiadi. Esiotja heidab haige tihti maha, aga peagi jääb ülestõusmine talle raskeks, tagumine ots ei tõuse enam ja warsti on alwatus üleüldine. Looma waimuelu rauged sellisamal moodul: haige peab pea ühe külje peal ja näitab pealt-nähes rasket und magama, kus juures aga filmad peaeagu ifka pilgutamata lahti peetakse, misläbi filmamuna pealt ära kuwab ja kortsu läheb. Loom ei näita oma filmamuna katsumist sugugi enam tundma. Suu on külm ja paksu limane, mau ja foolte liigutus on täitsa lõpnud ja sedamööda ka keha wäljakeited. Loom on täieste minestuses. Surm tuleb enamiste krampide läbi; tihti aga ka, ilma et mingisugust liigutust loomast näha oleks, juba esimise kahekümnenelja tunni sees. Si ole uimastus mitte nii täielik, siis kestab haigus kauemine ja paranemist võib kahe kunni wiie päewa sees loota, kus juures haiguse märgid aegamööda alanewad ja keha oma loomuliku toimetust jälle algab. Haiguse tagajärjed on jagedaste nõrkus, keha karwadest paljaks minemine ja kopsu põletik. Wiimane enamiste rohu sisseandmise läbi sünnitatud. Raugelt suurem osa haigeid surewad.

Rohitsemisel on siin laiuline tegewuse piir. Wälimine rohitemine on siin iseäranis tähtjas. Sinepi plaastert pandagu loomale nii palju kui tahes, ehk määratagu ta keha (nimelt selg) üleüldse piirituse ja terpentiniga, kuhu weel sinepi

õli juurde võib lisada, sisse ja nühitagu hoolega õlenuustiku otsadega üle. Sisse antagu järgmist rohtu: Rp. Ol. Terebint. 20,0, Acidi hydrochl. 7,0 M. D. S., wiina pandagu üks pool forterit siia juurde ja antagu siis kõik korruga ühe poole toobi linaseemne limaga sisse. Kus juures iseäranis ettevaatlik peab oldama, et rohi mitte kõrisse ei lähe, mis uimasjes ehk uimas-
tatud olekus iseäranis kergeste võib sündida ja peaks selle eest hoidmiseks rohi ikka ühe kummi toru läbi sisse antud saama, mille ots sügavale emakaspe ehk maussegi ulatab. Kõige haiguse aja peab usinusega looma sõrutatama.

IV. Piima tead.

Piim võib niihästi oma kogus ehk hulga kui ka loomu poolest juba kehas ehk udaras muudetud ehk ka väljalüpselt wigastatud saada. Toit, liigutus, waimuäritus, üleüldised ja nimelt udara haigused, looma sugu, pulli otsimine, õhu soojus ehk külmus mõjuvad kõik niihästi piima anni kui ka selle loomu kohta — nimelt aga piima alalhoidmine peale lüpsmist. Meile on nimelt need piima muudatused tähtsad, mis mitmesuguste haiguste läbi sünnitatud saavad. Kõige rohkem saab piim seedmise wigade ja palawiku haiguste läbi rikunud, kus juures iseäralised ollused piimas ilmuvad ja piim kõiksugu loomuwastalisi muudatusi läbi teeb. Piima wigade äratundmiseks ehk määramiseks on ikka tarwis iga nisa iseäralisesse nõusse ehk riistasse lüpsa.

V. Piima kadumine, piima äratõmmamine (Agalactia).

See wiga sünnib ikka (olgu üleüldiste ehk udara-) haiguste läbi, olgu need kas toitmise, külmuise, ehmatuse ehk igatsuse põhjusel sünnitatud. Peale seda näame lehmasi meelega piima tagasi hoidma, kui teda wafkast on lastud tühjaks imeda ja korruga inimene teda lüpsma hakkab (lehm hoiab piima wafka tarwis), ehk ka kui lüpsja loomaga tigidalt ümber käib ehk uus lüpsja on, kellega lehm pole weel äraharjunud. Udara wigadest on järgmised nimetamise wäärt, mis piima andi wähen dawad: pikkaline udara põletik ja selle järele sündiwad udara kõwastused, puudulik tühjaks lüpsmine kannatamata peru

olefuga lehmade juures. Järele jäänud piim sünnitab tase põletiku ja udara kõvastusi. Viimati on veel nisa piimasoone kinnikaswamine ehk ka piimakiwide läbi umistamine ja lehmade iseeneise ehk ka teiste lehmade tühjaks imemine nimetamise väärt. Tihti näame üfsikutest nifadest vähem piima tulema, teine fõrd on and aga kõigist nifadest wähenenud.

Rohitsemine: Waewalisest söötmisest ja werewaesusest sünninud piima puuduse wasta antagu head aruheina, kaera jahu ja kui võimalik paar naela õlikooki päewas; äritatagu nende söömaisu kõõmlis- ja kadakamarja jahu andmisega; ka udarate nõhkimine ja ferge õerumine on soowitaw. Soiab lehm meelega piima tagasi, siis waadatagu hoolega udar ja nifad läbi, kas seal mingisugust haiguslikku olekut ei ole leida, mis lüpsmise juures walu mõiks sünnitada, meelitatagu ja sügatagu looma, antagu talle mõni juutais maiuse toitu ja õerutatagu kunni lugu paraneb; sest piima tagasi hoidmine tüütab peagi lehma ära ja ei wõi kaua kesta. Kui lehmadega kinnitakse ja tööd tehakse, siis jääb ka sell ajal uende piim wähemaks ja muudab ennast sell wiisil, et loom ehk inimene, kes seda piima rõõselt sööb ehk joob, kõhuwalu, lahtise kõhu ehk kooolte põletifugi saab. Piimasoone kitsastused, kinni kaswamised ja kiwid peawad omal kohal antud õpetuse järele rawitjetud saama. Lehmadele, kes iseennast ehk teisa imewad, pandagu offad nina peale.

VI. Piima jooksmine ehk tilkumine (Galactorrhoea).

tuleb enam ehk vähem täidetud ehk ka kaunis tühjagi udara juures sedamööda ette, kudas nifade peetusmusklid kas ainult nõrgastatud ehk koguni alwatud on. Tilgub ühest nifast piima, siis on misgisuguse nisa wigastuse läbi piimasoone kõrwa üks iseäraline aul figinenud, keda mööda piim peetusmusklift mööda peaseb. On udar wäga täis, siis annab enamiste ifka peetusmuskel järele ja piim jookseb tihti sfirinal wälja, nimelt siis, kui lehm teiste lüpsmist näab ehk kuuleb. Kus tõeste musklite nõrgastus ehk alwatus põhjuseks on, seal tõmmatagu üks gummi wõru nifale peale, pestagu teda tihti külma weega ja pritsitagu tarwilikul korral külma maarjajäe wett paar fõrda päewas piimasoonesse.

VII. Wesine piim

tuleb enamiste looma üleliig nõrga ja rammuta toiduga sööt-
mise läbi, kus juures peaaegu sugugi ehk üleliig wähe koort
piima peale kogub, piim sinikas ja wesine wäljanäeb ja hapne-
miseks üleliig wähe paksu annab. Sjeenesest arusaadam, et
niisugune wiga üffi hea toitmise waral parandatud wõib saada, kus
juures nimelt kaera jahu ja õlikoogid kõige paremaks rohuks jääwad.

VIII. Weniw piim

on munawalge mooduline, limane, ei lähe kergeste paksuks ja
on ühe iseäralise limasünnitawa käärimise produkt. Natukene
weniwat piima terve piima hulka pandud sünnitab ka siin
wenimist; kunstlikult wõib hapnema jahu wedeliku abil piima
weniwaks teha. Nagu enamiste kõik piima wead, nõnda on
ka see wigase seedmise sünnitus, mille põhjusel munawalge ja
juustuollus piimas puudulikult walmistatud saab ja piim
sellwiisil kergeste iseäralisi käärimisi läbi teeb. Rikutud ja halli-
tanud toidul peab nimelt see wõim olema, seedmist sellwiisil
wigastada, et piim nõnda muudetud saab, — aga ka mitmetel
kõrwudel ja rohtudel olla seesama piima muutew omadus.

Rohitsemise peaulesanne on siin puudulikku seedmist
rawitjeda, mida looma wilu weega niisutamise ja üleüldse har-
jade ehk õletuustidega nõhkumise, udara wilu weega pesemise
ja sifemise rohtude waral toimetatakse. Wiimastest on nimelt
järgmine soowitaw: Rp. Pulv. am. Jesseni 180,0, Natrii 2
carbon. 60,0 M. D. S. kaks korda päewas üks lusika täis sisse
anda. Ka mõjub soolahapatusega hapuks tehtud joogi wesi
parandawalt selle wea kohta. On suuremad haigusjed piima
wea põhjuseks, siis parandatagu ka need kohalikude õpetuste
järele. Piima riistad puhastatagu palawa auru ja keewa
lehelisega. Ruum, kus piim alal hoitud saab, puhastatagu
hoolega hallitustest, tuulutatagu tihti ära ja hoolitsetagu temas
puhta õhu ja paraja wiluduse eest.

IX. Mädanew piim.

See wiga tuleb enamiste piima ja koore üleliig kaua
alalhoidmisest ja kogumisest, kus juures piima sees õhu rakud

ja kublud sünnivad. On niisugust mädanemat piima ehk koort püsikeses piima ruumis olemas, siis rikkub see kõige selle ruumi õhu ja peagi näame ka värskemate püttidega sedasama lugu sündima. Hooldus ja puhtus piima tallituses kui ka koore mitte kaua alalhoidmine saavad siin wistist wiga parandada jõudma.

X. Koor ei lähe kofku, koprato, wahutaw piim.

Niisugune piim näab rõõjana niisamasugune wälja nagu iga heagi piim; seistes aga tuleb temale wäga wähe koort peale ja on koore ja piima wahel ifka limase wee kord. Seistes tulewad niisuguse koorele kollased täpid ja plekid peale. Keetes läheb sarnane piim hõlpsaste paksums ehk kofku — aga koor wõitegemise juures mitte, waid wahutab ja koprab, „lööb ka pisut terale“, aga ei walmi naljalt. Niisugusest koorest tehtud wõi on rabe ja wana maitseline. Pannakse piima ehk koorele pisut seepi, lehelist ehk suhkurt sisse, siis näame sedasama wiga ilmuma, mispärast nende asjadega ettewaadatagu; aga ka üleliigne soojus ja külmus takistawad koore kofkuminemist ja on siis wea ilmumisel ka selle peale waadata. Kõigeparemine läheb koor kaheteistkümnne kraadi soojuses kofku. Ka tiinnuse lõpul läheb koor raskemine kofku; suuremalt osalt on aga wiga waewaliselt puhastatud wõitegemise ehk ka koore firnu süü, mis koore hapnemist sünnitab.

R o h i t t e m i s e k s antagu lehmale peale hea toidu iga päew paar korda üks lusika täis kriiti lusika täie wiha soolaga segatud ja jahu ja weega pudru paksumsks tehtud sisse. Soogi wette wõib paar päewa natukene soola hapatust ehk ka äädikat panna. Karja joogi kurna tehtagu hoolega puhtaks ja auutagu kange lehelisega ehk lubjatagu ära.

XI. Nuttu kofku ehk paksums minew (tarretaw) piim

on niisugune, mis lühikene aeg peale lüpsmist ja tihti lüpsmise juures juba kofku läheb ehk tarretab. Peale toidu wigade ja sisemiste põhjuste wõiwad weel õhmuudatused nimetatud nähtawust sünnitada. Õhu soojus ja hapniku rikkus, nimelt peale kõue müristamist, ja udara palawa päewa käes paistmine on

enamiste wea sünnitajad; ka piima ruumi ja riistade ehk nõude puhtusel on omawõrra tähtsus.

Parandada võib siin looma hea, kerge ja puhta toidu ja joogi peal pidamise, piima ruumi hoolsa puhastuse ja kadaka marjadega suitsutamise läbi järgmiste rohtude tuetusel: Rp. Pulv. sem. Foeniculi, Pulv. sem. Carvi, Magnes. sulfurici. Natrii bicarbon. aa 60,0 M. D. S., iga päew kolm korda üks leeme lusika täis jahu ja weega sisse anda. Niisugune piim katjutagu niipea kui võimalik ärajahutada ja iga paari toobi piimale üks theelusika täis puhastatud soodat sisse panna.

XII. Wiha ja kollane piim.

Tihti võime seda näha, et peale wihade kaswude ja rohtude, mis loom enesele sisse sööb, ka piim peale seda wiha on; aga ka wärwiga on lugu niisama: peale kollaste nairite, sahwarani ja rabarbari näame piima kollaseks ja ka wihaks minema. Ka seedmise, maksja wigade ja põrna põletiku ehk siberi katku läbi näame piima ennast jellwiisil muutma, nimelt kui niisugune piim weel santide wälimiste tingimiste alla tuleb, kust ta mädanemise idusid omale saab, mis piima juustuollusid iseäraliselt wärwimuutwalt käärima ajawad. Selle kollase ja sinise käärimise idud näitawad ühed ja needjamad olema, sest tihti leiame ühe ja sellesama riista piima niihästi kollast kui ka sinist wärwi näitama. Koor tuleb niisugusel juhtumisel väga puudulikult peale ja on wänge ja kibeda mauline.

Rohitsemist algatagu seedmise wigade parandamisega ja antagu järgmist pulwert wigase piimaga lehmale kaks korda päewas iga kord kaks lusika täit: Rp. Herb. Absynthi pulv., rad. Calami, Sem. Focuculi, Kalii bicarb. aa 30,0 M. D. Ka siin peab piima wigade jures niihästi ruumi kui ka riistade poolest kõige suuremat puhtust nõudma ja väga soowitaw oleks, et piima wea häwituseks kõik wigane piimawara ühe korraga lõpetatud saaks, riistad kange lehelisega keedetud, hooliga puhastatud ja üsna teise kohta ülesseatud saaksiwad, kuhu ka kõigewähematti asja wanaft ruumist enne tublit puhastamist ja lehelisega keetmist sisse ei tohi tuua. Wanasse piima ruumi pannakse siis ühe kausi sisse ehk taldrefu peale floorlupja, kallatakse wääwli ha-

patust lubja paljuse järele kas üks pool ehk terve forter lubjale peale, pannakse ruttu kõik õhu augud kinni ja lastakse seda viisi paar päeva seista, mispeale kõik augud jälle lahti tehakse, ruumid hoolega äratuulutatakse ja siis mõni päew pärast tuulutamist uueste piimad sisse pannakse. (Niipea kui wäawlihapatuse lubjale peale kallatud saab, tõuseb kange aaur ülesse, mis kõik, mis selles ruumis eluawaldaw on, armuta tapab, mispärast inimene selle auru sissehingamise eest ennast hoitku.)

XIII. Sinine piim.

See piima wiga tuleb niisama auguste tingimiste all ette nagu kollane piimgi ja on ka tema põhjuselks piima muudetud olu, selle abil siis nimetatud idud teda kergeste muudawad ja rikuvad. Mendel lehmadel, kellede piim siniseks läheb, on ikka kõhu ja soolte katarr, ja enamiste rohu ajal, sooja, niiske ja müristawa ilmadega. See piima siniseks wärwija hallitus-idu võib ka õhu läbi ühest piima riistast teise rännata ja sellwiisil kõik piima ärarikkuda. Rahutusteaduse waral saab aru, et nimelt juustuollused piimas selle seenekeste läbi muudetud ja wärwitud saawad, kuna teised jaukesed muutmata jääwad. Sinisel piimal (piima peale ilmuvad esiteks pisukesed sinised täpikesed, kes aegajalt laiemaks lähewad kunni kõik piim sinine wälja näeb) on kaunis kihwtised omadused; inimene saab tema söömise läbi peawalu, uimastust, wäsimust, rõhitusi ja kõhuwalu, kuna loomad (wastikad) weel hellemad selle wasta on ja lahtist kõhtu ja krampsidgi wõiwad saada.

XIV. Punane piim

tuleb kahel põhjusel ette: 1) võib weri udaras ja selle soontes ja nifas ennast piimaga segada ja sellwiisil piima punaseks teha ja 2) on taimisi olemas (Rubia tinet., Galia ja Orchideae), kelledel see wõim on oma wärwi ilma seedimata weresse ja sealt piimasse jaata ja sellwiisil piima punaseks teha. Werd näame nimelt mõne haiguse järele (punase kusemine, fiberi katt, joetõbi j. n. e.) piimasse peasema, mis were wedelamaks minemisest tuleb. Kõige tihemine näame seda aga ikka isearaliste udara arituste põhjusel sündima (lõpsma hakkamine, udara ta-

sane põletik j. m. m.). Wird wõib, muidugi mõista, rohkem ehk vähem piimasse peaseda, mis läbi siis selle wärm ka kas weremiiruline, helepunane ehk ka täispunane ja werelombiline wõib olla. Arwata wõib, et niisugune punane piim, kellel pisut werd sees on, mitte kahjulik ei wõi olla.

R o h i t s e m i n e: Olgu wiga mis põhjusel tahes tulnud, ikka peab teda parandada püütama, kus juures üsksitud haigused omal kohal antud õpetuste järele parandatagu. On weetõbi piima punetuse põhjuseks, siis antagu loomale isu äritawaid rohtusi (kõõmlid, kadakamarjad, entsian j. n. e.); iseäranis kiidetud on soolahapatuse mõju selle kohta, teda antagu kolm korda päewas kolm päewa järgemööda üks lusika täis korraka. On arusaadaw, et weri niisast tuleb (piim on were kiuline), siis pritsitagu paar korda päewas järgmist rohtu: Rp. Acidi borici, 1,0, Aq. destill. 30,0 M. D. ehk ka Rp. Glycerini tannici 15,0 D. S. soojendatult niisasse. Annab keegi lehm lüpsma tülles esiteks werist piima, siis hakatagu teda mõni päew enne poegimist juba lüpsma.

XV. Illearuldane sigituspuie, tiirastus.

(Satyriasis isastel, Nymphomania emastel.)

See haigus tuleb emastel loomadel ennem ette kui isastel ja jeda sellepärast, et nende sigitus elu palju kunstlikum ja sellepärast ka kergem wiga saadew on kui isastel. Kõige rohkem tuleb wiga märade, lehmade ja pukkide ehk jääride juures ette ja on tall ikka kas sigitusliigete ehk selgroo wead ja haigused põhjuseks.

M ä r g i d: Tiirastus awaldab ennast rahutuse, põlewa silma, häälitsemise, möllamise, teiste loomade tallamise, emastel loomadel ilajooksu ja isastel äritatud, eesnahast wäljasseiswal liikme läbi. Lehmad, kes iga kuus pulli wõtawad, on sell ajal ise pulli moodulised wõitluse himulised, mõirgawad, kaabiwad j. n. e.; wiga tuleb sisemiste sigidusliigete (Ovarium) kaswajatest. Kui loomal niisugune äritatud olef kaua kestab, siis tuleb sellest wiimati tagumise otsa nõrkus ja alwatus, ja aastate jooksul wõib loom selle kätte surragi.

R o h i t s e m i n e: Emaste loomade parandamine on selle poolest rassem, et nende sisemised sigidusliikmed sügawal ja

raske kätte saada on, mis nende lõikamist (kui tarwis) takistab ja raskemaks teeb kui isaste loomade juures. Nagu enamiste ifka toidu muutmine ka haiguse muutmist peab edendama, nõnda ka siin. Toit, mis niisugusele loomale antakse, olgu lahja ja kergeste seedim. On loom rammus, siis võib talle iga päew natukene kõhtu lahtitegewat rohtu anda. Wälimistel liigetel peetagu jäed peal ja sees. Ubi võib ainult lõikamise läbi saata, mispärast iserohitsemine wõimata on.

XVI. Isase looma wõimetus (Impotentia).

Haigus on kabe mooduline: päris ja wõlts wõimetus. Wiimane tuleb nõrga toidu, wäsimuse, raske töö, rohkete endiste kargamiste ja haiguste järele, tihti aga oskamise puuduse pärast ette.

Paranduseks peab loom kõige pealt head ja rammusat toitu saama (kaeru, erineid ja nende jahu), soojas kohas seisma, iga päew liigutuseks wälja lastama ja ta sigitusliikmeid iga päew külma weega pesema. Sisse antagu wiina natukene korruga, sibulaid, ingweri juurt j. n. e. Kui iganes wõimalik pandagu niisugune wõimetu otsivate emaste loomadega kõrwu seisma ja iseäralisi haigusi, mis ehk takistuseks oleksiwad, katsutagu parandada. — Täielise wõimetuse wasta otsitagu loomatohtri abi.

h) Budufoonte ehk närwude haigused.

Kõik selle järgu haigused on kas ärituse ehk uimastusega ehk ka mõlematega üksteise järele ühendatud. Põhjusted, mis tundmus-närwudes uimastust sünnitawad, mõjuwad alwawalt liigutus-närwude peale.

I. Were pähe jookis.

Seda wiga sünnitawad enamiste peaaigus olewad werejooksu takistused; wähest võib aga nende ase ka sisekonnas olla. Peaaigus olewatest takistustest on nimetamise wäärt werefoonte

laiendused, kitsastused ja umustused, uudiskaswud ja kiwistused ja ajukoobaste ülearu täitmine (werest lahkunud weega). Rohkude feast on uimastawad rohud ja wiinad kes sarnast olewad wõiwad sünnitada. Kaugemal lehas ja sisekonnas olewad takistused on wanad kopsu ja südame wead, soetõbi, siberi katte üleüldine kramp, hullu haigus j. n. e. Hammaste saamine ehk tegemine sünnitab ikka rohkemat werejooksu pähe. Rõndajama mõjuwad ka waimu äritused, olgu kas wiha, ehmatuse ehk ka sigituspüide äritus. Täiwerelised loomad saawad enne seda wiga kui werewaesed ja lahjad.

M ä r g i d : Uju weresoonte ülearu täitmine sünnitab nähtawate pigistust, mis loomi äritab ja rahutumaks teeb; sile läheb tuliseks metslikuks ja ajuäritus kihutab looma pööratsusele ja üllamisele, esimiste ja tagumiste jalgadega tampimisele ja löömisele, mööda seina üleskippumisele ja tihti kurjusele ja tigidusele. Koerad on niisuguses olekus nagu hullud, püüawad õhust asjata finni saada, mida sugugi olemas ei ole, püüawad ärajooksta j. n. e. Tihti tulewad niisuguse ärituse peale frambid. Mida suurem esialguline äritus on, seda täielisem ja rängem on ka see järeltulew uimastus, kus juures loom mitu tundi kui minestunud on. Saab kaelaroo üdi werega üleliig täidetud, siis ilmuvad langetõbe moodulised nähtawused, kuna selgroo üdi weresoonte üleliiga täitmine krampid sünnitab. Restab niisugune olek kauem kui paar päewa, siis võib weresoonte lõhkemise läbi (rabandus) fergeste ja ootamata surm tulla.

Rohitsemine: Kõik mis werejooksu takistada wõiwad, peab kõrwale heidetama, rangid kaelast ärawõetama, kinnised luu- ja puu-rihmad lahti peastetama j. n. e. Toit olgu lahja ja äritused hoitaga laut wilu aga tuuleta. Kõik ehmatused ja äritused hoitaga hoolega eemale. Rohitsemist algatagu seega, et loomal wahetpidamata külma wett ehk jäed pea peal peeta. See ja peast eemal olewaid kohtast kõige abinõundega äritata ehk ära mujale püütakse (mis läbi ajus olewat üleliiga werd sealt ära suure juhtida tahetakse). Sellepärast määratagu sinepi peale looma usinusega tagumise poole ja külgede peale ehk nühitagu hõbedeks leha õlenuustikutega üleüldse palawaks. Sifemisteks rohtudeks on nimelt Glauber- ja wiha-sool (pool ehk terve nael pähe).

ehk ka järgmine rohi soovitaw: Rp. Aloes lucidae, Sapon. iridis aa 20,0 M. D. S. korruga sisse anda. Ka Senne lehe hee (üks peutais lehta toobi wee peale) on soovitamise wäärt. Riistiirideks wõib siin üksi palawat wett tarwitada. Soowitaw on weel peale arude ja keha rohtudega niisutuse neid pillase tekkide sisse määsida ja sellwiisil soojad pidada. Wältmiseks keha niisutamiseks soowitan ma peale sinepi weel järgmist: Rp. Liniment. vol. camp. q. s.

II. Pea ümberkäimine (Vertigo).

Seda wiga näame niisamasuguste tingimiste all loomade kui ka inimestegi juures ette tulema, kus juures peaju werewuuduse läbi niisugune tundmus awaldatud saab nagu liigiks kõik maa ja meie ümbrus ja läheks kallastile, mistläbi otseesis- nise püüded komistuse ja kulkumiselegi sunniwad. Wiga saab osalt meelte närwude (kuulmise ja nägemise) ärituse läbi, osalt aga ka sajal muul põhjusel sünnitatud.

M ä r g i d: Käib ehk jookseb loom haiguse saamise silmapilgul, siis jääb ta käik üsna pitkaliseks ehk koguni seisma, kus juures nad puristawad ehk aewastawad ja aigutawad, pead liigutawad, wangutawad ja raputawad, seisawad jalad laiale, wanguwad ja kukuwad ja ei tõuse mitte niipea ülesse, pekstawad jalgadega ehk on wea suuremal ränkusel täieste uimased ja wagased, hingawad raskelt ja annawad wäljasteidgi ilma teadmata enesest. Kõik need märgid kestawad üksi üürise aja ja loom ärkab ja tõuseb ülesse ja on peagi jälle omas wanas wirtuses. On loomal kord see wiga näha olnud, siis tuleb ta ikka jälle uueste, wahelt igas nädalas, wahelt jälle igas kuus j. n. e.

R o h i t s e m i n e: On haige loom ramus ja täie wereline, siis antagu talle napilt toitu ja iga päew ülemal nime- tatud kõhtu lahti tegewaid rohtusi, ka külma wett walatagu talle tihti pähe. Riistad waadatagu hoolega läbi et need kusagilt ei pigista j. n. e. On paranemine nendest abinõudest hoolimata wisa tulema, siis kutsutagu wõimalikult ruttu tohter appi, ehk antagu haigele iga hominiku üks leeme lusika täis Karlsbadi soola.

III. Peaaju weresoonte lõhkimine, rabandus (Apoplexia).

Kõik wõimud, mis peaaju werega täitmist sünnitawad (waata nr. I), on ka selle wa sünnitajad, sest soon peab enne ülearu täis olema kui ta lõhkeda wõib. Lõhkemise läbi peasel ifka üks osakene werd sooneft wälja ja jookseb peaaju sisse, sinna enesele pigistuse ja käristuse läbi aset tehes, ehk ta jookseb peaaju ja selle naha wahela (luu alla). Selleläbi saab ifka peaaju tegewuse wõim korruga lõpetatud, — see lõpetus wõib täielik ja jäädaw olla, loom sureb, — ehk aga ka rohkem ehk vähem poolik, kus juures ajajooksul sooneft wäljajooksnud weri kehasse tagasi imetud saab ja selliwil ka sündinud wiga kas poolikult, meele nõrkuse, paigulise ehk osalise alwatuse järelejätmisega, ehk aga ka täielise alwatusega lõpeb.

Märgid: Peaaju rabanduse ettekuulutajad on kõik were pähe jooksu märgid (waata I), mispeale loom tuigub, kukub ja sureb, — on wiga weikem, pitkaliselt jälle paraneb. Wangemise eele on kõik pea weresooned põnewil täis ja limanahad tumepunased.

Rohitsemine: Niipea kui iganes wõimalik, katsutagu loomale aadert lasta, kus juures wähe-malt kaks toopi werd wälja lastagu, ja pähe kallatagu alati külma wett ehk peetagu ümberringi jääd peal; peale seda, kui weel aega on, katsutagu keha kange rohtudega niisutada ja kõwaste nühhida. Du loom esiotsa elusse jäänud, siis katsutagu tema wiga järgmistele rohtude waral parandada: peale kõhu lahki tegewate rohtude antagu kummi looma paranemiseni iga päew talle sibulaid, kadaka marju ja loorberi. Du mõni liige alwatud, siis katsutagu seda looma tohtri läbi strihnini naha alla pritsimise ja elektri wäe waral parandada. Loom peetagu wilus koha, toit olgu kerge ja kui wõimalik, lastagu teda iga päew natukene jalutama minna.

IV. Mineistus, nõrgastus, warjusurm, uimastus. (Lethargia, Asphyxia.)

Mineistus sünnib selle läbi, et peaaju sse liig wähe hapnikust puhastatud werd jookseb, misläbi peaaju tegewus wähe elustatud saab ja mineistuse läbi korruga lõpeb. Et asi nõnda

fännib, tuleb kas ajusolewate tingimiste läbi, mis werejooksu arteeriates takistawad, ehk üleüldise werewaefuse läbi, ehk aga ka selle läbi, et hapniku puudusel (kopsu wead) arteeriate weri üleliig rikas süehapnikust on. Need tingimised leiame mitmesuguste haiguste juures walitsewad olema, kellede tagajärjena siis kõne all olew haigus järgmiste märkidega ilmub.

M ä r g i d : Loom higistab külma higi, limanahad on walfjad, ihu wäriheb, loom waarub ja langeb tundmuste surnult ehk minestusesse maha, misuguses olekus nad pitkamisi ja pealistaudselt hingawad. Niisugune tundmusteta olek kestab mõne minuti ja loom ärkab ülesse, ilma et sellest mingisugust wiga oleks saanud.

R o h i t s e m i n e : Looma pea peetagu soojalt, kastetagu teha külma weega ja pandagu ka kui tarwis külma wee klistiirisi. Nuusutada antagu loomale stink- ehk kamprus-piiritust ja werewaesid loomi söödetagu tugewa toiduga.

Need oliwad märgid ja nähtawused, keda nõrgastuse ehk uimastuse nimega peame tähendama, kuna täieline minestus mitte nii fergeste ei kau ja tihti elumärgid arusaamatalt kustunud on. Loomad, kes kaua kange külma käes seisawad, jääwad enne surma minestusesse, kus juures hingamine ja werejooks aegajalt ifka soifub kunni täielise surmani. Niisama on lugu ka uppuwate loomadega: loom näitab pealt näha küll furnud wälja, aga siiski on tall weel eluwõimu sees, mis tihti kalbal alles täieste kaub. Kõri kinnipigistused mõjuwad ka jellisamal wiisil peaju hapniku puuduse pärast. Kõige rohkem näame seda sündimise järele noorte loomakeste juures ettetulema kui sünnitus kaua kestab ja raske on.

M ä r g i d : Waewalt on weel elumärgisi tehas tunda, üleüldine külmus, limanahkade wärwita olek, kinnised filmad, hingamise ja werejooksu märkide puudus on uimastuse kohutawad märgid. Kõrwa südame kohal hoidmine annab alles otjust, kas südame tufsumist weel kuulda on ehk mitte ja kui sellwiisil elumärgisi tunda ei ole, siis wõetagu üks hästi peenikene ja puhast (tule peal enne palawaks tehtud ja jälle ärajahutatud) nõel ja pistetagu see südamesse ja waadatagu kas ta liigub ehk mitte. Sündinud loomakesed, kes üleliig nõrgalt ehk jugugi nähtawalt ei hinga, surewad ifka kui neile õigel wiisil abi ei anta.

R o h i t s e m i n e : Minestanud looma ülesäratuseks jahu-
tatagu tema pead külma wee ehk jäega, pandagu talle klistiirifi
weest, äädikast ja stinkpiiritusest, pestagu tema nina ja suud
äädika, stinkpiirituse ehk kampruspiiritusega, tilgutatagu neid
rohtusid ehk ka liikwad ja wehwer müntsi talle suhu ja ninasse
ja nühitagu suure kiirusega ta ihu üleüldse. Tähtsam kui need
toimetused on weel järgmine: Voom pannakse ühe külje peale
ja wautatakse aegajalt tagumiste ehk wiimaste küljekontide ja
õhu peale, ehk niiviisi, et alaline hingamise mooduline liigutus
sellest tuleb, mille abil kopsuse tunginud wesi wäljakeidatakse
(uppumute juures) ja were puhastus ehk elustus õhu wahetuse
mõjudusel eluäratawast algab. Sündinud minestanutel puhas-
tatagu nende nina, suu ja kurt limast ühe willase lapiga ehk
ka õletuustikeseaga.

V. **Peaaju ja ajunaha põletik.**

(Encephalitis et. Meningitis cerebialis.)

Haiguse märkide järele on raske arusaada, kumb wiga ühel
loomal on, kas aju enese wõi ajunahkade põletik; et aga mõle-
mate rohitsimine ühesugune peab olema, siis seletame neid ka
edaspidi iseäralist wahet tegemata.

Märgid on järgmised: Ihu puudus, haiguse tundmus,
limanahkade puna, pea palawus ja hellus katsumise wasta,
ägedam werejooks ja hingamine, keha wäljakeidete takistused,
palawik (nelikümmendüks kraadi), äritus, pööratsus ja mölla-
mine, waheagadel aga ka uimastus ja unistus on nende hai-
guste märgid. Peale seda seisawad haiged weel longus, tueta-
wad pead wasta sõimet, on unised ja unustawad tihti suhu
wõetud toidu äranärimata ehk allaneelamata; keel ja mokad
ripuwad. Koerad on seal juures sagedaste ka weel tigidad.
Voom seisab tihti weidralt ja liigutab ennast osawuse ja kind-
luseta, ehk magawad koguni tuimalt ja osawõtmatalt.

R o h i t s e m i n e : Roht, kus haigeid peetakse, olgu wilu
ja õhurikkas, toit lahi aga muidu laitmata, kui wõimalik rohi
ehk wärsked kapsta lehed. Wäga tähtsad on siin juba ees-
pool nimetatud naha äritused kangete rohtude ja nühkimise wa-
ral. Naha niisutuseks pruugitagu siin kõige kangemaid rohtusid:
Rp. Euphorkii pulv. 15,0, Ol. Crotonis 3,0, Ol. Terebint.

90,0 M. D. S. iga päew üks kord sisse määrimiseks: ka sinepid ei tohi unustada. Haigus ei ole sugugi igapäevane asi — suurem osa haigeid surevad juba esimiste päewade sees, kuna need kes paranewad, üksipoolikut paranemist näitawad ja enam ehk vähem eluks ajaks wigaseks jääwad. Soowitaw oleks, et kui iganes võimalik, wiga looma tohtri paranduse alla saaks antud.

VI. Ümberkäimine ehk keerutus-haigus.

(Hydatidosis cerebri.)

See haigus jünneb jelleläbi, et koera paelussi (Taenia Coenurus) walmis mune sisse süiaffe. Koer lasteb oma ussi mune maha rohu peale j. n. e., kust loom neid sisse sööb. Munade kest saab maus äraseeditud ja munakene sellwiisil täieste wabaks, läheb seedmisega kunni soole sisse, puurib ennast siin soolest läbi ja rändab niihästi were soonte kui ka närwude mööda edasi, mill wiisil terve keha neid täis wõib rännata. Muisklites ja enamiste igal pool kehas surewad nad peagi ära, üksi peajus elutsewad nad edasi. Niisugused ussi munad wõiwad kaks kunni kolm nädalad elul seista kui nad tarwilikku niiskust leiawad, kuiwa käes surewad nad peagi. Sellest tuleb siis ka, et wihmastel aastatel seda wiga palju rohkem ette tuleb kui kuiwadel, noored loomad (lambad ja weisfed) jääwad ennemine haigeiks kui wanemad. Kolmandamal nädalal peale munade sisse jõomist algawad esimised aju wigastuse märgid. Munakesele kasvab üks weega täidetud nahast kotikene ümber, mis ajajooksul kunni kanamuna suurusseks wõib kasvada. Selle koti sisemise külje peal näame ühe suure hulga walgeid punktikesi (400—500), milledest igast ühest üks terve paeluss wõib wäljakaswada. Ümberkäimise märgid saawad osalt selle weeraku pigistuse, osalt aga ka aju ja tema nahkade ärituse läbi jünnitatud. Sööb nüüd koer selle pealuu seest jarnase weeraku ära, siis näame juba kahe nädala pärast koera sooles paelussi kasvama ja nelja kunni kuu nädala pärast leiame, et see uss juba täiskaswanud on, s. o. ussi mune jünnitab.

M ä r g i d: Esimised haiguse märgid on aju ärituse märgid, milledest loom peagi lahti wõib saada, — ehk neist kas-

wab wäheldane aju põletik wälja. On haigus oma tipule jõudnud, siis näame looma ringi käima hakkama, kus juures suuremaid ehk wähemaid ringisid tehakse ehk ühe koha peal seiswa esimese jala ümber keerutatakse ja pead tihti lontis tihti ülessepidi ehk seljas kantakse.

Rohitsemine on peale nende weerakkude wäljalõikamise muul wiisil ilmwoimata. Kui mitte iseäranis kallid loomad haiged ei ole, siis tapetagu nad parem koge ära, aga kallide loomade parandus antagu looma tohtri hooleks.

VII. Sobuse lolli-haigus (Amentia, Fatuitas).

Ka see haigus saab aju närwude pigistuse läbi sünnitatud. Pigistaw keha on siin ikka enamiste werest wäljakeidetud niiskus, mis nimelt ajukoopad äratäidab ja oma alalise wautuse läbi aju sfsu ära kautab ehk häwitab ja ära leutab (peaaju weetõbi, Hydrocephalus internus chronic.). Urwalt tuleb ette, et haigus mitte üleliigse niiskuse waid ühe mudiskaswu ehk kaswaja pigistuse läbi sünnitatud saab.

Märgid: Looma meeled ja tundmused töötawad kõik pittkamisi ja puudulikult. Terwe loom on päris unisuse ja lolluse pilt, nagu on wäsinud ja unine; erkus ja tarkus, mida muudu hobune awaldab, on täieste kadunud. Loom lasseb enese kabjapiirme peale astuda, kõrwasi seest katsuda, ennast lüüa ja on raske juhtida, mispärast nendega juurt ettewaatamist waja on, et nad inimest mitte hukatuse sisse ei wiia. Wähele leiame ka, et lolluse asemel suur äritus ilmub (aju põletiku ehk üleliig were märgid), kus juures sagedaste põõraised möllamised ilmuvad ja loomad ketid ja köiditud katti lijuwad ja riistad ümber purustawad. Kõige weidram on looma käik seal juures: tihti näame neid jalgu nii kõrgeste tõstma, nagu kõnniksivad nad läbi wee ja seisma jääma pooles astumises, ilma et jalad kõrwu seatud saaks, ehk jääwad koguni risti seisma. Mõnikord ei oska niisugune loom ka enam joogi weega õigel kombel ümberkäia waid katsub wett joomise asemel närida j. n. e. See haigus on peaaegu ilmwoimata araparandada, aga fergitust wõib järgmisel wiisil anda: loom peetagu kerge toidu peal, wilus kogas, lastagu teda iga päew jalutada ehk ka ettewaatlikult ja kergeste pruukida. Kõhu eest peetagu hoolt et ta mitte kõwaks

ei lähe ja ajudes olewat wett katsutagu järgmiste rohtude waral arakautada: Hydrarg. chlorati m. 3,0 D. S., iga päew üks pulwer kadaka marja ja ruki jahude ja weega pudru paksumiseks tehtult sisse anda.

VIII. Hobuse tõrkumine ja lõhkumine.

(Mania periodica et perdinacia.)

Hobune on oma loomuse järele üks heasüdamega, järel-andja, mõistlik loom, kes niipalju kui tema jõud kannab, inimese tahtmist täita püüab. Ükski hobune ei ole sündimisest saadik juba tõrges, waid selleks saab loom osalt warja osalt jäluna narrimise ja noffimise läbi tehtud, nimelt kui loom tulise waimuga on. Esiteks awaldab ennast wiga tigiduses inimese wasta, pärast poole hakkab ta siis ka aegade wahel wasta ja püüab wasta inimese tahtmist oma tahtmist teha. Sage-daste saab noor hobune sisesõitumise ehk esimise rautamise juures mõistmata ja toorelt ümberkäimise läbi rifutud: inimene kautab oma kannatuse ja lööb ja pekjab looma, kes mingisugust süüd ei tea teinud olema, ja iseeneftki teada, teha ega mõista ei wõi mis talle weel pole õpetatud ehk mis talle koguni tundmata on ja teda kartusele sunnib. Niisugusel juhtumisel hakkab tulise waimuga loom wiimati inimesele wasta ja tõrkumise amet on käes. Tihti tuleb wiga ka walu pärast. Näituseks: pigistawad rangid looma kusagilt kohast iseäranis walustaste, siis jääb loom seisma ja lööb riistade sees tagasi, mistläbi rangid enam külge ei puudu ja loom sellest oma walule kergitust wotab tulema ja seda jälle ifka uueste teha püüab, kus juures piits talle uut walu sunnitab ja teda minemisele ajab. Sellwiisil saab loom sunnitud ennast omast walust wabastama — ta ei lähe sugugi ehk ta püüab ennast riistadest nende puurustamise läbi olgu löömise ehk hirmsa jooksu abil peasta. Et peksumine siin kui siil filmapühkimiseks passib on iseenesest arusaadam. Lõhkumine on enamiste kartus. Loom tahab kardetawast asjast ruttu mööda ja eemale jooksta, saab aga järsku peetud, jalg puudub wasta sõiduriista ja teeb mürinad ja plaginad, mis looma hirmu seda rohkem kaswatab mida hüllemine ta jookseb. Ruida böldud, wõib siin üksi pitkmeel ja kannatus wiga paran-dada. Kõiki niisuguseid paranduspüüdeid põhjendatagu wastas-

tifu usalduse peale. Inimene, kes niisugust looma parandada tahab, peab esiteks selle looma armastust ja usaldust ärateenima, — ja seda võib alalise looma söötmise, jootmise, sügamise, paitamise ja maiuse asjade andmise läbi korda saata. Usaldab loom täieste ühte inimest, siis hakaku inimene aegajalt looma selle asjale harjutama mis talle omal ajal wastik oli, ja mis täna korda ei lähe, see jäätagu ilma kõige ägeduseta homse ja ülehomseni. Sellwiisil saab ka kõige wastikum loom ometi wiimati talttitatud. Noorte esimist korda rautatawate hobuste juures ei tohi iialgi wägiwalda pruukida ja on loom üleliig äritatud, siis katkutagu arusaada, misfuguseid asju ta nimelt kardab ja pandagu need kõrwale ehk tutwustatagu teda nende asjadega. Tihti on sepa nahkpõll see hunt kes waele üliäritatud loomuga loomakese wärisema ja hirmu pärast bigistama paneb.

IX. Selgroo üdi ja tema nahkade põletik.

(Myelitis, Meningitis spin.)

Selgroo üdi ja tema nahkade põletik käiwad ikka käikäes, nii et ühest peagi ka teine wälja kaswab. Ka näame, et peaju ja tema nahkade põletik kergeste selgroo kohaste organide peale läheb.

M ä r g i d : Nähtawad limanahad on kõik wäga punased; hingamine ja südame tufsumine on kõrme; keha soojus on tõusnud; isu, määletsemine ja pima and lõpewad ja kõht jääb kinni. Käik on kange ilma selgroo painutuseta; selgroo on katsumiste ja pigistuste wasta hell. Tagumise keha musklid saawad fagedaste krampplikult kokku tõmmatud; tagumine keha saab alwatud, kus juures alwatus tagant edasi poole edeneb. Wõtab peaju haiguselt osa, siis näame looma esiteks ergu ja ehmatawa olema ja pärast poole uniseks ja wõimetuks minema. Alwatuse peale saab loom tihti tähtsate sisekonna organide põletiku (põis, kops w.).

R o h i t s e m i n e algagu kange naha elustuste ja äritus- tega. Sisse õerumiseks wõetagu tutawaid äritawaid rohtusi, nagu terpentini, piiritust, sinepi- ja kroton-õli. Klistiirist pandagu, äädikat ja pisut liikwat juurde lišades, vähemalt paar korda päewas. Järgmist rohtusi: Rp. Aloes lucidae, Sapon.

viridis aa 30,0 M. D. S. antagu korraga loomale sisse. Ehk ka järgmist: Rp. Calomelan. 2,0—4,0 D. S. üks pulwer päewas sisse anda. Suurt äritust maigistatagu Morhwiumi (Morphium) sisseprittumise läbi. Üleüldse hoolitsetagu selle eest, et haigus, kui ta teisel päewal weel looma surmanud ei ole, võimalikult ruttu teadusliku rohitsemise alla saaks antud.

X. Langetöbi (Epilepsia).

Langetöbi on peaju läbi sünnitatud krambid, mis ühe määratud aja, mõne päewa, nädala või kuu järele ifka jälle uueste käiwad ja sellwiisil enamiste terve eluaja looma waewawad. Krampide sünnitus tuleb iseäralise aju ehk ka wälimiste närwude äritusest, misjuures äritus oma loomu järele mitmesugune võib olla.

M ä r g i d: Näu, kaela, filmade ja peamuisklite kramplikude kokkutõmmamistega algab haigus. Pea saab seal juures wiltu ja tagasi kistud; filmad lähewad pahempidi; loom wangub, wäriseb ja higistab; närib tühja suuga, misläbi sülg wahunatama hakkab; hingamine ja werejooks on karmem ja loom kufub peagi maha, kus ta peale natukesel ajalise uimastuse — misjuures keha alaliste kramplikude kokkutõmmamiste all liigutatud saab — peagi toibub, ennast jalule ajab ja jälle teenistuse wõimuliseks saab.

R o h i t s e m i n e: On haige loom üleliig ramus, siis peetagu teda napi toidu peal, pruugitagu teda iga päew parajaste ja muretsetagu alaliste takistusteta wäljaseidete eest. Rohitsemine antagu tohtri hooleks, kellel korda saab minema, mõndagi looma parandada.

XI. Ägedad aju krambid (Eclampsia)

tulewad peaaegu niisamasuguste haiguste märkide all nähtawale nagu langetöbigi; ainumased tähtsamad wahed on, et see haigus ägedam ja enamiste üsna noorte ja imetawate loomade juures leida on ja suurema osa haigeid loomi tapab. Haigus kestab wähemalt mõni tund kunni üks ehk kaks päewa.

R o h i t s e m i s e k s on soowitaw looma kõrwatagufid froton-õliga sisse öeruda, antagu kõhu lahtitegewaid soolafid

kunni nad täieste mõjuvad ja pandagu äädika ja tubaka wee flistiirisi. Koertele antagu klorowormi ja siirupid (1 : 100) segatult iga weerand tunni järele üks theelusika täis kunni rohkestes künnes oja rohthu sisse on antud ja siis hakatagu iga kahe tunni järele üks theelusika täis andma.

XII. Lõuatramp, üleüldine ehk alaline tramp.

(Trismus et Tetanus.)

See tramp on, nagu nimigi tunnistab, ühetasane ja alaline muskli tramp, kus juures meeled ja mõistus täielikus tegevuses ja terwed on; tema sünnitus tuleb selgroo närwude äritusest. Seda haigust näame enamiste ifka haawade ajal ja nende järele ilmuma, mispärast teda ka haawatrambiks nimetatasse, — haawad on seal juures suuremalt osalt pisukesed ja tähtsusetad. Seäransis tihti tuleb see wigade hobuste juures naelamiste ja muude pisukeste kahja wigade ja ruumamiste järele, nimelt külmade, niiskete ja tuuliste ilmade ajal ette, — mõnikord väga sagedaste. Peale seda wõiwad järgmised rohud sarnasid trampisid sünnitada: Coffein, Thebain, Picrotoxin, Brucin ja Strychnin.

M ä r g i d : Haigus algab enamiste ühe üleüldise ärituse ja waluwaldustega (umbes nii nagu selgroo üdi põletik), kus juures loomad rahutumad on ja trambiwad; film on põlew, hingamine rutuline ja raske, loom higistab enese ruttu märjaks ja läheb wahutama. Peale seda äritust jääb haige tasaseks ja wäsinuks, kus juures looma kangeks jäänud suu ja lõuad tähelepanemist äratavad. Loom katsub süia, ei saa aga toitu esiteks heaste suhu ega saa ka närida, wähemalt sünnib see pitkamisi wähese suu liigutusega ja üht krompsuwat häält andes (hobused). Hobuse pea ja nägu näeb seal juures muudetud ja wõeras wälja. Katsutakse looma suud lahti teha, siis on tihti selle tarwis suurt jõudu waja, nii et kontide murdmist ehk wigastust karta tuleb. Kõrwad seisawad loomal liigutamata. Pea saab sirgemal edasi peetud kui loomulik ja on raske teda teisiti painutada; ka kael läheb peagi kangeks. On haigus raske, siis läheb ta mõne tunniga ehk ühe päewaga üle kõige keha, kus juures tähelepanemise wäärt on, et haigus eestpoolt taha poole edeneb. On haigus üle terve keha laiale läinud,

siis on kõik looma musklid (tai- ehk tarulihha wooleid) kramp-
likult kokkutõmmatud ja käega katsumise wasta kõwad. Liik-
mete liigutus on peaaegu ilmwoimata ehk sünnib wäga kangel-
t, misläbi loom kui telingi puff wälja näab. Pittkali ei heida
niisugune haige sugugi mitte enne kui paranemine edeneb ehk
surm teda tema kontide ehk kompade otsast maha lükkab. Söö-
mine, määletsemine ja neelmine on peaaegu woimata ja keha
wäljajäetud enamiste takistatud. — Tuleb see haigus weiste
juures ette, siis sünnitab ta neil warsti rõhitsemisi ja puhutusi,
millede wasta wõitlemine tihti üleüldist haigust pahemaks teeb.
Looma waimuelu kohta on niipalju ütelda, et nad wäga arad
ja kartlikud on ja iga tähelepanemist ärataw asi nende krampi-
sid kõwemaks ja walusamaks teeb — iga räägitud sõna, iga
liigutus ja nimelt iga puutumine teeb seda, mida rohkem siis
weel muud toimetused. Minu oma filmade all on järgmine lugu
sündinud: Üks hobune oli kuuet päewa wäga raskeste selles
haiguses ja oli minu rawitsemise all. Hobuse omanik tuli teda
sell päewal waatama ja ilma minu ettewaatuseta maanitsusest
hoolimata lõi ta teda tajakaste käega ristluu peale ja ütles
kahetsedes: waene ruunakene. Käega puutumisest sündis nii
häkiline üleüldine kramp, et loom ninali ja siis üsna pikkali
kukkus, mis üle ta weel sedadenam kohkus ja kangeste äritatud
sai. Omas ärituses püüdis ta kõigest jõust uueste jalule
saada, mis aga keha ja jalgade üleüldise kanguse pärast ilm-
woimata oli ja ta juri läkastuse kätte ühe minuti jooksul.
Selles üleüldises krambis on iseenesestki mõista ka hingamise
ja rinna musklid niisama kramplikult kokkutõmmatud ja hinga-
mine sedamööda ka üleliig raske; haige hingab suure waewaga
ja pärani ninasõrmetega ja on iseenesest juba läkastust (Suffo-
catio) karta, mis niisugusel ärituse ja raske tegewuse juhtu-
misel ka teisiti kui surmaw ei wõigi olla. — Enamiste sure-
wad haiged esimise nädala lõpul ehk teise algul ja kes kaks
ehk kolm nädalad juba haiged on olnud, nende juures on weel
paranemise lootust. Haigus ühendab ennast jookswa, kopsu ja
soolte põletikuga. Üleüldse surewad sellesse haigusesse kuus-
kümmeend kuni kahesakümmeend sajast haigest.

R o h i t s e m i n e: Paljugi rohtusid on, milledest arwata
wõib, et nad selle haiguse wasta head peatkiwad olema, aga
seal tuleb küsimus, mill wiisil haigele rohtu sisse anda? Suust

sisseandmise peale ei või mõteldagi, esiteks juba sellepärast, et juud raske lahti teha on, teiseks et kõri- ja emaka sõlme ja keele kramp loomale priitahtliku neelamist võimataks teeb ja loom neelamist kardab — mida enam siis mitte vägise sisseandmist; kolmandaks juba nimetatud ärituse ja sellega ühes krambi suurenduse pärast on see täitsa ilmwõimata. Nüüd jäävad veel kolm rohu andmise ehk kehasse mõjudusele muu-
retsemise viisi järele: 1) Klistiiri näul võib veel rohtusi mõju-
dusele aidata ja see oleks siin peaaegu ainumane tee; aga ka siin juures peab ettevaadatama, niipea kui see toimetus loomale vastameelt ja äritaw näitab olema, peab ka see maha jäätama. 2) Naha alla pritsimise teel võib rohtusi ihusse ja mõjudusele toimetada; aga ka see on siin kardetaw ette võtta, sest nõela nahast läbipistmine äritab ja suurendab jälle krampsi, — ehk peaks selleks otstarbeks nahk enne tuimaks tehtud jaama, mis muidu sugugi jant nõuu ei ole, kuid pisut raske korda saata on, aga siiski kumme protsendilise Cocaini weega kastmise läbi kaunis võimalik teha on. Uimastada tahetawa naha kohta peab iga paari minuti sees ühe korra nimetatud rohuga kastma kunni tundmus sellest kohast kaub, mis weerand ehk pool tundi kestab, mille peale siis kastetud naha kohta alla võib pritsida. 3) Jääb veel rohtu auuru moodul sisse hingata lastmine ja loomast enesest toidu ja joogiga priitahtlikult sisse võtmine järele, ja see saab ka see ainumane tee olema keda mõõda rohtusid kehasse laseme minna. Rohtudest enestest räägime pärast poole. Kuidas juba üleval nimetasime, on haigete üle-
määrane äritatud loomus haiguse ajal, mis iseäranis kergeste paranduse plaanisi rikub, sellepärast peame siis te-
gema mis iganes võimalik on, et kõik äritu-
sed, olgu need kuulmise, nägemise, haistmise,
maitsmise ehk tundmusmeele äritused, loo-
mast täieste eemale hoitud saaksivad. 1) Kuu-
mis, kus haige on, ei tohi mingisugust häkilist walguse wahetust,
mingisugust kiirgawat asja ette tulla. 2) Ei tohi mingisugust
iseäralist häält (nimelt mitte häkitselt algawat ega lõpewat häält)
olla. 3) ja 4) Haistmise ja maitsmise ärituse eest hoiame juba
sellwiisil kui meie loomale midagi iseäralist suhu ega nina alla
ei lähe toppima ja 5) peavad tundmuse äritused, külma ja
soojuse, niiskuse ja kuivuse wahetused ja kõiksugu häkilised

puudutused loomast eemale hoitud saama. Peale seda on tähele pandud, et soojus haigust kergitab. — Küüd tuleb see küsimus, mill viisil peab niisugust looma siis õieti peetama, toimetatama ja rohitsetama? Selle kohta annan järgmist nõuu: Loom pandagu ühe isearalise ruumi sisse, kui võimalik vihtlemise ehk pesu sauna, ehk muu sarnase ruumi sisse keda kütta võib, ilma et ta suitsuks läheks. Kus see võimalik on, siis pandagu kohe ahi kütma ja küttagu nii, et see ruum ligi sauna soojune on (35—45 kraadi); ei ole milgil kombel võimalik looma ühe kütava ruumi sisse panna, siis kaetagu teda tekidega. Soovitaw on, et selleks paar teki saaks otseti kokku õmmeldud ja siis loomale ümber keha mäsitud ja teki pealmine ots kinni õmmeldud. Selliviisil on loomal teki pealt äraajamine võimata ja ei ole mitte waja looma alalise riide peale panemisega tülitada. On selles ruumil aknad ehk akna augud kust walguis sisse tuleb, siis naelutatagu need akna augud kahetordse linase riidega (et wähe walguise kuma neist läbipaistab) eest kinni. Nõndasama tehtagu kõigi aukudega kust walguis ehk tuult sisse tuleb. Söötmisega tehtagu järgmiselt: wõetagu hästi häid aruheinu üks leefikas ja pandagu ühe kase kinni kolme jala kõrgusele tehtud sõime wõi redeli sisse. Söömiseks pandagu ühe juurema riista sisse kõige wilumasse nurka neli kinni wiis ämbrit wett, kuhu üks pentäis köömlid, üks pentäis luoja ja paar lufika täit soolahapatust juurde lisatagu. Peale neid riistafid ärgu unustatagu ka ühte potti ehk purki terpentini õliga, kas wee riista taha nurka ehk kusagile mujale nõnda ära panna, et loom teda mitte katki ei tee ja et milgil kombel võimalik ei ole, et see terpentini riist kuidagi ahju ehk tule ligidale peaseb; muidugi mõista peab see üks pealt lahtine riist olema, et terpentiniil võimalik on õhu puhastuseks sealt wälja aaurata. Teine riist olgu üks kaus, kuhu järgmist rohku sisse pannakse: Rp. Kalii bromati 10,0, Aq. commun. 100,0 M. D., ehk ka: Rp. Kaali cyanati 1,0, Aq. destill. 50,0 M. D. S. nõndasama nagu esiminegi kausis pidada. Nimitatud wiimased riistad peetagu ühes palawas kohas. — Iga päew kaidagu üks furd haiget waatamas, kus juures puuduwad asjad uuendada ja ärakoristada, tarwilikul korral ka ahi ära kütta tuleb. Kui wähegi võimalik, peaks üksi haige loomale tuntud ja aru maetatud inimene teda rohitsema, kes omast kohast kõigefuurema

ettewaatuslega talitab; õues juba tasakeste looma kutsuwalt wilistab ehk hüiab, üksi tasakeste lahti ja kinni teeb. Slnuwad iseäralised kardetawad haiguse märgid, nagu kõhuwalu ja puhutus j. n. e., siis ei jää muud järele kui nende wasta abi katsuda, aga kui iganes wõimalik, antagu rohtusi klistiiride kujul, aga ei iialgi suhu! Suure ärituse ja kõhuwalu wasta pandagu wääwlieetri ehk ka klorowormi klistiirisi rõõsa piimaga (paar lusika täit rohtu ühe toobi piimaga segada). Ka wõib hädakorral järgmine rohi leige wee klistiiriga sisseaetud palju head teha: Rp. Artipyrimi 15,0—20,0 D. Kui iganes wõimalik jäatagu kõik rohud peale terpentini pruukimata ja katsutagu üksi palawuse ja hauawaikuse abil haigust parandada ja see saab selliwiihil suuremalt osalt korda minema, — vähemalt on see mull sedawiihi korda läinud, — et aga asi igauhel niiwiihi õnnistama ei saa, usun ma küll. — Weistel läheb enamiste ikka tarwis puhutuse pärast troakari külje pealt sisse panna, mida ilma kartuseta toimetatagu, aga nahale löigatagu enne hästi terawa riistaga auk sisse, et mitte kõwaste lüüa waja ei ole, ja pigistatagu ühe järsku wautusega siis troakar sisse, mis peale naha läbilõikamise kergeste korda läheb. Troakari toru wõib ilma kartuseta nädala aega sees seista. On esimisel nädalal juba näha, et weisfel need haiguse märgid wäga rängad on, siis tapetagu ta parem ära, enne kui ta mõne päewa pödemise järele ärasureb ehk ometegi ära peab tapetama. Täieliseks paranemiseks tarwitab loom enamiste kuus kinni kahetä nädalad.

XIII. Loomade wälgu alwatus ja surm.

Ei ole wäga aruldane asi, et wälk looma ehk inimese pitkali lööb ja äraalwatab. Wälk ei ole muud kui elawa elektri wäe awalduis, elektri wäel on aga kange närwude äritaw wõim; saawad närwud ühest nii wägewast elektri woolust liigutud nagu wälk seda on, siis saawad nad sellest nii üliäritatud, et nad korraga kõik oma tegewuse wõimu kautawad ja ühes sellega elu edasi kestmist wõimatuks teewad, ehk nõrgematel juhtumistel vähemalt alwawalt mõjuwad.

M ä r g i d: Leitakse loom kufagilt peale wälgu löömist maast, ilma et mingisugust nähtawat surmaga wõitlemise märki

seal juures näha oleks (tallatud ehk kaabitud maad ehk rohtu j. n. e.), siis on enamiste ifka looma külles põlenud kohtast leida. Niisugune walgust põletatud koht näitab mitmesse külge minewaid põlenud karwa joonesi, kus juures jooned enamiste ühest keskkohtast peale hakawad ja nagu ratta kodarad rummuist wälja lähewad; wahest on karwad üksi, sagedaste aga ka nahk ühes kõrwetatud saanud. Kus wälgu säde mitte looma ennaft trehwanud ei ole waid tema lähedale on juhtunud, seal leiame looma maas olema, aga ta tõuseb mõne minuti wõi tunni järele jälle üles ja awaldatab niisugusel juhtumisel aga üksikute liikmete alwatust, mis ajajooksul paraneda, aga niisama heasti ka sandimaks minna ja looma weel mõne kahe ehk kolme nädala pärast tappa wõiwad.

Parandamiseks katsutagu looma üle kõige keha märjaks kasta, peale seda kangeste nühkida ja willaste tekkide sisse mäsvida. Märjaks kastmiseks wõib ka wee asemel terpen-
tini õli pruukida.

XIV. Alwatus (Paralysis).

Sgast alwatusest näame, et närwud ja nende keskorganid (peaaju, selgroo üdi ja nende nahad) oma olu ja tegewust on muutnud, kus muutuse suuruse järele siis närwude tegewus kas nõrgastatud ehk koguni lõpetatud wõib olla. Sedamööda, kas närwu loomu ja tegewuse muudatus tundmus- wõi liigutus- närwude jauskonnas ette tuleb, on siis ka alwatus tundmuste-, meelte- ehk liigutus-alwatus. Suuremalt osalt tulewad need wead närwude tüwide wigastuste (pigistuste, käristuste, katkestuste) järele nähtawale.

Märgid: Alwatud liikmes on werejooks takistatud ja puudulik, misläbi weetõbe moodulised paistetused, mädanikud, kergeste wäsimine, ärafüremise tundmus ehk alwatud liikme pitkiline äraüiwamine tundemärkidenä ilmuvad. Tundmuse alwatuses wõib haiget kohta nõeltega torlkida, ilma et loom walutundmust awaldataks. Liigutus-alwatud liige ripub nagu üks ise tükk looma külles, keda loom jugugi ehk liig puudulikult oma tahtmise järele wõib tarwitada (niisugune liige on külma ja kofkutõmmatud). Alwatud filmalaug seisab alati filmamuna

peal ja katab filma poolest jaadid finni, alwatud mokad ripu-
wad, nõndasama ka keel, jaba ja kõrwad.

Rohitsemine: Alwatud liikmeid katsutagu külma
weega pesemise ja tubli nühkimise ehk ka kangete rohtude sisse-
õerumiste läbi elustada. Rohtudest wõetagu nimelt järgmisi:
Rp. Ol. Sinapis aeth. 10,0, Ol. Terebint. 180,0 M. D. S.,
iga päew üks kord alwatud liiget sisse õeruda, ehk: Rp. Spirit.
formic. 3,0, Lauri expr. 60, Tinct. Canth. 15,0 M. D. S.
nõndasama kui endist tarwitada. Sisse antagu iga päew paar
korda järgmist rohtu, iga kord üks lusika täis: Rp. Tinct.
Menth pip., Tinct. Valerianae, Tinct. Arnicae aa 30,0, Spirit.
camph. 90,0 M. D. Kõige parem rohi on see, mis looma-
tohter peale haige looma järelewaatamist talle kirjutab.

i) Viigutusriistade haigused.

I. Jookswa (Rheumatismus)

tuleb meile kahel näul, kui muskliste ja kui liikmete pindade
jookswa, ette. Muudatused, mis jookswa kehas sünnitab, on
peaaegu põletiku muudatuste jarnased. Jookswat näame ise-
äraliste ilmadega ühenduses olema, nimelt äratub õhu niiskus,
kui ta külma tõmmawa tuulega ennast ühendab, kergeste jookswa-
wad, ehk teiste sõnadega ööldud: jookswa tuleb niiske ja wilu
õhu sünnitusel kõige rohkem ette ja seda kindlamalt mida pitka-
lisemalt ta looma peale wõib mõjuda. Teisels on niiskuse ja
kuiwuse wahel jookswa sünnituse edendaja. Eoom, kes ajuti
iseäranis kuiwas õhus seisab ja sellepeale jälle külma ja niis-
kuse kätte jääb, saab peagi jookswa haigust; nõnda näame
jookswat niisuguste koerte juures kõige tihimine ette tulema kes
tubades magawad ehk selle tarwis weel ahju ja pliitide ääresid
ja alusid ülesotfiwad, ja kui nad peale seda jälle õues niiskes
külmas õhus ja tuule käes peawad elutsema (jahi peal ja kar-
jas käima j. n. e.). Ma olen ühte iseäralist pilti niisugusest
jookswast näinud: Üks koerakene magas ifka pliidi all ühes
augus, kus niihästi wäga soe kui ta kuiw õhk oli; ta sai aga
iga õhtu õue lastud, kuhu ta mõnikord paariks tunniks jäi,

mis aga loomakesele peagi jookswa tõi. Haigus avaldas ennast esiteks üfifitutes ristluu muskflites ja ei olnud mitte väga suure ägedusega peale hakkanud. Paari kuu jooksul oli ta aga ifka pahemaks läinud; loom ei tuetanud ennast esiteks mitte ühe tagumise jala peale ja hoidis jala üsna ülewal wasta ristluid; peagi tegi ka teise jala pruukimine loomakesele nii palju waewa, et ta ka selle peale enam ei wõinud ega tahtnud tuetada ja sellepärast suuremalt osalt pitkali oli ehk suure waewa ja waluga oma wiimast tagumist jalga tarwitas ja oma keha raskust ifka enam esimiste jalgade peale seadis (neid rohkem kõhu alla seades). Sellwiisil harjus loom wiimati oma mõlemaid tagumisi jalgu puhata lastma ja üfki esimiste peal käima. Niisuguses olekus toodi siis alles koer minu juure ja ma pean tunnistama, et ma midagi imelikumat asja näinud ei ole kui seda koera, kes oma ärakuiwanud ja haigusest kofku kistud tagumise otja kaunis kõrgel hoidis ja suure osawusega nagu kana kase jala peal mööda tuba ümber jooksis. — Haigus tuleb kõige rohkem kewadel ja sügisel ette ja wõiwad kõik loomad ja linnud teda saada.

M ä r g i d: Ülge jookswa hakkab ifka kõikide palawiku märkidega peale; limanahad punetawad; piima and, isu ja määletsemine kawwad; keha wäljakeited on takistatud j. n. c. Loom awaldab niisuguses olekus üfifitutes kehajagudes (nimelt ristluis, wahelt ka õlades) suurt walu; lonkab ehk — on walu kahepoolne — astub hoigamise ja waluwaltustega sundimise waral kangelst edasi; on aga, kui talle seda ei keelda, heateelega alati pitkali. Koerad ja kitsed karjuwad tihti suure häällega kui neid maast ülesse aetakse, nagu oleks neid ei tea mill wiisil wigastatud. Katsumise ja pigistuse wasta on niisugused jookswahaiged muskflid hirmus hellad ja liikmed awaldawad pisut turssumist. Jookswahaiged muskflid ja pinnad tõmmawad ennast tihti niowiisi kofku, et liikmed selleläbi lühemaks jääwad ja wiltu ja kofkufistud saawad. Ifka leiame jookswa haiguse ajuti käima ja kergeste ennast teiste haigustega ühendama ehk õigem teisa sünnitama, nagu kopsu põletikku, rinna naha põletikku, südame nahkade, mau- ja peaju-, liikmete ja kappjade põletikku. Sigade ja weiste juures tuleb rohkem liikme ja muude loomade juures rohkem muskfli jookswa ette. Ülge jookswa lõpeb enamiste ühe kurni kase nädala jooksul kas paranemisega ehk nimetatud teiste haigustega ühenduse korral surmaga, ehk

haigus läheb pittkaliseks, kus juures palawik ja muud ägeduse märgid enam kaowad aga ifka jälle uueste tulewad.

R o h i t s e m i n e: Haiguse peale võib söötmise, wälimise ja sifemise rohitsemisega mõjuda. Söök olgu loomal hea ja kergeste seediw ja antagu teda vähem kui muidu. Wälimist rohitsemist toimetatagu kuiwa nühkimate, triikimate ja rohtude waral. Pea püie, mis jookswa paranduses peab olema, on naha ja kopsu hingamist edendada ja keha tühenduste eest hoolt kanda, ehk organide tegewust kehas kaswatada. Seda peame nimetatud kuiwa nühkimise waral katsuma korda jaata. Kuiwalt nühkimine elustab nahka ja lasab rohkem werd nahasse jooksta, ja seal naha hingamise augukeste läbi oma äratarwitatud ja ülearu ollust kehasst wälja õhusse jaata. Selle sarnaselt mõjub weel wilu weega naha kastmine ja peale seda tuliseks ja kuiwaks nühkimine. Kui need nühkimised ei aita, siis kastetagu haiget kohta weel terpentiniiga järgemööda mitu korda ja nühitagu ifka jälle uueste kuiwaks, triigitagu ja näpistatagu neid haigeid musklib, pindasi ja liikmeid niikaua kui käte jõuud kannatab, muidugi mõista esiteks tasemine ja pärast poole ifka kõwemine, nii kuidas loom seda kannatab. Ka sinepid võib tutawal wiisil (waata kopsu ja rinna naha põlet.) sisse määrada. Sisemised rohud peawad kõhu lahti pidama, palawikku alandama ja neerude ja naha tegewust ärutama. Niisugused rohud on nimelt järgmised: Rp. Natrii salicil. 30,0—60,0 D. S. iga päew üks kord niipalju sisse anda. Peale selle on weel nimelt järgmised rohud tähtsad jookswa wasta: Rp. Antifebrini 4,0—6,0 ja Rp. Antipyrini 10,0—15,0 teisel päewal teist rohtu niipalju kui kirjutatud korraga sisse anda. Ehk ka Rp. Hydrarg. chlorati. m. 2,0 D. S. iga päew üks pulwer sisse anda. Pittkaline jookswalik põletik ehk sellest süündinud lonkamine antagu, niisama ka iga jookswa haigust mis kase nädala jooksul ei ole paranenud, loomatohtri rohitsemise alla, kes suurema teaduse ja rohkemate abinõude waral tema parandamist võib korda jaata.

II. Smetate loomade liikme põletik.

(Arthritis pyaemica neonatorum.)

See haigus awaldab ennast musklike muutuste ja liikmete põletiku läbi, kus juures weel kõik keha rahud kui ka naha-

alune kiuta-liha mädanema minemise püiet awalda. Haigus algab esimiste elupäewade sees wististe ema wõeriti toitmise ehk ema wigade põhjusel, milledest esiteks noorel loomal naba sandiste mädanemine ja selle läbi nimetud musklike, liigete ja kontide põletiku haigusel signewad. Ka näitab wiga wist ühe looma küllest teise külge minema (muidugi üksi esimiste päewade sees).

M ä r g i d : Loomakene hakkab esiteks ühe ehk teise jalaga lonkama ja teda pärast üsna tagawedama, peagi on ka teised liikmed haiged ja loom ei tõuse enam sugugi ehk üksi suure sundmuse waral ülesse. Hingamine ja weretuksumine lähewad rutulisemaks, haiged oigawad ja kiristawad hambaid, peawad filmad finni ja hingamine läheb kõrisewaks, mis kopsu katarrist tunnistust annab. Loomad surewad ühe kunni kolme nädala jooksul.

R o h i t s e m i n e : Peatingimine on naba eest hoolt kanda, et fanti mädanemist mitte sisse ei teffi, mispärast naba iga päew karbõli weega (1:20) pestagu. Ühe olgu kuiw ja puh-
 tad õled alla pandud (mitte mädanewaid). Üksikud haiguse märgid, nagu liigete ja kontide paistetud, mäda paised j. n. e. parandatagu kohaliste paranduse õpetuste järele. Sisseandmise tarwis wõib järgmisi rohtusi katsuda: Rp. Kreosoti puri 2,0, Naphtal. p. pro uso int. 4,0, Spirit. camph. 60,0 M. D. S. kolm korda päewas üks theelusika täis sisse anda. Suurem osa surewad ometegi ehk saawad, kui eluga peasewad, siiski wigastatud.

III. Trihin-ussid musklikes (Trichinosis).

See on üks wäga pisukene karwamoodi ussikene, üks kunni kolm millimeetert pikk, kes muskli kiukeste wahel ühe lubjase karbi ehk kapslikese sees keras elab. Söõb keegi loom ehk inimene niisugust liha kus need ussi kapslikesed sees on, siis saab see kapsel tall ümbert ära seeditud ja ussikene saab wabaks ja hakkab nüüd selle looma sooles elama, ennast paaritama ja poegima. Pojad puewad sooltest läbi ja rändawad igale poole kehasse wälja, kus juures nad heameelega pittuti muskli kiudu mõõda edasi lähewad. Kahe kunni nelja nädala jooksul on rändamine lõppenud — umbes kuu aega peale seda hakkab ennast siamaale sirge ussikene kofku keerutama ja kaswatab omale ühe

tua ehk kotifese ümber, mis teisel aastal peale seda lubjafeks ja sellwiisil täieliseks kapsliks muutab. Niisugune usfikene elab aastadotja oma karbifese sees, elab ka peale oma peremehe surma kunni selle täielise äramädanemiseni; elab ka, kui liha tükk, kelle sees ta on, ärafülmetada lastakse ja mitu päewa peale sisesoolamist, ehk kunni wiie- ehk kuuekümmne kraadi palawuse wee sees peetakse. Noored loomad saawad palju kergemine seda wiga kui wanad.

M ä r g i d : Snimestest söödawatest loomadest on üksi siäl neid musfli usfisi. Sialiha kerge soolamise ja suitsetamise läbi terweks ja eluwõimuliseks jäänud usfid saawad toore ehk kergeste küpsetatud „singi“ söömise läbi inimese sisse, kus nad siis esiteks sooles elutsewad, poegi sünnitawad j. n. e. Nii piisukene kui ühe ainsama usfikese kehasse ja kehas rändamise mõju ja keha wigastus on, nii kardetaw on ta aga kui tuhanded usfid korraga wälja rändawad, mis inimesele kergeste surma toob. Nädala pärast peale kehasse saamist sünnitawad sooles elutsejad usfikesed kanget soolte katarri, mis nende poegade sooltest läbisöömise ajal põletikuks ja elukardetawaks wõib minna. Paar nädalad kestab sarnane musfliktesse rändamine, mis ägeda musfli-jookswa sarnast haigust, liigete kangust, tuimust ja alwatuski wõib sünnitada. Otsale jõuab haigus kolme kunni kuue nädala sees, mill ajal surm ehk paranemine asja lõpetab. Peale siin nimetatud märkide on weel palawik, kõhuwalu awaldufed ja raske ehk kange närimine ja hingamine tähtsad tundemärgid.

R o h i t s e m i n e on täieste wõimata, sest iga rohi mis musfli usfikese ära wõiks tappa, saab looma enese ammugi enne ära surmama. Teisiti on lugu sooltes olemate ja elutsewate trihinidega, kelledele tutawate usfi rohtudega (Filix-mas, Kusso, Kamala j. n. e.) küll wõib lõpetust teha. Kõige parem on haiguse eest hoida. Sigu puhtalt pidada, mitte raibe ja muude mädanewa asjade ligi lasta ja rottide ja hiirede häwituse eest kõige suurema hoolega muretseda (nende käest saab siia seda haigust).

IV. **Sia tangu- (marja-) haigus.**

(Scoleciasis, Hydatidosis cellulosa).

Sia ehk weisje tangud ei ole muud kui inimese paelusfiseäralised kaswujärgud. Nimetud paelusfid on Taenia solium

(sia tangu ehk marja sünnitaja) ja *Taenia mediocunellata* (weise tangu sünnitaja). Niisuguse ussi kasv ja loomus on imelik. Ühele peale hakkab keha järele kasvama ja keha on üffikutest ühepittustest järkudest kokku pandud. Sga niisugune järk võtab iga oma keha kohaga toitu üles ja on igal niisugusel järgul kahesugused (isased ja emased) sigitusriistad ja iga niisugune järk valmistab munasid. Ussi üleüldine pikkus on tihti mitu sülba, kuna üffik liige aga üks kahesandik funni pool tolli pikk on. Walmis liikmed lahkuwad küllest ära ja saavad roojaga väljapeidetud; sööb nüüd siga ehk weis neid liikmeid ehk ka neid imepüüfesi munafesi oma sisse, mis väga võimalik on, siis peaseb seedmise abil munafene oma ümbrustest laht i, puurib enmast läbi sooltenahkade funni tailihani ehk muskfiteni, mitmesuguste organide ja nende ümbrusnahkadeni (maks, ajunahad j. n. e.), kus ta siis seisma jääb, ühe weikese wee rakufese oma ümber kasvatab ja kui täieline tang ehk mari silma paistab.

M ä r g i d: Haiguse tundemärgid on nimelt sia juures väga kahtlased; isu puudus, kõriseja hääl, nõrkus ja väsinud liigutus, pea ja kaela üleskohutamine, harjaste kautamine ehk paljaks minemine ja alwatus on aruldased märgid, keda üffi hirmus paljude usside sissrerändamine võib sünnitada. Du aga loom neid vähem saanud, siis ei ole tihti mingisugust haiguse märki tähele pandud, kuid peale tapmist leiti aga wiga eest. Weiske tangu-haigus sünnitab palawikku, isu puudust, kõhuwalu, wigamist, kangelst käimist, põlwili kuffumist, pasandust, lahjenemist ja surmagi — kui usfikesed rohkestes peaaigus aset on wõtnud ehk alwatuse läbi —, ehk kui on neid rohkestes süddame liha sisse rändanud, siis sureb loom süddame nõrkuse läbi. Haigus kestab weiste juures ifka mitu kuud.

P a r a n d a m i n e on niisama kui endisel haigusel wõimata asi; hoida võib looma ennem haiguse saamise eest, kui wahapidamine inimeste ja loomade wahel täieline on.

V. Noorte loomade kontide pehmus (Rhachitis).

Nimetud haigus tuleb kontide toitmise puudusest ja ühest iseäralisest põletiku moodulisest olekust. Noore looma kontid on ifka enam kõhrfondilisemad ja pehmemad, lähewad aga aja-

jooksul selleläbi kõwemaks, et rohkem lubjajagused wereft wälja kontide sisse heidetakse. Selles haigusel ei puudu mitte üffi sec kõhrfondi lubja läbi kõwaks kondiks ümbermuutmise, waid ühel iseäralisel põhjusel saab ikka weel uut kõhrkonti sünnitatud mis weel kõwa konti oma kaswamise tuhinal enese eest taga-nema sunnib, liifme kohad jämedaks ja kondid painduwaks teeb. Toidu lubja- ja woswori-hapniku puudus on siin wististe haiguse suurem edendaja, kui ka just mitte selle sünnitaja.

M ä r g i d: Haigeks jääwad üffi noored loomad peale nende ärawõerutust, ehk peale seda kui neile enam piima ei anta kui ka hammasste kaswamise ehk saamise ajal. Kõige rohkem muudatusi näame siin kontide juures ette tulema: liifmed lähewad jämedaks, on katsumise wasta hellad, nõndasama ka rinnafondi ja küljekontide ühenduskohad, misläbi rinna worm muudetud saab. Haiged on enamiste pittkali, püsti seistes wärisewad nad ja ei taha edasi astuda. Jala- ja reie konta näame tihti keha raskuse all kõweraks painduma. Terwe loom on oma ühisusmõõdu (proportioni) kaitanud ja näab tihti nagu määra- ehk mäura-koer wõi karu poeg wälja.

R o h i t s e m i n e: Parandust võib siin üffi toidu muutmise waral edendada. Tuli haigus peale wõerutust arusaadawale, siis hakatagu haigele uueste piima antama ja sellega ühes äralahutatud kondilupja. Kõwaks ehk kuiwaks toiduks antagu häid aruheinu, kaeru ja natukeneerne jahu. On seedmine nähtawalt wigastatud ehk puuduline, siis antagu umukfufe ehk pasanduse wasta tutawaid omal kohal õpetatud rohtusi ja elustatagu seedmist järgmise pulwri andmisega: Rp. Pulv. amar. Jesseni. Seda antagu kaks korda päewas pool lusika täit forraga jahude hulka ärastõõmises haigele ette.

VI. Weiste luutõbi, kondihaigus.

(Osteitis degenerativa, Osteoclasia.)

Sellel haigusel on endisega selle poolest sarnadust, et mõlemate juures kontidel lubja puudus on; endises näame noorusel nõrgad ja lubjata kondid kõhrfondiks jääma, kuna selles haiguses wana täiskaswanud ja kõwa kont oma lubjajagused kaitama hakkab, pehmeks läheb ja oma õonestust aeg ajalt suurendab, kus juures ta oma wälimist wormi ei muuda, aga selle läbi

kont õhufeseks läheb. Rõige selle juures leiame fondi ümbrus-
 naha põletiku moodulises paistetuses ja leitud olekus olema.
 — Rabased üdita kondid jäävad niisama sellesse haigusesse kui
 feest õõnsad ja üdiga kondid; esimiste seas nimelt rist- ja laba-
 luu ja selgroo kondid, kuna kõwad reie ja jala kondid pisut
 kauem haigussele vastu peavad. Iseäralised haiguse sünnita-
 mise põhjused on kõik niisugused juhtumised ja mõjud, mis
 lubjajagude kehasse saamist takistavad ehk ka üleliig palju
 lupja kehast välja viivad. Esimiste põhjuste liiki langewad
 nimelt niisugused toidud, millede liig wähe lubjajagusid olemas
 on. Ma olen nimelt tähele pannud, et see haigus iseäranis
 rohkeste niisugustel talwedel ja kewadetil Gestimaal ette tuleb,
 kus eesolewa aasta Mai ja Juuni kuu iseäranis kuivad oliwad
 ja peale seda tulew talw wee kangeste ära tõmmab. Niisugus-
 gustel aastatel leiame seda haigust peaaegu terwes kuberman-
 gus ette tulema, kus juures ta enam mulla, pori ja liiwasetel
 kui kiwisel ja paesel maal ette tuleb ja seal ka palju raskem
 on kui siin. Wirumaal on nimelt mõni Mutaguse nurf,
 Maidla ja Püüsi metsa nurgad, nõndasama Tubdo ja Koela
 metsa pered ja külad, kes kõige rohkem selle haiguse all kannat-
 awad, kus haiguse aastal palju tiinneid ja lüpsi lehma sure-
 wad ja suurem osa loomi selle haiguse läbi põewad. — Tei-
 fets wõime selle haiguse juures tähele panna, et ta üksi raske
 tiinnete ja lüpsi lehmade haigus on. Mull on wõimalik olnud
 mõnel aastal wähemalt sada niisugust haiget looma näha saada,
 aga ei iialgi ei ole nende seas ei mullikaid ega härgi olnud
 waid ifka ainult lüpsi lehmad. Nendest nähtawustest wõime
 meie järgmisi õpetusi saada: 1) On Mai ja Juuni kuul üle-
 ennast rohkem eluawaldawatest kui tuhaollustest (lubjast) üles —
 on sedamööda lubjawaene, — ja ei jõua talwel selle lubja-
 waese toidu sööja loomakeha lubjatarwitusi mitte täita ja sünni-
 tab sellwiisil seda haigust. 2) Niisugustel talwedel, kus wesi
 kaewudest ja tiikidest kaub, joodetakse loomi tihti lume weega,
 tihti ka rabasoonikute ja iseäraliste maa põhjast tulewate halli-
 kate weega. Rõigil niisugustel wetel on aga palju wähem
 lubjajagusid sees kui enam maapinnas olewal weel, sest meie
 lubjakivi ei ole Gestimaal kusagil sügawal. Niisuguse wee
 lubja puudusest tunnistawad ka weel wabrikute auurukatlad,

felledeesse kaugelt wähem lubjakiwi niisugustel aastatel korjab kui muudu (Herr von Gramer-Haachhof). 3) Iseenesest arusaadaw on et haigus niisugustes kohtades (liiwa, mulla j. n. e. maad), kus juba loomulikult wähem lubja on, kuiwade aastate järele palju rohkem peab ette tulema kui lubjarikastes kohtades, kui juba needgi haigust näitawad. 4) Tiinmed ja lüpsi ehk lüpswad lehmad jääwad sellepärast ennem haigeks, et nende keha palju enam lupja tarwitab kui teistel. Rohkem tarwitus tuleb niihästi sellest, et esiteks tiinne loom oma kannetawa lapse konta peab lubjast ülesehitama, ja on toidus liig wähe lupja, siis wõtab ema loodus iseeneise ärasalgamisega puuduwa osa lubja oma kontidest ja wigastab ja surmab ennast sellwiisil. Niisama on lugu lüpsi lehmadega; lüpsmise läbi saab palju lubja kehast piimaga wälja wiidud, ilma et lubjawaene toit seda jälle ära jõuaks tajuda. Niisugusid loomi näame juba ammu enne haiguse märkide algamist kõige suurema isuga ehk päris haigusega wanu konta närima. Niisugune loom käib ja luusib maja ja selle ligidaid aia äärsid mööda ja otsib imestamise wäärilise tüdimatuseta konta ja kui ta ühe estwanema puusa ehk muugi luu on kätte saanud, siis närib ta seda tihti terve päewa, ja kui see kont ta käest ehk suust ärawõetakse ja teda ennast kaugele äraaetakse — ta tuleb ja walwab ja otsib uueste, kuni ta ta jälle ülesse ehk selle asemele mõne teise on leidnud ja närimine algab uue püsimusega. Ma olen seda kontide närimist juba sügisel Oktobri ja Nowembri kuul näinud algama, ilma et loom milgil muul wiisil migisugust loomusewastalift olekud ehk wiga oleks awaldanud, kui et ta talwe lõpul ehk esimistel fewade kuudel luutõbesse haigeks jäi. Niisugustel aastatel wõib näha kuida loomad (üksi lehmad) täielikku jahti ühe konti tüki järele peawõd ja seda üheteise suust kätte saada püüawad. Niisuguste tingimiste all on mulle weel üks tähelepanemise wäärt nähtawus silma püütunud: wäga palju wassikaid olen ma neil aastatel näinud kõhutõbe ja weremädanemise märkidega esimistel elupäewadel ja nädalatel surema, mis ema ihust kaasa toodud wiga näitab olema ehk wähemalt selle läbi kõige suuremat edendust leidma.

M ä r g i d : Peale wäheldase isu ja seedmise wigade ei ole muud loomast näha, kui et ta lahjemaks läheb, wahest üht ehk teist jalga näitab hellitama, aga ülestõusmine talle esiteks

raskeks ja peagi võimataks läheb. Sjearaliste tingimiste all olen seda ka täieste heaste peetud lehmade juures näinud ette tulema. Ja see ülestõusmise võimetus jääbgi ülemaks haiguse märgiks, — hoolega läbikatsumise juures leiame siis, et ühest ehk teisest kohast (ristluu-, selgrood ja labaluu-) kondid hellad, ka krobulised ehk pisut üleskohutanud on. Sju ja keha väljahited on korralikud ehk vähemalt mitte üsna korratumad. Kauasest maasolemisest näame peagi puuja kondi, öla-, reie- ja küljekontide pealsed katti minema (Decubitus). Esiotsja ja kergematel juhtumistel on loomal veel see võim ise teise külje peale ennast pöörda ehk ka põlvede peal ja kõhuli ennast pisut edasi aidata, aga ka seegi kaub. Surema olen ma haigeid ikka weetõbe ehk weremädanemise märkidega näinud. Siiski on parandamine ikka korda läinud, kus wiga mitte väga wanalt rohitsemise alla ei antud. Kõige rohkem loomi sureb Aprilli kuu sees; loomad, kes kauemaks ehk ka hiljem haigeks jääwad, paranewad enamiste ikka. Haigust olen ma üksi weiste seas näinud ette tulema.

Rohitsemine: Peaasi on toitude abil loomale puuduwaid lubjajagusiid pakkuda, tema seedmist elustada ja wälimiste rohtude abil tema naha hingamist edendada ja looma kehaliikumajapidamist karmema tegewusele äritada. Puuduwat lubjaputagu loomale põletatud kondi jahu ehk tuha näul, seda iga päew umbes üks lusika täis loomale toidu jahudega ärasegatult antagu. Kui iganes võimalik antagu iga haigele kaks toopi jahu päewas — üks toop kaunawilja (erne-, ua- ehk läätsi-) =jahu ja teine kaera jahu; nende jahudega ühes võib ehk peab ka nimetud kondi jahu ja järgmist pulwrit kaks lusika täit päewas äraseöödetama: Rp. Pulv. amar. Jesseni. Sahud ja pulwer antagu kas kuiwalt ehk weega ainult niisutatult ette. Soogiks olgu puhast wesi, kuhu iga päewa tagant üks lusika täis soolahapatust sisse pandagu. Roht, kus haige loom seisab, olgu puhas, kuiw ja ilma tõmmawatu uleta, aga puhta õhuga, mis pärast soowitaw on, et haige sõniku pealt, mis muidugi kewade poole porsuma läheb ja õhku rikub, ülcüldisest laudast wäljawõetaks ja talle kusagile mujale puhta põhkude peale ja rikumata õhu kätte uus eluase ülesseataks. — Wälimine rohitsemine on lihtlabane.

Looma selga, ristluid ja labaluid niisutatagu iga päew piirituse ja äädikaga (mõlemid võetakse ühe võrra) ja nühitakse peale seda kärmeste aga ilma kõwaste wautamata kunni loom kuiwaks on jäänud. Nimelt maasolemisest katti läinud kohtasi niisutatagu mitu korda päewas selle äädika ja wiina segadusega. Niipea kui noort rohtu saadawal on, lõigatagu ehk kistagu seda ja segatagu heinte hulka. Põhme ase ja sagedane teise külje peale pööramine hoiab laialise wälimise ihumädanemise eest. Niipea kui keegi loom haigeks jääb, jäätagu aegajalt tema tühjaks lüpsmine järele, sõrutatagu aga iga päew nii palju et loom üsna kinni ei jää. See on peatingimine selle haiguse paranduses ja saab selle parandus-õpetuse abil ja täielikul täitmisel tõeste iga loom, kelle haigust weel mitte wanaks ei ole lastud minna, peagi paranema. Kerge saab minu arwates olema loomi selleläbi haiguse eest kaitsta, et neile igal nädalal paar korda natukene lupja ehk põletatud fondi jahu, esimist jooma wee hulka ja teist sulbi ehk jahu wee hulka, antakse.

k) Naha haigused.

Nahk kui sifemuse ja wälimuse raja — kui esimise kaitseja kõigi teisest ilmuwate paha wõimude wasta — üks, kust sifemuse pahandused wälja ja wälimuse headtegewad wõimud sifemust kosutamas käiwad, ei wõi muidu oma mitmesugusid kohusid täita, ilma et seal takistusi ja wigasid ette ei tuleks. Peene ja hella nahaga loomadel tuleb nahawigasid palju rohkem ette kui kõwa ja paksu nahalistel (esimiste seas hobune, koer ja lammas ja teiste hulgas siga ja weis). Suure hulga naha haigust jätame nimetamata, iseäranis niisugused mis üksi peenemat seltsi lammaste ja koerte külles ette tulewad ja millede tähtsus sellepärast weikele põllupidajale piisufe on.

I. Naha weetõbi (Oedema et Hydropos anasarca)

tuleb enamiste ifka teiste haiguste tagajärjena ette ja on tihti ainumane märk, kellest aru wõib saada, et werejooks muutetud

ja mõnest poolt takistatud on. Selle takistuse läbi saab veri mõnesse kohta juurema wautuse alla ja tema wedelik pressib ennast soone nahast läbi ja peaseb sellwiisil nahaaluse lahtise (kiuta) lihasse ja ka nahasse, misläbi see oma alusega natukene ülesse tursub ja enam põnewile ja pakile läheb. Niisugusid haigusi, kelle tagajärjena nimetatud wiga ette tuleb, on õige palju; nad on kõik enamiste sisekonna organide ja nende pealiskahade põletikud, kellede jooksul veri palju oma kõwemaid jagusid kautab, wedelamaks ehk weisjemaks jääb ja sellwiisil suurendatud pigistuse abil weel seda kergemine liha waheruumidesse ja nahasse peaseb.

M ä r g i d: Ülem ja pea märk on isäraline, ühetasane, laialine ja ikka keha allpool jagudes ettetulew walu ja palawuseta paistetuse, millesse wautamise järele sorme asemel kaemaks ajaks sisse jääwad ja lahti lõikamise peale kollakat wett seeft wälja jookseb.

R o h i t s e m i n e: Kuida juba eespool tähendasime, on see paistetuse enam ühe teise haiguse märk kui et ta isehaigus oleks ja on siis ka paranduseks peaasi arusaada, misuguse sise-
mise wea tagajärjena nimetatud naha weetõbi ilmus, et selle parandamise läbi wiga juureni ärahäwitada. Kohaliku rohitsemise tähtsus on siin sedamööda ka kõrwaline asi. Hoolitsetagu siiski hea ja ramusa toidu, paraja liigutuse ja paistetanud koha naha tegewusele ärituse eest, olgu see kas kuiwalt nühtimise ehk ka tutawate äritusrohtude pruukimise abil, — külmast weest kurni kõige kangemate rohtudeni: Ol. Sinepis, Ol. Crotonis, Tinet. Canth. etc. ka saab karboli sisse ja wäljapoole selle wea wasta pruugitud.

II. **Naha põletik** (Dermatitis chronica s. Sclerodermia).

Kuiwaks, kõwaks, kestawaks, painumataks ja takerdud karwaliseks näame nahka mitmesuguste pitkaliste sise-
miste haiguste järele jääma. Wähest näame aga naha põletikku ka wälimiste naha wigastuste (õerumiste, pigistuste) järele hakkama. Kõik naha jaud ehk kihid ja nahaalune kiuta ühendusliha wõtawad niisugusel korral põletikust osa, kus juures nahk oma aluse lihaga mitte üksi paksums ega painumataks ei lähe, waid mõlemad kaswawad kokku, misläbi paksums ja kõwadus weel tõuseb.

M ä r g i d: Nahk on kōwa kui laud, paks, painumata ja on wõimata teda aluslihast lahutada ehk natukene eemale tõmmata. Karwad kauwad niisuguse koha pealt ära ehk lähewad wähemalt arwaks ja kōwaks harjaks mooduliseks. Sedamööda kas wiga laialine ja täieline ehk paiguti on, on ka tema wõim üleüldise terwise kohta kas suurem ehk vähem. Tihti näame seda wiga alt jalgadest peale hakkama (prei tagajärg) ja aja-jooksul ifka kõrgemale tõusma kunni kintsudeni, kus ta loomal liigutust raskeks ja walusaks ja sellwiisil tema pruukimist wõimataks teeb.

Rohitsemises pandagu suurte rõhku hea ja tugewa toidu peale ja hoolitsetagu naha puhtuse eest. Wälimisteks rohtudeks wõib neidsamu katkuda, mis juba prei juures nimetatud on, iseäranis aga järgmist salwi: Rp. Hydrarg. oxyd. rubr. 10,0, Vaselini puvi sive, Saponis viridis 45,0 M. D. S. iga päew üks kord haiget naha kohta sisse õruda.

III. **Sia-katk ehk määndaw roos** (Erysipelas suis septicum).

Maastakümneid kestawa tüdimata töö ja uurimise järele on ometegi asi niikangel, et seda haigust weremäändawate hulka loetakse. Nagu eespool juba nägime, saab weremäänduse haigus iseäraliste haigust sünnitawate idude läbi sünnitatud, kes tarwilikude tingimiste all niiskuse, soojuste ja puhtuse puuduse mõjul kasvawad, õhu läbi edasi ja looma sisse wõiwad peaseda ja siin nimetatud haigust sünnitada.

M ä r g i d muudawad ennast sedamööda, kas hingamise ja seedmise organid ehk närwude alustuspaigad iseäraliselt raskete haiged on. Algusmärgid on siiski enamiste nõrkus ehk wäsimus, kurwalt seisimine, rohkem pitkali olemine, isupuudus, tõusew keha soojus, aigutusel ja kõha. Kõha tuleb siin kopsu katarriist, mispeale hingamine ägedamaks, palawik kõrgemaks ja seeft kinnimaks läheb. Pea on tihti uimane, limanahad punetawad, juu ja igemed lõowad katki. Niipea kui kopsu ehk kõri ja selle sõlme põletik ennast awal dab, läheb hingamine ja neelamine raskeks ja jänu tõuseb weel suuremaks. Tihti leiame loomal raske umukuse olema, mis aga, niipea kui sooltekatarr algab, ennast pasanduseks ümber muudab. On närwude kesk-

organid ühes haiged, siis avaldab loom und ja tuimust ehk jälle rahutust, wiltu ja ringikäimist, krampa ja tagant otsa alwatust. — Enamiste esimise kahetümmenele tunni sees nääme feestpoolt reit rinnaaluse ja kõhunaha punaseks, wioleti ehk ka mustjaks pruuniks ehk sinikaks minema; need roosimoodulised nahapunetused lähewad tihti üle kõige looma laiale, kus juures nahk paiguti rakuna ülestõuseb ja mädanewad paisjed alla tekiwad. Nõnda wõiwad suured naha tüfid, kõrwad, saba ja jaladgi ära surra ja keha küllest maha kukkuda. Surm tuleb tihti mõne tunni kummi kolme nädala jooksul. Kaks kolmandikku kõigist haigetest surewad.

Rohitsemine: Haiguse hakkamise eest hoidmine on kergem kui tema parandamine. Esimise tingimise täitmiseks muretsetagu täieliku puhtuse, söögi ja joogi headuse, wärske õhu, karjamaade muutmise ehk wahetuse ja endiste kohtade puhastuste ja rohtudega üleriputuse ehk niisutuse eest. Sõnik ja wirtsa augud tähendatagu hoolega ära, riputatagu tugew kord kloorlupja peale ja jäatagu mõneks päewaks tühjaks. Koht, kus loomi peetakse, olgu wilu ja tuuleline, aga ka kuiwa puhate aluspõhkude eest kantagu hoolt. Jook olgu puhas külmuwest, hapu piima wedelik ehk soolahapatuslega hapuks tehtud. Sisemist rohitsemist toimetatagu haiguse märkide järele. Kõhu lahti olemise eest peetagu iseäranis hoolt, antagu Glauber- ja wiha soola ehk ka riitsinuse õli lusika täie kaupa kummi köht lahti lähew. Peale muude rohtude katsutagu weel järgmisi päris haiguse enese wasta anda: Rp. Acidi salicil. 0,5—1,0 ühe korteri weega üks kord päewas sisse ja teine kord klistiirina anda, ehk ka Rp. Antifebrini 0,3—0,8. Ka terpentini õli wõib sisse anda, üks pool lusika täit poole kortli linaseemne limaga segatud.

IV. Nõgese haigus (Urticaria)

tuleb nimelt kewadel ja sügisel palawa ilmaga peale palawa naha järsku ärajahatumist ette. Noored täie rammulised loomad saawad seda wiga ennem kui wanemad ja lahjemad. Ka mõnesuguste werejooksu muudatuste ja üfsikute organidesse woolude, järsku alanud seedmise wigade ja toidu muudatuste läbi nääme seda wiga tulema.

M ä r g i d: Weikese palawiku ja fergeete üleüldiste haiguse märkide ilmumisel näame naha peale erne kunni õuna suurused kipitawad ja sügelewad kõwad muhud tekkima. Wahest näame nendest muhkudest üht wedelikku wäljahigistama ehk tilkuma, muhud ise laiemaks ja madalamaks minema ja ühe-teisega kokkujooma ehk ulatama. Muhud on enamiste punakad ehk nende ümber jookseb wähemalt üks niisugune ring. Haigus kaub suuremalt osalt ühe kunni kahe päewaga; arwa näame teda ka peale paari nädala kestama.

R a w i t s e m i n e: Haigus võib looma omanikku hirmutada kui ta järsku ja ägedaste peale hakkab, karta ei pruugi teda aga kunagi. Rohkudeks ei ole muud waja kui loomale üks pool naela wiha soola anda, muhkusi kõwa külma maarjajäe weega kasta ja loom wilus kohas aga mitte tõmmawa tuule käes pidada.

V. **Salafoi, weisje röögatus** (Pityriasis et Psoriasis).

Loomade naha peal tulewad niisugused paigad ja plekid nähtawale, nagu oleks neile niisutatud ruhti klliid külge kuniwanud, kus juures karwad selle koha pealt ärakaawad, koht ise ümberringi nahast natukene kõrgemale kerkib ja peale selle jahumoodulise katekorra ärakiskumise niiske näitab olema ja limast werist wett wälja higistab. Haigus saab iseäraliste idukeste läbi sünnitatud, kes nahas elutsewad. Peas, laka ja saba all ja weistel loti peal näame seda wiga kõige rohkem ette tulema.

R o h i t s e m i n e: Urahawituseks wõdetagu tõkatiid ja terpentini õli, mõlemid ühewõrra, ja kastetagu sellega iga päew üks kord haigid kohte ja kui see ei peaks aitama, siis wõdetagu järgmist rohku iga päewaseks kastmiseks: Rp. Hydrarg. bichlorati 0,5, Aq. commun 50,0, Kresolini 100,0 M. D. S. Peaks naha peale muid plekkisid tekkima, kes ehk mitte just sellesarnased, aga siiski üksikute haigete kohtadena ennast awaldawad, siis rohitsetagu neid niisama ja nendesamade rohtudega.

VI. **Kärna haigus** (Impetigo).

Kärnad sünniwad naha peale seeläbi, et misgijuguse ärituse põhjusel ühe weikese nahalapikese ehk punkti peal naha

werepooned ennast ülearu täidavad ja selle läbi soontest werewett wälja imitseb, mis ennast naha pealmise korra wahel kogub, seda weiteise rakufesena üleskergitab ja wiimati lõhkeb, mispeale see wedelik, kuhu wereweega nüüd hull mädajagufid ennast on ühendanud, kárnamooduliselt peale ärakuiwab. Sünnib niisugusi rakkusi palju üheteise kórwa, siis katawad wiimati kárnad ilma waheta suurelt ja laialt ehk üleüldse looma ihu, kus juures nad rakkude ja uue wedeliku sünnitamise läbi ifka paksemaks ja tihedamaks lähewad ja wiimati täitsa lademetena looma katawad.

M ä r g i d: Nimetud wistrikute ja rakufeste tulemise ajal näame looma ajuti palawikus olema, karm on lahti; tihti on haigel ka weel mau-, soolte- ja kopsu katarr; piima and alaneb üsna ja kui haigus kauem ilma parandamata edasi kestab, siis sureb loom mõne kuu jooksul ärapõdenult. Noortel loomadadel tuleb see wiga tihti imemise ja ärawõrutuse järele suu ümber ette ja wõib siit ka suu sissegi minna, kus ta peaaegu niisamasugufid rakufesi ja haawakesi sünnitab ja siit wist ka weel mau ja soolte limanaha peale läheb, kus ta nende organide ägedad katarri sünnitab.

Rohitsemine: Pearõhku pandagu ifka siin üleüldise eluülespidamise peale. Puhas ase ja õhk, toit kergeste seediwaga hea. Seeft peetagu tutawate lahtitegewate rohtude (Glaubersool, wihajool, Senne lehed, Aloe j. n. e.) waral alati pehme. Kárnade puhastuseks wõetagu ja määrtagu iga õhta üks kümnes funni weerand osa looma tugewaste rohelise seebiga sisse ja teisel homikul pestagu kárnad sooja tuhalehelisega maha, kuiwatatagu ruttu see koht ühe pehme rätikuga ära ja õrutagu sedamaid järgmist salwi peale: Rp. Benzini albi, Sapon. viridis aa 240,0 M. D. Rõnda tehtagu ifka järt järgult edasi, aga nii et täna sissemääritud koht iga nelja päewa järele jälle uueste sissemääritud saab. Muidugi mõista on seda paigutulist rohitsemist üksi seal waja, kus haigus üleliiga laialine (üle ühe weerandi looma naha) on, wähemad wead määritagu kohe korraga sisse. Kui kahe ehk kolmekordse määrimise järele paranemine mitte ei ole alganud, siis wõetagu selle rohu asemel järgmist: Rp. Hydrarg. oxydati rubr. 3,0, Vaselini fl. 180,0 M. D. S. iga päew natukene sissemäärida. Sfearanis hea olen ma järgmise rohu leidnud olema: Rp. Kalii

jodati 30,0 D. S. kahetja päewa iga päew üks kord ($\frac{1}{8}$)
 siise anda.

VII. Rõuged (Variolae).

Selle nimega nimetame üht üleüldise haiguse ja palawiku märkidega ettetulewad hakkawat naha haigust. Rõik koduloomad ja linnudgi wõiwad seda haigust saada, — noored loomad siiski ennem kui wanad. Rõige elawamalt näame teda niisketes, soojades, paha õhuga tallides edenema, kus juures järgmised nähtawused meile filma paistawad. Weikese kohalise naha põletiku läbi sünnib pisukene, esiteks wesine ja pärast mädane, ümargune, keskkohast madalam (taldreku mooduline) rakukene ehk kärnakene kui ta lõhkenud on. Mlati ei ole aga haiguse käik nii liht kui siin kirjeldud; ta wõib ennast mitmetpidi muuta. Tihti näame et ligistiku olewad rõuged kokku lähewad, misläbi üks suurem mädanew koht sünnitud saab ja mäda kergeste sügawale läheb ja terwed organid ja keha jaud ära-rikub (silmad, kõrwad, liikmed). Zoofjeb mäda- ehk rõuge pai- setesse werd, siis näawad need mustad ja pruunid wälja. — Kuida ööldud, on ka siin iseäralised idud kes haigust sünnita- wad, aga nende idude waral wõib ka haigus ühe küllest teise külge kantud saada — wõib „hakata“, mis nimelt haigete ja paranewate läbi kergeste sünnib, kui neile luba antakse ümber käia ehk niisuguste kohtade peale minna, kuhu ka terweid loomi lastakse, — ka loomade talitajate läbi wõib seda sündida. Nii- sugustes kohtades, kuhu küllalt wärsket õhku ei pease, wõiwad need haiguse idud kaua oma eluwõimu alalhoida ja wõiwad ka tuulega ühest kohast teise kantud saada.

M ä r g i d: Oma wormi järele õppisime teda juba tundma, nüüd paneme seda weel tähele kus kohas nad kõige ennem ette tulewad. Need kohad on hobusel jala tuka alused, nina, morkade ja silmade umbrused ja jaba alune; weisfel ja kitsel udara, arudewake ja isastel koti peal ja selle ümberkaudu. Tihti näame ka limanahkade peal sarnaseid paisleid sündima, kus juures siis kas kopsu, mau ehk sigitusliigete katarri ja põ- letik sünnib ja loom enamiste sureb. Iffa on rõugete tule- mine palawiku, iju, wikkuse ja piimaande puudusega ühendatud; ka keha wäljajehited on taistatud; iseäranis hellad kohad, kuhu

rõugeid kõige rohkem peale tuleb, paistetawad ka ülesse. Rõuged ise näewad esiteks kui kirbuhammustuse kohad wälja, kes paari päewa jooksul kunni erne suuruseks kaswawad ja siis tutawal wiisil endid edasi muudawad. Haigus kestab enamiste kolm, wahelt aga ka kuus nädalad. Niisugustel juhtumistel, kus rõuged limanahkade peale lähewad ja suuri mädanikusi sünnitawad, millede saatusel siis weremädanemise ja muud raskeid haiguse märgid ilmuvad, kutsutagu, kui loom seda wäärt ehk teeninud on, ifka loomatohter rohitsema.

Rohitsemine: Läheb haigus oma parajat ferget kätti, siis ei ole muud waja kui aga fergeste seedimat tugewat toitu anda, rohkest wärske õhu eest hoolitseda ja loomad wilult pidada. Uuema aja tähele panemised tunnistawad, et rõuged palju fergemalt ülelähewad, kui haiged wõimalikult palju waba liigutust wärskes õhus wõiwad teha. Tuleb haigus suwel ette, siis peetagu loomad alati wäljas. On niisad rõuge rakkusid täis ja hellad, siis lüpsetagu seda looma wõimalikult tihti päewas ja määratagu haigeid kohte koore ehk weel parem pleiweisfi salwiga. Läheb haigus sisemiste organide peale, siis rohitsetagu neid nii nagu seda õpetanud oleme, ehk, nagu eespool juba nimetastime, antagu rohitsemine loomatohtri hoole alla.

VIII. Sügelijed (Scabies).

Sügeliisi leiame kõikide loomade juures ette tulema, kõige rohkem aga koerte ja hobuste juures. Sügelijed saawad ühe imepisukese waewalt palja silmaga nähtawa loomakese ehk koi-kese läbi sünnitud, kes looma naha sees elutseb ja tutawaid wistrikuid sünnitab. See haigus ei wõi iseenesest üalgi hakata waid üks loom saab seda ifka teise käest, olgu kas selleläbi, et üks hull neid koikesi ehk wähemalt üks paar, ehk ka üks tiinne emane koi ühe looma pealt teise peale lähew, mis kõrwuseiswate loomade seas wäga fergeste wõib sündida, ehk aga ka selleläbi, et inimesed ehk muud asjad nende wahelandjaks on, mis looma riistade, tekkide, seinte ja asemete ja tuhande muu asja abil wõib sündida, — loom wõib ka parajate tingimiste all sügelisi inimeste sügelistestki saada. Nimetud koikesed wõiwad wäga kaua loomadest eemal asjade peal elada ja mitmete katsete järele on nähtud, et see aeg kunni paar kuud wõib kesta ja

nende munad võivad peale kolme kummi nelja nädalise alal-
hoidmise veel väljakuutud saada (auudumine sünnib siin üksi
feeläbi, et munad kuidagi wiisi looma karwade sisse wasta
nahka sattuvad, kus neid looma kehasoosus enesele nuhtluseks
wälja auub). Neid koikese on kolme sellist: 1) Sarcoptes,
2) Dermatocoptes ja 3) Symbiotes ehk Chorioptes. Kõigil
kolmel on omad iseäralised omadused omas suuruses ja liigete ehi-
tuses j. n. e., aga kõik kolm sünnitawad sügelisi, ehk küll ühed
tergemalt paranewad kui teised.

M ä r g i d: Sügelemine ja nühtimine ehk sügamine on
esimesed haiguse märgid. Loomad hakkawad endid nühtima ja
närima; peagi on karw nende kohtade peal takerdud ja ühe
kummi kahe nädala jooksul leiame weikesid läätsti kummi erne juu-
ruseid wistrikuid, kes pealt kas kõhnowad ehk ka õhukesse kär-
naga kaetud on ja kellede kratsumine loomale lõpmata
hea näitab olema. Ei saa wiga warsti araparandud, siis näame
ajajooksul järgmist märkisi ilmuma: karwad kaowad haigete
kohtade pealt ära ja järelejäanud paljas nahk läheb kõwaks,
ajab kesta, murdub ja on kárnane ja tihti ka werinegi. Uga
aastate jooksul näame looma lahjenema, põdema ja suremagi.

R o h i t s e m i n e: Kõik rohud, kes neid koikese tapawad,
parandawad seda haigust. Enne rohtude tarwitust tehtagu ikka
järgmiselt: niikaugelt kui haigus ulatab ja weel kaugemaltki
määritakse ehk õerutakse loom kõwaste roheline seebiga sisse;
kakssteistkümmend tundi peale seda wõetakse kanget sooja tuha-
lehelist ja pestakse sellega hoolega sisseõerutud seep wälja. Peale
seda kuiwatatakse nahk ja karw ühe harja ehk õletuustiga nüht-
kimise läbi ära ja määratakse ja õerutakse weel niiskelt uueste
roheline seebiga sisse, mis jälle kakssteistkümmend tundi peal pee-
takse ja siis tutawal wiisil wäljapestakse. Nüüd alles määri-
takse ja õerutakse kõwaste päris rohi sisse, milleks paar ees-
firja anname: Rp. Benzini albi, Sapon. viridis aa M. D. S.
iga päew üks kord sisse õeruda, ehk ka: Rp. Gummi Styracis
60,0, Benzini albi 90,0 M. D. S. nagu esiminegi pruukida.
Nende kahe rohu abil võib julgeste iga sügeluse parandada,
ja kus see ei peaks tahtma korda minna, seal on ikka muud kui
rohu wead põhjuseks. Wiimasel salwil võib ka Benzini asemel
florowormi (chloroform) wõtta. — Iseäranis tülikas on lam-
maste sügeliste parandamine. Täatagu siin kõik salwidega

määrimised parem kõrwale ja oodetagu kunni niidu ajani ja wõetagu siis rohitsemine järgmiselt ette: Wõetakse kakskümmend toopi wett ja kolm naela mahorka tubakat ja keedetakse üks pool tundi, siis wõetakse weel kakskümmend toopi wett ja pannakse sinna sisse kaks naela potast, kaks naela lupja, üks toop puhastamata puuäädikat ja üks nael kollast wäowelt, segatakse kõik hoolega segamine ja kastetakse siis lambad üksteise järele sinna sisse, aga nii, et filmad, kõrwad ja nina mitte rohuseks ei saa, mis neil neid kohte rikkuda wõiks. Seda rohitsemist wõetagu iga kahe päewa tagant kord ette ja kolm kunni neli korda kasta. Sellest rohust peab kümne lamba rohitsemiseks küllalt olema. — Niipea kui rohitsemine käsile wõetud on, peab loomadele uus asupait antud ja wana täieste tühendatud ja ülesubjatud saama, mille tarbeks liht kustutatud ja foorlupja ühewõrra ärasegatakse. Ruum jäägu terweks suweks täieste tühjaks.

L i s a.

1. Hobuste alwaw puuase kusemine.

(Haematuria paralytica.)

Selle haiguse ssemisi põhjusi ära juurdleda ei ole siin meie asi, niipalju nimetame aga siin, et ta kewadel ja sügisel külma tuulsete ilmadega palju tihimine ette tuleb. Täieramulised nooremad hobused ja nimelt täkud jääwad palju ennem sellesse haigusesse, kui wanemad hobused ja märad ja ruunad *).

M ä r g i d: Haigeks jäämine tuleb loomal enamiste peale pikkema seisu soojas tallis tihti esimise ehk teise wersta peal kodust wäljasõites järsku ette. Loom läheb märjaks, auurab,

*) Haigus tuleb ka mõne looma jukufonnas kui perekonna wiiga nähtawale. Na-mõisa herra von Grameri Norra läät suri sellesse haigusesse ja wähe lapsi ja lapselapsi oli jell tuldawäart hobusel, kes mitte seda haigust läbi ei teinud ehk sellesse ei furnud.

wahutab, ou erutud — sealsamas tuleb kohe tuimus erutuse ajemele, loom hakkab üht ehk teist tagumist jalga lonkama, jääb käte wahel kangemaks, ehk õigem võldud, tagant nõrgemaks, langeb maha, lõõtsutab kangeste, wäriseb ja on wõimatu oma jala peal niipea jälle käima hakkama — on alwatud. See on haiguse algamise täieline pilt. Ta võib aga ka selle läbi lühendud saada et haigus kergelt tuleb, kus juures siis muidugi rängemad märgid puuduvad ja haigus wäheldase, ühe ehk ka mõlema poolse tagant otsa nõrkusega lõpeb. Pärastises haiguses leiame: keha wäljakeidete takistust; nimelt kusi on wahelt kollane, õlle- ehk kohwipruun, mustjas ja weniw; kehasoojus nelikümmend kuni nelikümmendkaks kraadi. Haiguse kestamise aeg on väga mitmesugune, mõnest tunnist kuni aastani ja surm tuleb ikka krampide läbi esimiste kümne päewade sees, ehk küll suurem osa surijatest juba esimiste paari päewade sees ära surewad. Niipea kui esimine ägedus ülemal nimetatud märkide awaldustega mööda on, näame söömaisu ja muud kehaliikud toimetused jälle erkuma, palawiku alanema ja loom võib jälle mõne nädala jooksul täieste terve wäljanäha aga weel mitte maast ülestõusta, mis ikka pitkamisi edeneb ja tihti mitu kuud kestab enne kui loom oma tagumist otsa jalal võib pidada — ja weel teist korda mitu kuud, kui niisugune loom takistufeta käimise wõimuliseks saab. Suurem osa haigeid paranewad kase ja kolme kuu jooksul.

R o h i t s e m i n e: Haiguse eest hoidmiseks on tarwis talli ruumi alati wilu pidada ja noori hobuseid, nimelt täkkusid, üleliig söötmise eest hoida. Sisemisteks rohtudeks antagu järgmist kõige esiteks: Rp. Antifebrini 6,0, Hydrarg. chlorati 3,0 M. D. iga päew üks niisugune pulwer sisse anda. Ehk ka järgmist nimelt pärastpoole: Rp. Kreosoti 12,0, Spiritus camph. 120,0 M. D. S. kaks kuni kolm korda päewas iga kord üks lusika täis jahudega klimbiks tehtud sisse anda. Wäljast rohitemist toimetatagu ristluu, selja ja kintfude naha tuliseks nühtmise, niiske linaste riiete sisse mähkimise ja kowaste ümber tõmmatud kase- ehk kolmekordsete willaste tekkidega katmise läbi. Pärastpoole, kui tagantotsa nõrkus ainumane märk weel on, siis nühitagu, näpistatagu ja triigitagu wõimalikult tihti selja ja ristluu muskliid, kus juures ka kangeid rohtusi võib pruukida, nimelt: Rp. Ol. Sinapis aeth. 20,0, Ol. Terebint. Spirit. form.

aa 60,0 M. D. S., haigeid kohtasi iga päewa tagant kord niisutada ja nühhida.

Selle haiguse olen sellepärast ükspäine seletuse alla wõtnud, et tema loomus weel selgeste teada ega tuntud ei ole ja teda praeguse teaduse järele kufagile haiguste seltskonda ei tea seada (were-, muskli- ehk närwude haigus).

2. Mis peab loomade haikawate ehk katku-mooduliste haiguste ilmunise korral tehtama.

Järgmine kirjeldus käib üksi „Siberi katku“ ehk põrna põletiku ehk ka rabanduse muhutõbe (Anthrax) ja weiste katku „Урма“ kohta. Esimine tuleb enamiste iga aasta (juwel) siin ehk seal ükshikult Gestimaal ette, s. o. ta sünnib ise siin, kuna weiste katki ialgi siin ise enesest ei sünni, waid ikka kaugealt Wenemaalt sisseweetud saab, mis aga kümnete aastate järele kord sünnib.

Siberi katku wõiwad inimesed, kõi kodu- ja metsloomadki saada, kuna weiste katk peaaegu üksi omas sugus edasi läheb, aga ka kaugealt suurema osa tapab. Muhutõbest peasewad umbes pooled loomad, — tema tundemärgid on suuremalt osalt tutawad (häkiline suremine mõne minuti ehk paari päewa jooksul, ehk muhud ja paistetused, aga haigus kestab kauemine), kuna weise katku märgid: palawik, filmade, nina ja suu weejooks, kange pasandamine ja ülirutuline ühe küllest teise külge haikamine on.

Miipea kui aru on saadud, et niisugune haigus kas oma ehk naabri loomade seas on, siis muretsetagu sedamaid selle eest, et politsei walitsusele asjalugu teada antakse, ja loomade seas wõetagu järgmised toimetused käsile:

1) Terwed lahutatagu haigetest! Tuli haigus laudas ette, siis muretsetagu selle eest, et terwed loomad sedamaid laudast wälja ja eemale omale uut ajet saawad, — tuli haigus karjamaal ette, siis koristatagu haige loom kohe koju ja pantagu ühte täieste wilusse pimedasse nurka, kuhu keegi muu hingeline kui ta ainumane tallitaja ligi ei saa.

2) Oli haigus nii häkiline et loom arasuri, siis maetagu

ta sinnašamasse ligidale, vähemalt seitse jalga sügawale, kõige naha ja kõige sõnikuga mis ta enne surma on teinud ja kõige tema asemel maapinnaga nelja tolli sügawuselt ühte auku. Soowitaw on, et talle alla ja peale kustutamata lupja ehk wärsket tuhka mõni toll panna. Matmise paigaks ei tohi aga mitte mõni weesoon walitud saada, ja kui maapind nii madal on, et nii sügawat auku wõimalik kaewada ei ole, siis maetagu talle vähemalt nii palju mulda peale.

3) Haige looma joogi ja söögiriistad peawad ikka tema juures seisma ja peab teiste riistadega wesi sinna ja nendesse kallatama, ilma et haige nende riistadesse puutuda saaks ja ilma et nende riistadega haige söögi ja joogiriistadesse puudutataks. Haige toimetaja ei tohi ega pea mitte ise kaewult wett ega wirnast heinu minema wõtma, waid seda peab üks teine talle ligidale tooma. Kõige wähe m a h i b a g a h a i g e t a l l i t a j a t e i s t e l o o m a d e l i g i m i n n a . Kui seda kõik mitte filmakirjaks ei pea tehtama, siis pidagu tallitaja omal ühed toimetus-kingad ja toimetus-kuu, mis ta igakord jalga ja selga paneb kui ta haige asemel lähed ja sealt äratulles jälle ärawõtub. Üleüldse ööldud: ei tohi midagi, inimest, looma (kanu) ega asja olla, mis haige looma juurest terwete ligi peaseb.

4) Igakord, kui haige tallitaja ära lähed, peab ta oma käed puhtaks pesema, peale seda sublimaati weega (üks osa sublimaati ja tuhat osa wett) äraloputama ja märjaks jätma kunni nad ise kuivawad, muidu wõib kergeste ette tulla, et inimene ise seda surmawat haigust saab (siniwillina). Ka hoitku inimene ennast selle eest, et loom talle mitte wasta filmi ei kõhi ega purista.

5) Et parmusi, sögelasi ja kärpseid, kes kõige tegewamad haiguse laiale lautajad on, oma tegewuses takistada, peab haige loom palawate päewadega vähemalt kaks korda puhastamata prant-õliga ehk pödrasarwe-õliga niisutatud saama. Ühe selle õlisse kastetud willase lapiga saab loom mööda karwa niiviisi üleslilitatud et õlikord karwade peale jääb aga mitte kunni nahani ei ulata. Hoolsalt peawad nimelt niisugused kohad äramääritud saama, kust loom ennast parmude eest ise heaste kaitse ei saa, nagu arude wahed, kõhu ja kaela alune j. n. e. Kes oma loomasi ka haiguse hakkamise eest kaitsema tahab,

tehku niisamati ka terwete loomadega, et sellwiisil haiguse kihwtiisid putukaid nendest eemal pidada.

6) Niisugustes kohtades, kus haigus iseenesest karjamaal hakkab, muudetagu sedamaid karjamaa kohta, antagu loomadele üks kowema põhjaga kuiwem koht, ja kui iganes wõimalik, katsutagu karjamaadelt märgasi lodukohtasi kraawide läbi kuiwatada. Haigete loomade piim wõib nende enestele ärajoode-tud ehk selle asemel mahakallatud saada.

Need on peatingimised, mis nimelt Siberi kattu juures täita tulewad, kunni walitsuse poolt saadetud kreisi ehk kubermangu loomatõhter haiguse paigal ilmub ja seaduslikult ettemääratud eeskirjad kattu häwituse kohta ja olewate haigete rohitsemise wiisi awaldab. Mina omast kohast soowitan haigetele iga päew neli kunni kuus korda üks kunni kaks lusikatait terpentini õli ühe kortli linaseemne limaga sisseandmiseks ja kui muhkusi nähtawal on, nende tihtist niisutust terpentini-ga. Ka wõib terpentini asemel järgmist rohtu pruukida: Rp. Hydrarg. bichloroti 0,5 poole toobi keewa wee sees ärasulatada ja kaks niisugust osa päewas sisse anda, — ka muhu kastmiks sedasama rohtu aga sajawõrra rohkema wee sees ärasulatada. Muhu sisse löigatagu enne palju poole tolli sügawusi piisukesti haawasi.

3. Järeliünnituse ehk puhastuse kinnijäämine.

Selle wea kohta oleks wõinud ka „sigidusliigete haiguste“ liigis arutust teha, et ta aga üksi sünnituse järeldusena ilmub, sünnituse abiandmise õpetus aga selle raamatukesse piisukese ruumi sisse ilmwõimata on mahutada ja tulewikus seda iseäranis raamatukesena ilmutada mõtlen, — et ta aga nii wäga tihti ette tuleb, siis olen ma tarwiliseks arwanud, tema paranduse ja rawitsemise kohta ka siin lühikest õpetust anda. — See wiga tuleb iseäranis tihti määletsejate loomade ja nimelt lehmade juures ette.

Haigust ja tema tagajärgi kannatawad loomad mitmel wiisil wälja. Määletsejad loomad näikse teda kaunis hõlpsaste ära-kannatama, kuna hobused ja lihahööjad loomad seal juures raskestes waewlewad ja enamiste ka sellesse surewad (were mään-

duse läbi). Esialt vaatame kuidas lugu lehma juures selles haiguses seisab. Ehk küll, kuidas üleval nimetasime, lehm seda wiga kergemine ära kannatab ja arwa sellesse sureb, on ta siiski tähtjas küllalt jäädawat kahju looma terwile kui ka kasudele tegema, mida loomast piima anni 20. läbi oodetakse, ja ei pea iialgi paranduse katsetega üle kahe päewa wiiwita-tama, muidu lähewad peale sünnitust ärasurnud nahad ja sooned kergeste mädanema ja porsuma ja wõib sellwiisil mäda ja porsumise juur weresse peaseda ja weremäändust sünnitada, — ehk kui mitte seda, siis ometegi alalist wäheldast palawikku, looma põdemist ja kurnamist põhjustada.

M ä r g i d : Lehma sünnituse järeltused peawad kuue tunni jooksul küllest lahkuma, — jääwad aga tihti emakoti külge finni ja ripuwad siis limanahkade (Allantois, Amnion) ja soontena lehma sigitusliigetest maani wäljas. Loom hoiab saba eemal, trügib, pressib ehk wäitab tihti ja kui need wäitused küllalt tugewad on, siis wõib nende läbi ka emakott wäljaetatud saada. — Esialgu on loom seal juures pealt näha üsna terwe. Suba peale kolmandama päewa näame (suwel warem, talwel hiljem) mädanema ja haisema minemist algama, mis wiimati hirmsa raipe haisuga terwet lauta täidab. Ühekümnelt kaksteistkümmend päewa näame siis weel järeltust rippuma, peale seda lähew ta aga muredaks ehk apraks ja katkeb kergeste. Palawik on sellajal loomal selgeste arusaadaw; loom hakab toitu põlgama, piimaanne alaneb, loom lahjaneb, nahk jääb kontide peale finni ja karw takerdab ennast; ka on haiged enamiste tagant kanged. Enamiste puhastab nüüd loom ennast ära ja paranemine algab; ei sünni seda mitte ja algab mädanemine, kus juures seesolewad nahad tükkide ja närudena osalt wäljaheidetud jaawad osalt aga sisse ja emakotiga ühendusesse jääwad, mispeale siis ikka looma pikkaline põdenemine ja kõdunemine algab ja kõik nimetatud haiguse märgid endid täielikumalt hakkawad awaldama; nimelt sünnitab hallikas-roheline wäljatilkumine kõige hirmsamat haisu. Ka siit wõib weel asi paranemisele pöördä, kus juures aga loom oma kujukuseks kaua aega, aasta ja paargi, tarwitab, — aga niisama tihti sureb ka nüüd loom kas wõimetuse ehk nõrkuse, were mädanemise ehk üleüldise emakoti põletiku (Metritis parenchymat.) läbi. Ka on selle haiguse tagajärjena üleüldist krampi ilmuma nähtud.

See haigus sünnib emakoti enese nõrga kofkutõmmamise läbi. Tugev emakoti kofkutõmmamine ei sünnita mitte üksi lahutust oma ja järelsünnituse nahkade wahel waid pigistab ka wiimased oma seest ehk õõnistusest wälja. Kõik mõjud, mis emakoti täielist kofkutõmmamist takistawad, nagu tema üleliigsed wäljawenitused kassikute kandmise läbi ehk ka nimelt looma nõrkus puuduliku toitmise läbi ja takistatud ja kauakestaw sünnitus on enamiste selle wea sünnitajad põhjused. — Iseäranis tihti leiame weel peale enneaguste sünnituste ehk nõndanimetatud ärawiskamiste puuduliku puhastust.

Rohitsemine: Kahte asja peab siin iseäranis laitmise wääriliseks nimetama, s. o. paranemist kas üksi looduse hooleks jätta, ehk ka, nagu pruugiks on, wäljarippuwate nahkade, olgu kas kätte ehk külge seutud asjade waral, käristamine. On näha, et esimisel päewal loom ennast weel ärapuhastanud ei ole, siis lõigatagu rippuw kogu kunni fondi liikmetest saadik ära, et kõrwas olewad loomad talle mitte peale astuda ja selliwiihil käristuste läbi emakoti wigastusi ehk wäljawenitusi ei saaks sünnitada. Parandus ise saab kätte abil ehk rohtude waral toimetatud — wiimane wiis on kahemooduline: rohtusi antakse sisse, ehk neid pruugitakse kohaliselt sissepritsemiseks. — Kätega lahutamine on kõige täielikum aitamise wiis, kui seda ettevaatlikult õppinud käsi toimetab, ei peaks aga kunagi oskamatadest inimestest ette wõetud saama, sest iga emakoti haaramine on siis iseäranis kardetaw kui järelalus juba peale kolme päewa sees on olnud.

Rohitsemise tee looma puhastuse edendamiseks on nimelt kohalik rohitsemine wee ja rohtude sissepritsemise läbi iseäranis soowitaw. Selleks otstarbeks wõetakse üks paari küündra pitkune ja $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ tolli jämedune pehme kummitoru, lastakse wigla oherdi ehk puuriga ühe wiie kunni kahelja tolli pikkuse puutükile pikkuti auk sisse ja lõigatakse siis üsna õhukeseks ja üks ots ümarguseks, teine ots lõigatakse järsku ära ja tõmmatakse talle selle kummitoru ots üle ja seutagu niidiga ümbert finni. Teine toru ots tõmmatagu ühe trehtri peale, pistetagu see puust tehtud pits peale õliga libedaks tegemise kääga kunni emakoti sisse, — enne aga täidetagu toru sooja puhta weega, et ta selliwiihil õhust tühendud saaks, keda milgi tingimise all emakoti sisse ei pea lastama. Trihter hoitagu nii kõrgel kui

toru pikkus seda aga lubab ja kallatagu ühtepuhku kaunis sooja puhast wett trihtrisse, mis siis sealt toru mööda kunni looma sisse jookseb. Wett kallatagu nii kaua kunni tagasi ehk wäljajooksew wesi enam segane ei ole, mispeale kaks kunni kolm toopi karboli wett selljamaal wiisil sisse lastagu (toobi wee peale pandagu üks leemelusika täis puhast karboli). Meelde tuletama peame weel, et inimene, kes oma kääga sisse läheb, peab hoolega tähele panema, et ta käsi ilma kõigewähema haawata on, teda enne pikkadest küintest puhastab ja poom= ehk peadliga libedaks teeb — ja karboli wesi enne hoolega segamine liigutatud saab, muidu jääwad karboli tilgad nagu õli wee sisse ja põletawad sellwiisil looma sisse mis osasid. — Karboli puudusel võib ka maarjajäe wett sissepritsida, mis tarwis kolme toobi wee peale weerand nael maarjajäed wõetakse. Kõigist nendest on weel soowitawam järgmisele rohule: Rp. Frondes Sabinæ 90,0 D. S. kaks toopi keewa wett peale kallata ja siis kinnikaetult $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ tundi seista lasta, siis ära kurnata ja wedelik tutawal wiisil läbi toru sisse lasta.

Kui ühekorralise wäljapritsimise peale soowitaw mõju weel ei ilmu, siis tehtagu seda kolme kunni nelja tunni pärast jälle uueste. Kui nelja= kunni wiiekorralise wäljapritsimise järele loom ennast ikka weel ei ole arapuhastanud, siis muretsetagu warmalt õppinud tohtri abi.

Kui loom ennast ka täieste arapuhastanud on, siis pritsitagu ikka weel kolm kunni neli päewa paar korda päewas puhta karboli weega emakott wälja, sest selle wea juures sünniwad fergeste weikesed rakukesed ja haawakesed limanaha peale, millete paranemine muidu tihti kaua kestab.

Veem, kes ennast arapuhastanud ei ole, lahjeneb ruttu ja on sellepärast waja teda võimalikult rammusa aga fergeste seediwa toiduga turgutada. Nimelt antagu talle häid aruheinu, kaks kunni neli toopi kaera jahu weega pudrupaksuseks tehtud ja paar naela õlikooki ehk nende puudusel üks korter linaseemneid jahude hulka.

Ruida juba eespool tähendamine, on wiga hobuse juures palju kardetawam ja peab sedamööda abiandmisega siin warmalt walmis olema. Üle teise päewa ärgu jäatagu seda iialgi. Abiandmise toimetus on siin niisjamasugune kui lehmade juureski

— kuid üle kolmandama päewa tohtri abiotsimisega ärgu wiiwitatagu, muidu sureb loom enamiste.

Sisemine rohitemine on palju puundulisem kui see kirjeldud wiis. Minumased rohud, keda selle tarwis pruukida wõib, on järgmised kaks: Rp. Secal. cornuti pulv. 15,0, Infusi flor. Cham. ex gram. 30,0 libr. un. M. D. S. ühe korraga sisse anda, ehk: Rp. Frond. Sabin. pulv. 15,0, Kalii carbon. crudi 30,0 M. D. t. dos Nr. III S. Iga pulwer peab ligi poole toobi keewa weega ülekallatama, pool tundi seista lastama, siis ära kurnatama ja sisse antama. Iga wiie tunni pärast peab, kui loom ennast ärapuhastanud ei ole, uus pulwer jellsamal wiisil sisse antama.

Rohitude mõõdu kohta tähendame weel lõpuks, et kõik siin nimetatud rohtude kaalud ehk anded ühe keskmise suuruse wiisise wõi hobuse kohta on arwatud. Siale antagu korraga kuus funni kahaksa korda, lambale kahaksa funni kaksteistkümmme korda ja koerale kaksteistkümmme funni kakskümmendwiis korda wähem sisse kui siin igal pool nimetud on. Koertele antagu wedelad rohud lusikaga sisse, kus juures looma lõug ehk pale sõrmega hammastest eemale tõmmatagu ja siis sinna pale ja hammaste wahetele rohi sisse kallatagu.

Siseford.

Gesfõna . . . . . Lehesf. 3

A. Wälimised haigused.

a) Põletif	5
I. Mäda	7
II. Brand, kõrvendus ehk kohalik surm	8
III. Põletuse wead ehk haavad palawuse läbi	9
IV. Põletused kange rohtude läbi	9
V. Külmetused	9
VI. Noos	10
b) Wälimised põletifud	11
I. Kõrwa põletif	11
II. Silma põletif	12
III. Kõrwaitarahude põletif	16
IV. Kõrisõlme ümber olewate rahude põletif	17
V. Keele põletif	17
VI. Naba põletif	18
VII. Munade põletif	18
VIII. Gesnaha ja isaliikme põletif	19
IX. Udara põletif	20
X. Smaliikmete põletif	21
XI. Preid	22
XII. Jala tagumiste (kõkkutõmmawate) pindade põletif	24
XIII. Kõhjade ja sõrgade põletif	25
XIV. Kõndinaha põletif	28
d) Pigistuswead	28
I. Sadula, setelga ja rangide pigistuswead	28
II. Kulla muhk	29
III. Põlwe muhk	30
IV. Päitsekettidest üleastumise läbi sünnitatud pigistused	31
V. Jalgade triikimine	31
VI. Päkkade pigistus	32
VII. Kõuafest pittkali olemisest sünnitatud pigistused ja haavad	33
e) Kõristus wead	33
I. Kõera werekõrw	33

II.	Jala tagumiste pinnade katkestus	34
III.	Kahja lõhed	35
g)	Haavad	35
I.	Üleüldised tähendused	35
II.	Pea haavad	38
III.	Kõrva haavad	38
IV.	Silma haavad	38
V.	Suu haavad	39
VI.	Kõri ja kõrisõlme haavad	39
VII.	Emaka haavad	40
VIII.	Rinna haavad	40
IX.	Keha tagumise poole ja kõhukoopa haavad	40
X.	Sigibusliigete haavad (emaloomade)	42
XI.	Isaoti ja munade haavad	42
XII.	Udara ja nisade haavad	43
XIII.	Salgade haavad	43
h)	Kondi murdmised	47
i)	Nikastused ja asemelt ära olemised	49
I.	Alumise lõualuu nikastus	51
II.	Selj- ehk kaelaroo nikastus ehk asemelt ära olemine	51
III.	Ristluu nikastused ja asemelt ära olemised	52
IV.	Põlwefedra asemelt ära olemine	52
V.	Jala liikmete nikastus	53
k)	Sisemiste organide loomulikude keha aude läbi väljatulemine	53
I.	Silma muna väljatulemine	53
II.	Keele väljatulemine	54
III.	Päraka väljapunnitus	54
IV.	Sünnitus- ehk emakoti väljatulemine	55
V.	Põie ehk raku väljatulemine	56
l)	Soolte ja muude sisekonna osade naha allatulemised	56
I.	Naba paistetused	57
II.	Munakoti paistetused (soolte läbi)	59
III.	Küljepealne paistetused (soolte läbi)	59
m)	Loomuse vastalised kehajagude kitsandused ja lühendused	60
I.	Kõri ja emaka kitsandused	60
II.	Kusetoru kitsandused	60
III.	Gešnaha kitsandused	60
IV.	Muskliite ja pindade lühendused	61
n)	Keha aude kinnikasvamised	62
o)	Õderad asjad, mis juhtumise kaupa kehasse on saanud ja keha loomuliku väljahheidete toimetusi takistavad	62
I.	Suhu ja kurgukoopa juhtunud ja kinnijäänud asjad	62

	Lehet.
II. Wõerad kõrisse ehk emakaspe kinnijäänud asjad	63
III. Kusti kinni	64
p) Uudistaskwad ehk taskwajad	66
r) Kehajagude loomu muudatused	67
s) Kiwistused keha õõnistustes	67
I. Piima kiwid	67
II. Põie kiwid	68
III. Kusetoru kiwid	68
IV. Gesnaha kiwid	69
t) Paised ja mädanikud	69
I. Kõrwa paise	70
II. Hamba paise	70
III. Päraka paise	71
IV. Wähja mädanik ja taskwajad hobuse soora (kara) külles	72
V. Rabja sifemine paise	73
VI. Araka ehk toeraliha mädanemine	74
VII. Lammaste sõrahaigus	74

B. Sisemised haigused.

a) Hingamiseriistade haigused	76
I. Bronhiate ehk kopsus olemate hingetõri arude limanaha katarr ehk kerge põletik	76
II. Kõutõbi, peataud, lõulolemine (hobune on lõul)	78
III. Kuri peatõbi, pea paistetud	80
IV. Koerte tatihaigus	81
V. Nina werejooks	82
VI. Kopsu werejooks ehk kopsu lõhe	83
VII. Kõrisõline ja tema ümberkauduse põletik	84
VIII. Liig weri kopsus	85
IX. Kopsu põletik	86
X. Rinnaõõpa sifemise naha (tabeeti) põletik	87
XI. Hobuste rinna tatt	88
XII. Lühikene hingamine, Pauhslag	89
XIII. Tiisitus, kopsu haigus, tuberkli h.	89
b) Südame ja weresoonte haigused	90
I. Südame koti ja südame põletik	90
II. Weresoonte põletik	91
III. Arteeriate laiendused	92
IV. Weenide laiendused	92
d) Seedmise riistade haigused	92
I. Keele kramp	93
II. Sla ehk sülejooks	93
III. Kanapugu umustus	94

	Lehek.
IV. Mau katarr ja ofsendus	94
V. Soolte katarr ja pasandus	96
VI. Smewate loomade kõhu haigus	98
VII. Weiste mau-umustus ehk seedmise puudus	99
VIII. Weiste lastumise ja närimise haigus	100
IX. Mau ja soolte põletik	101
X. Kõhu koopa sisemise naha põletik	103
XI. Kõhu walu, tiirud ülewal, hobuse umutsus	104
XII. Kõhu weetõbi	109
XIII. Mafsa põletik	109
XIV. Mafsa lutika haigus	110
XV. Põrna wead	111
XVI. Perli haigus ehk weiste tiiskus	112
e) Kuseriistade haigused	113
I. Neerude üleliig weri	113
II. Punast kusemine, were kusemine, punase haigus	114
III. Neerude põletik	116
IV. Kusi kinni	117
V. Wastatahtmist kusemine, kuse tilkumine, pidamise wõimatus	117
VI. Põie põletik	118
VII. Kusetoru põletik	119
g) Sigidusliigete haigused	119
I. Oma- ehk lapsekoti põletik	119
II. Wemädanemine ja mädandaw emakoti põletik	121
III. Uhmaja sünnitus-palawik	123
IV. Piima wead	124
V. Piima kadumine, piima äratõmmamine	124
VI. Piima jooksmine ehk tilkumine	125
VII. Wesine piim	126
VIII. Weniw piim	126
IX. Mädanew piim	126
X. Koor ei lähe koftu, koprav, wahutaw piim	127
XI. Ruttu koftu ehk paksuksminew (tarretaw) piim	127
XII. Wiha ja kollane piim	128
XIII. Sinine piim	129
XIV. Punane piim	129
XV. Ulearuldane sigituspõie, tiirastus	130
XVI. Sfase looma wõimetus	131
h) Pudusoonte ehk närwude haigused	131
I. Were pähe jookk	131
II. Pea ümberkäämine	133
III. Peaaju weresoonte lõhkemine, rabandus	134
IV. Mineistus, nõrgastus, warjusurn, uimastus	134
V. Peaaju ja ajunaha põletik	136
VI. Ümberkäämine ehk keerutus-haigus	137

	Lehek.
VII. Hobuse lossi=haigus	138
VIII. Hobuse tõrkumine ja lõhkumine	139
IX. Selgroo üdi ja tema nahtade põletik	140
X. Vangetõbi	141
XI. Agedad aju krampid	141
XII. Lõuakramp, üleüldine ehk alaline kramp	142
XIII. Loomade wälgu alwatus ja surm	146
XIV. Alwatus	147
i) Liigutusriistade haigused	148
I. Jookswa	148
II. Smewate loomade liikme põletik	150
III. Trihin=ussid mustlites	151
IV. Sia tangu= (marja=) haigus	152
V. Noorte loomade kontide pehmus	153
VI. Weiste luutõbi, kondihaigus	154
k) Naha haigused	158
I. Naha weetõbi	158
II. Naha põletik	159
III. Sia-katt ehk määndaw roos	160
IV. Nõgese haigus	161
V. Salakoi, weisse röögatus	162
VI. Kärna haigus	162
VII. Nõged	164
VIII. Sügelised	165

S i s a.

1. Hobuste alwaw punase kusemine	167
2. Mis peab loomade hakkawate ehk kattumooduliste haiguste ilmumise korral tehtama	169
3. Järelsünnituse ehk puhastuse finnijäämine	171

9545
0544
1355
0534
1655
1548

März

Onali 12 11½ 10
Sirel 8 9½ 4
Oia 4 3 4
Mimmi 5 4 5
Om 12 12 11
oi 4 3 3
N 5 4 4
ol 10 4 8

A
14319

216031i

